5197
02232
5197

w WARSZAWIE.
J. C. K. Mości Rządowéy roku 1817.

BIBLIOTEKA SGPS
wydano z dubletów

WIADOMOSCI

POCZĄTKOWE

w Nauce Prawa,

przez

X. SZANIAWSKIEGO

D. O. P. i Professora w Królewsko-Warszawskim Uniwersytecie.

BIBLIOTEKA TOWARZYSTWA TAJNYCH KURSÓW HANDLOWYCH
5 2445

w WARSZAWIE.
w Drukarni J. C. K. Mości Rządowéy roku 1817.

52445

340
WOJEWÓDZKA I MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Nr 20771
w Białymstoku
CZYTELNIA DLA DOROSŁYCH
KOMPUTER
34.16"(04)
97.
14

TOWARZYSTWA WIEJSZYCH KU... BIBLIOTEKA
3197

UCZNIOM PRAWA

w Warszawie.

Ninieysze pismo służyło za treść
i przypomnienie obszernieyszego
ustnie tłumaczenia.

WSTĘP.

Cokolwiek nas otacza, co działa na zmysły nasze, wznieca i zastanawia naszą uwagę, wszystko to uczucia w nas tworzy, i wzbudza różne wyobrażenia. Powtarzanie tych działań i uwag umacnia nasze wyobrażenia, z łatwością czyni ie nam przytomnemi w każdym czasie. Rozważanie i porównywanie nabytych wyobrażeń, prowadzi do rozlicznych wniosków, daie powód nowym wyobrażeniom, pochodzącym z pierwszych.

Każdemu wyobrażeniu nadaiemy pewien znak, nazwisko. Tłumaczenie

myśli, mowa, idzie obok z nabywaniem wyobrażeń.

Takie iest właściwe zrzódło, taki początek wszystkich wiadomości naszych; są to wyobrażenia o rzeczach w ogólności, to iest: o tém wszystkiém, cokolwiek zdolne na nas działać, co przedmiotem wyobrażeń być może. Są to wyobrażenia i z samych rzeczy brane, i z porównywania tych pierwszych wyobrażeń utworzone, i z nas samych nieiako wyciągane.

Słabość poznawania naszego w porównaniu z wielością rzeczy, które na nas mogą działać, iest powodem, że dla nabycia dokładnych wyobrażeń, zastanawiamy się nad każdą rzeczą oddzielnie, osobno, i w iednéyże rzeczy różne iéy części, różne strony, różne względy w szczegółach uważamy. Rozbiór rzeczy w ich poznawaniu, rozbior wyobrażeń, i z poznanych szczegółów układ zdań, sądów, wniosków, myśli ogól-

nych, iest to iedyny i powszechny dla nas środek nabywania wszelakich wiadomości.

Stosunki rzeczy z siłami naszemi, działania rzeczy na nas, i nawzaiem oddziałania sił naszych na rzeczy, działania naszego umysłu w ogólności, czyli działania duszy naszéy, składaią wszystkie nasze wiadomości, nauki, umieiętności. To tylko znamy w rzeczach, cokolwiek stósowne iest do poięcia naszego.

Zbiór wyobrażeń, myśli, uwag, wiadomości o rzeczach, iest powszechną nauką. Uczemy się codziennie, bo codzień rzeczy działaią na nas, codzień powtarzamy, porównywamy, i mieszamy dawnieysze wyobrażenia, i nowych nabywamy. Jedna iest tylko ogólna nauka, nauka wszystkiego, cokolwiek wiąże się z nami. Niepodobieństwo poznawania razem wielu rzeczy, prowadzi nas do porządkowania naszych wyobrażeń, naszych wiadomości. Zbliżamy ku

sobie podobne w pewnych względach, osobno ie układamy, a ztąd następuią różne szczególne oddzielne nauki. Taż sama rzecz, iedno wyobrażenie, z różnych stron i podobieństw brane, do różnych nauk wchodzi, podług właściwych porównywań, które nasz umysł dla dokładnego rzeczy poznawania czyni Nauki przeto w szczególném rozumieniu uważane, są to zbiory podobnych iednego rodzaiu wiadomości, uporządkowanych przyzwoicie; wydobywaią i okazuią prawdy ogólne, z których wyciągać można wiele wniosków pożytecznych w używaniu rzeczy; w przystosowaniu nabytych wyobrażeń do kierowania rzeczami i ich przerabiania dla dobra naszego.

Kilka osób razem przypatruiąc się iednéy rzeczy, nieiednakowe o niéy mieć będą wyobrażenia, z różnych ią stron uważaią, nieiednakowe czynią porówny-

wania, nieiednakowo o niéy sądzą. Każdy człowiek swoim sposobem układa wyobrażenia swoie, właściwy ma sposób uważania rzeczy, właściwy sposób myślenia i tłumaczenia swych myśli; ztąd też postrzegać można, że taż sama szczególna nauka, nieiednakowo iest wykładana przez różne osoby. Nie iesteśmy ślepemi niewolnikami zdania cudzego. samowolność i w zdaniach naszych daie się widzieć. Potrzebne iest porządne przechodzenie wyobrażeń w naukach, potrzebne usposobienie z pomocniczych, z posiłkowych wiadomości, potrzebne postępowanie od znanych do nieznanych, od łatwieyszych do trudnieyszych; ale nie można przywiązywać się wyłącznie do iednego tylko porządku wyobrażeń i układu, i na tym całkiem przestawać; nie trzeba naśladować koniecznie myśli i uwag drugich osób; o to naywięcéy starać się zawsze należy, aby rozważaiąc tłumaczenia cudze; własne wyo-

brażenia tworzyć, doskonalić siły swoie, wprawiać się w dokładne poznawanie rzeczy, zgłębianie wszelkich ich przymiotów, własności i skutków, które od nich pochodzić mogą. Trzeba samemu myśleć w uczeniu się od drugich. Nauki iuż uporządkowane przez poprzedników naszych, ułatwiaią dla nas nabywanie potrzebnych wiadomości. Rozsądek, rostropne stósowanie wiadomości nabytych do przyzwoitego rzeczy używania, iest to szacowny owoc, który ze wszystkich nauk zbierać, zgromadzać, przyswaiać powinniśmy.

Ten iest istotny zamiar ninieyszego pisma: rzucane w niém będą różnego rodzaiu uwagi, które mogą posłużyć do nabycia, i umocnienia przyzwoitych wiadomości dla utworzenia rozsądku, naypotrzebnieyszego w każdéy nauce, a osobliwie w nauce prawa.

Każda szczególna nauka ma zasady swoie, ma początkowe wiadomości, z

których wyprowadza długi szereg wniosków i przepisów swoich, i ułatwia ich zrozumienie. W nauce prawa bardzo wiele takich poprzedniczych, pomocniczych wiadomości być musi, bo ta nauka iest obszerna, i z rozlicznych względów uważa ludzi i rzeczy (tu ten wyraz w mniey ogólném bierze się znaczeniu, obeymuie wszystko to co iest zewnątrz nas wyiąwszy człowieka) ludzi mowię i rzeczy, względem których podaie zrzódła dokładnych przepisów, urządzeń, i ich przystosowań, dla przyzwoitego kierowania i ludźmi i rzeczami. Nie będą tu obięte wszystkie takie zasadne prawdy i wyobrażenia posiłkowe; na ważnieysze tylko wzgląd iest miany, bo trudno i prawie niepodobno, aby zebrać i wyczerpać wszystkie, które do nauki prawa wpływaią, biorąc tę naukę w całéy iéy rozciągłości. Nie będzie tu zachowany ścisły związek i porządek dokładny, bo do nauki prawa różnorodne, z wie-

licznych względów uwagi i porównywania wchodzą; i poznanie zupełne zasady iednéy we wszelakich iéy szczegółach i przystósowaniach użytecznych prawdziwie, wymaga koniecznie wiadomości i obiaśnień z zasad innych. Szczególnieyszy wzgląd zachowany iest w piśmie ninieyszém na użytek powszechnieyszy, dogodne zastosowania do naszych czasów, i na gatunek łatwych usposobień do przechodzenia i zgłębiania oddzielnych części w całéy nauce prawa.

Naukowe wyrazy w tém piśmie użyte.

Alienowanie, *alienatio*,
Alimenta, *Alimenta*

Czas *Tempus*, Granica czasu *Terminus*, Czas użyteczny *Tempus utile*, szkodliwy *fatale*. Opoźnienie się *Mora*.

Czyn *Factum*, Przypadek *Casus*, Wina *Culpa*, Podstęp czyli złośliwość *Dolus*. Wina znaczna *Culpa gravis*, śrzednia *media*, mała *levis*. Dobry oyciec familij *Bonus Pater familias*. Niewiadomość *Ignorantia*, Błąd *Error*, Przymus *Vis*, Boiaźń *Metus*. Warunek *Conditio*, Zawieszaiący *Suspentiva*, Rozwiązuiący *Resolutiva*, Możności *Potestativa*, Mieszany *Mixta*. Sposób *Modus*; Przyczyna, cel *Causa*;

Oświadczenie woli *Declaratio*, wyraźne *directa*, niewyraźne *indirecta*; Formy *Formae*, Formalności *Formalitates*, Ważne *Validae*, Nieważne *Invalidae*, Uroczyste *Solennes*, Urzędowe *Authenticae*, Istotne *Essentiales*.

Darowizna Donatio, między żyiącemi *Inter vivos*, na przypadek śmierci *Mortis causa*. Część obowiązkowa *Portio legitima*, Część rozrządzalna *Portio disponibilis*, Darowizna nagradzaiąca *Donatio remuneratoria*.

Dzieci *Liberi*, Naturalne *Naturales*, Uznane *Recocniti*, Prawe *Legitimi*, Nieprawe *Illegitimi*, Uprawnione *Legitimati*, Zrodzone z cudzołostwa *Adulterini*, z kazirodztwa *Incestuosi*, z świętokradztwa *Sacrilegi*. Przysposobieni *Adoptivi*. Oycostwo *Paternitas*, Macierzyństwo *Maternitas*, Synostwo czyli Dziectwo *Filiatio*; Władza Rodzicielska *Patria potestas*. Maiątek dzieci własny *Peculium*.

Emfiteuzys *Emphiteuzys*.

Faktor *Proxeneta*.

Hipoteka *Hypotheca*.

Jako-kontrakty *Quasi contractus*; Jako-występki *Quasi delicta*.

Kupno Przedaż *Emptio venditio*, Możność odkupu *Jus retractus*, *Jus protimiseos*, *seu praeferentiae*; Wydanie rzeczy *Traditio*; Ustąpienie praw niezmysłowych *Cessio*.

Małżeństwo *Matrimonium*, Ważne *Validum*, Nieważne *Invalidum*, Rozwiązane *Dissolutum*; Zapowiedzi *Bannac, proclamationes*. Przeszkoda *Impedimentum*, Zrywaiąca *Dirimens*, Przeszkadzaiąca *Impediens*; Zaręczyny *Sponsalia*. Uznanie nieważności *Declaratio nullitatis*. Rozwód. *Divortium*, Rozdział co do wspólnego pożycia *Separatio quo ad thorum et cohabitationem*, Rozdział co do maiątku *Separatio bonorum*; Wspólność maiątku *Communio bonorum*; Posag *Dos*, Dobra nieposagowe *Parapherna*.

Mieysce *Locus*, Jurysdykcya *Jurisdictio*, *Forum*, właściwa *Competens*, niewłaściwa *Incompetens*. Mieszkanie *Residentia*, Zamieszkanie *Domicilium*, Urodzenia *Originis*, Wybrane *Electum*.

Nabywanie rzeczy *Acquisitio Dominij*, Zaięcie *Occupatio*, Polowanie *Venatio*, Ptasznictwo *Aucupium*, Rybołostwo *Piscatio*, Znalezienie rzeczy *Inventio*; Skarb *Thesaurus*, Zaięcie woienne *Occupatio bellica*; Sianie *Satio*, Sadzenie *Plantatio*, Przychowek, przybycie *Incrementum*, *Accessio*; Wyspa *Insula*, Przysep *Alluvio*. Przerabianie rzeczy *Specificatio*, Zmiesza-

nie *Commixtio*, Stopienie *Confusio*, Budowanie *Inaedificatio.* Zbieranie owoców *Fructuum, perceptio.*

Naymowanie *Locatio, Conductio.* Puszczanie na czynsz *Census*, Wieczny *Perpetuus*, Dożywotni *ad vitam*, Puszczanie w pakt *Contractus socidae.*

Niestawienie się *Contumacia.* Nieprzytomność *Absentia.*

Opieka *Tutela*, Dobroczynna *Officiosa*, Prawna *Legitima*, Testamentowa *Testamentaria*, Dana *Dativa*; Opiekun *Tutor*, Przydany-opiekun *Tutor honorarius*, Współ-opiekun *Contutor*, Kurator *Curator*; Rada familiina *Consilium familias*, Zwierzchność nad opiekami *Collegium pupillare.* Pełnoletność *Majorennitas*, Małoletność *Minorennitas*, Usamowolnienie *Emancipatio, Venia aetatis*; Pozbawienie własnéy woli *Interdictio, Curatela.* Rozrutność *Prodigalitas.* Zwrócenie rzeczy do pierwszego stanu *Restitutio in integrum.* Doradca sądowy *Cognitor a judice datus.*

Panowanie nad rzeczami, czyli prawo własności ogólnie *Dominium*, Zupełne *Plenum*, Gołe *Nudum*, Wyraźne *Directum*, Użyteczne *Utile*, Wieczne *Perpetuum*, *Incommutabile*, Odwo-

wołalne *Commutabile*, Nieograniczone *Illimitatum*, Ograniczone *Limitatum*, Wspólne kilku osobom *Condominium*, Naywyższe *Supremum.*

Pełnomocnictwo *Mandatum.*

Pokrewieństwo *Consanguinitas*, Powinowactwo *Affinitas*, Linia *Linea*, Prosta *Recta*, Dolna czyli zstępna *Descendens*, Górna czyli wstępna *Ascendens*, Poboczna *Collateralis*, *obliqua*, Równa *Aequalis*, Nierówna *Inaequalis*; Stopień *Gradus*, Szczep *Srirps*; Pokrewieństwo prawne *Consanguinitas legalis*, Duchowne, *Spiritualis*, Naturalne *Naturalis*, Cywilne *Civilis.*

Posiadanie *Possessio*, Trzymanie czyli posiadanie ogólnie *Detentio*, Posiadanie czasowe do woli pozwalaiącego posiadania *Precarium*, Posiadanie dobrą wiarą *Possessio bonae fidei*, Złą wiarą *Malae fidei*, Posiadanie zmysłowe, przyrodzone *Possessio naturalis*, Cywilne *Civilis*, Bliskie, rzeczywiste *Longa manu*, Dalsze *Brevi manu.* Tytuł *Titulus*, Sposób *Modus*; Sprawa o posiadanie *In possessorio*, O prawo własności *In petitorio.*

Pożyczka *Commodatum*, Do strawienia *Mutuum*;

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Nr
W Bibliotece CZYTELNIA DLA DOROSŁYCH

*

Prawo *Jus*, *Lex*, Przyrodzone *Naturale*, Stanowione *Positivum.*

Przedawnienie *Praescriptio*, Nadaiące należytość *Acquisitiva*, Uwalniaiące od obowiązku *Extinctiva*.

Przedmiot *Objectum*, Podmiot *Subjectum.*

Przymus osobisty *Arrestum.*

Przywiléy *Privilegium.*

Rzeczy *Res*, służące do zamian *Quae sunt in commercio*, Niesłużące *Quae non sunt in commercio*, Ruchome *Mobiles*, Nieruchome *Immobiles*, Zmysłowe *Corporales*, Niezmysłowe *Incorporales*, Psuiące się w używaniu *Fungibiles*, Niepsuiące *Non fungibiles*, Podzielne *Divisibiles*, Niepodzielne *Indivisibiles*, Powszechne *Communes*, Publiczne *Publicae*, Prywatne *Privatae*, Swięte *Sacrae*, Poświęcone *Religiosae*, Uszanowania, godne *Sanctae*, Istotne *Principales*, Przyłączone *Accessoriae.* Pożytki z rzeczy *Fructus*, Naturalne *Naturales*, Cywilne *Civiles*, Wiszące *Pendentes*, Zebrane *Percepti*, Strawione *Consumpti*, Nistrawione *Non consumpti.* Nakłady na rzeczy *Impensae*, Konieczne *Necessariae*, Użyteczne *Utiles*, Do zabawy służące *Voluptuariae*; Polepszenia *Meliorationes*; Cena rzeczy *Praetium*, Zwyczayna *Ordinaria*, Nadzwyczayna *Extra-*

ordinaria, Przywiązania *Affectionis*; Szacowanie rzeczy *Aestimatio*, Biegli, znawcy *Artis periti.*

Sądownictwo *Judicium*, Cywilne *Civile*, Kryminalne *Criminale*; Osoby sądzące *Personae judicantes*, spór wiodące *Litigantes*, Posrzednie *Intermediae, accessoriae.* Proces *Processus*, Zwyczayny *Ordinarius*, skrócony *Summarius*, Pozew *Citatio*, Wyiątki *Exceptiones*, Zrywaiące sprawę *Peremptoriae*, Odwlekaiące *Dilatoriae* Odpowiedzi stron *Replica*, Powtórne *Duplica*, Wniosek *Conclusio*; Wyrok *Sententia*, *Decretum*, Woczny *In contradicto judicio*, Zaoczny *In contumaciam*, Przedstanowczy *Interlocutorium*, Stanowczy *Definitivum*, Ostateczny *Ultimae instantiae.* Dokumenta *Instrumenta*, Zeznanie *Confessio*; Swiadkowie *Testes*, Badanie *Indagatio*, *Inquisitio*, Domniemanie *Praesumptio*, Przysięga *Juramentum*, Instancya *Instantia*, Odzew *Appellatio*, Dowodzenie *Probatio*, Wykonanie wyroku *Executio.*

Skład *Depositum*, Konieczny *Necessarium*, Sądowy *Sequestrum*; Składka w niebespieczeństwach żeglugi *Jactus*; Składkowy podział *Concursus.*

Służebności *Servitutes*, Wieyskie *Rusticae*, Mieyskie *Urbanae*, Ciągłe *Continuae*, Przerywa-

ne *Non continuae*, Osobiste *Personales*, Rzeczowe *Reales.*

Spadek *Successio*, Testamentowy *Ex testamento*, Beztestamentowy *Legitima*, Umowny, *Pactum Successorium*, Porządkowy *Regularis*, Bezdziedziczny *Jacens*, *Vacans.* Zastępstwo *Repraesentatio.* Dziedziczący *Heredes*, Ustanowieni *Instituti*, Prawi *Legitimi*, Konieczni *Necessarii* Biorący podług szczepów *In stirpes*, podług głów *In capita*; Wydziedziczenie *Ex haeredatio*; Niegodni *Indigni*, Domniemani *Praesumptivi.* Przyięcie spadku *Acceptatio*, Zrzeczenie się *Renuntiatio*, Dobrodzieystwo prawa i inwentarza *Beneficium legis et inventarii*, Dobrodzieystwo namysłu *Beneficium deliberandi*; Podział *Divisio*, Powrot *Collatio*, Uwolnienie od powrotu, czyli wzgląd szczególny *Praecipuum*, Rękoymia *Praestatio evictionis.*

Swoi, *Sui*, *incolae*, *cives*, Obcy *Peregrini.*

Testament *Testamentum*, Podstawienie, *Substitutio*, Legat czyli zapis *Legatum*, Kodycyl *Codicillum*, Zapis ogólny *Legatum Universale*, Pod tytułem ogólnym *Sub titulo universali*, szczególny *Particulare*, Pobożny *Pium.* Testamenta zwyczayne *Ordinaria*, Nadzwyczayne *Extraordinaria*; Materia testamentu, Forma, uroczystości,

Materia testamenti, *Forma*, *solennitates*; Testament własnoręczny *Testamentum holographum*, Publiczny *Publicum*, Taiemny *Mysticum*; Wykonywacz testamentu *Executor.*

Używanie przychodów *Usus-fructus*, Używanie i mieszkante *Usus et habitatio.*

Umowa *Conventio*, Zobowiązanie *Obligatio*, Kontrakt *Contractus*; Umowa iednostronna *Unilateralis*, Dwustronna *Bilateralis*, Zezwolenia *Consensualis*, Rzeczowa *Realis*, Ciążąca *Onerosa*, Dobroczynna *Gratuita*, Jstotna, Główna *Principalis*, Przyłączona *Accessoria*, Losowa *Aleatoria.* Kontrakt maiący imię w prawie *Contractus nominatus*, Niemaiący imienia *innominatus*, Ścisłego prawa *Stricti juris*, Dobréy wiary *Bonae fidei.* Strona *Pars.* Wierzyciel *Creditor*, Dłużnik *Debitor*, Trzeci *Tertius*; Wynagrodzenie szkód i straconych zysków *Damnum emergens*, *lucrum cessans*; Stowe, Procent *Usura*, Solidarność *In solidum.* Zobowiązania naprzemian idące *Obligationes alternativae*; Zapłacenie *Solutio*, Zarachowanie zapłaty *Imputatio solutionis*, Zaznaczenie *Consignatio*, Podstawienie w zapłaceniu, *Subrogatio*, Odnowienie *Novatio*, Pomieszanie *Confusio.* Ustąpienie ma-

iątku *Cessio bonorum*, Darowanie długu *Remissio debiti*, Potrącenie *Competensio.*

Wexel *Cambium.*

Współka *Societas.*

Występek *Delictum*, Zbrodnia *Crimen.* Występki publiczne *Delicta Publica*, Prywatne *Privata*, Powszechne *Communia*, Właściwe *Propria*, Z złośliwości *Dolosa*, Z winy *Culposa*, Imienne *Nominata*, Bezimienne, *Innominata*; Kara *Poena*, Zwyczayna *Ordinaria*, Nadzwyczayna *Extraordinaria*, Główna *Capitalis*, Dręcząca *Alflictiva*, Hańbiąca *Infamans*, Dozgonna *Perpetua*, Czasowa *Temporalis*, Szczególna *Qualificata*, Pieniężna *Pecuniaria*, Pozbawiaiąca wolności *Libertatem restringens.*

Zamiana *Permutatio.*

Zaręczenie *Cautio*, *Fidejussio*, Prawne *LEGALIS*, Umowne *Conventionalis*, Sądowe *Judicialis.* Dobrodzieystwo roztrząsania *Beneficium Discussionis*, Podziału *Divisionis*; Współręczyciele *Confidejussores.*

Zastaw *Pignus*, Zastaw nieruchomy *Antichresis.*

POCZĄTKOWE

WIADOMOŚCI

w Nauce Prawa.

DZIAŁ PIERWSZY

Ogólne wyobrażenia Prawa.

1. *Ogólne znaczenie wyrazu* Prawo.

Prawo w ogólności można sobie wystawiać iako konieczność, iako moc wiążącą, podług którey odbywaią się działania we wszystkich rzeczach, podług którey ludzie działać powinni.

2. *Są prawa dla wszystkich rzeczy.*

W każdey rzeczy postrzegać można pewne że tak powiem ogólnie powiązania z drugiemi: iedne utrzymuią się przez drugie, iedne nie mogą się obeyść bez drugich; wszystkie maią pewne nieiako potrzeby, siły, zdolności, własności, przymioty, uległość, zawisłość, panowanie. Podług nich utrzymuią

rzeczy swóy byt, swoią istotę. Podobne rzeczy, w iednakowych okolicznościach iednakowemi się okazuią, iednakowo działaią; maią więc wszystkie rzeczy pewne prawa, którym nieiako podlegaią, podług których staią się skutkiem pewnych przyczyn, i przyczyną innych skutków. Wszystkie rzeczy razem uważane, cały ogół świata, zbiór wszystkiego, powiązany iest nieodmiennym łańcuchem, którego są liczne, i ściśle spoione między sobą wszelakie ogniwa, i wszystkie związki nieobiętéy liczby iestestw trwaią bezprzestannie, pomimo ustawicznych odmian, na niewzruszonych zasadach postawione. Są prawa świata całego i każdéy iego cząstki. Zastanawiaią uwagę naszę, zadziwiaią nas, dochodziemy ich, doświadczamy, tłumaczemy, porównywamy, upowszechniamy nabyte częściowo wyobrażenia o nich, układamy ie w pewnym porządku, usiłuiemy ie naśladować przemysłem naszym. Wszystkie nauki nasze są zbiorem wyobrazeń o prawach różnym rzeczom służących.

3. *Są prawa dla człowieka.*

Człowiek należy do ogółu iestestw, ważną iest częścią świata całego, podlega prawom powszechnym, wiele ma własności wspólnych z inszemi rzeczami, ponosi różne działania od rzeczy i na rzeczy działa, bywa przyczyną i skutkiem w rozmaitych stosunkach. Postrzegamy w nas wiele podobnych własności, iakie są w kamieniach naprzykład, w roślinach, w zwierzętach. Człowiek różni się znacznie od innych iestestw przez władzę poznawania rzeczy, przez samowolne działanie. Te wielkie władze, iedna dla drugiéy dane, czynią nas wyższemi nad inne iestestwa; uznaiemy się że tak powiem, wyborowém dziełem przyczyny naywyższéy: są przeto dla nas prawa szczególne, prawa właściwe rozumnéy i samowolnéy istocie.

4. *Czy możemy znać prawa wszystkich rzeczy?*

Ograniczone siły nasze: to tylko znamy co na nas działa, co się z nami wiąże, co uwa-

żamy. Jak wiele iest rzeczy, iak wiele ich własności zakrytych przed nami! maią one swoie prawa, ale te nie są dostępne umysłowi naszemu. Tem bardziéy ogół rzeczy, świat cały, po części tylko znamy; niektóre prawa iego odkrywamy, naywiększéy liczby nie wiémy. To tylko prawem dla iestestwa każdego, prawem powszechném ogółu rzeczy nazwać można w wyobrażeniach naszych, o czém powszechne przekonanie naucza, co doświadczenie ciągłe, stałe, nieodmienne iednakowo daie poznać; lecz praw takich bardzo mało znamy w porównaniu z nieznanemi.

5. *Czy możemy znać wszystkie prawa człowiekowi służące?*

Zastanawiaiąc się nad samemi sobą, rozpoznaiemy różne czucia nasze: w iednakowych okolicznościach, iednakowe czucia bywaią; ale tak wiele rzeczy działa na nas, że iest niepodobieństwem wytłumaczyć wszystkie naymnieysze wzruszenia nasze; niepodobieństwem odkryć zupełnie wszystkie stosunki i związki między człowiekiem a innemi iestestwami, a nawet pomiędzy wszystkiemi potrzebami, siłami i przymiotami człowieka. Człowiek sam dla siebie iest przedmiotem głębokiego rozmyślania, a nigdy zupełnie odkrytym i poznanym nie będzie.

6. *Czy dostateczna iest dla nas znaiomość praw, któréy nabyć zdolni iesteśmy?*

Chociasz wszystkich praw, i rzeczom i ludziom służących niemożemy całkiem poznać, iednakże taki iest umiarkowany stosunek wpośrzod wszystkich naszych potrzeb i sił, że dokładna wiadomość tego co iest dostępne władzy naszego poznawania, dostateczną staie się do sprawienia prawdziwego dobra, iakie człowiekowi właściwe.

7. *Istotne cechy wyobrażeń prawa w ogólności branego.*

Tych cech istotnych z zupełną dokładno-

ścią wyrazić niemożemy: zbliżamy się do tego wyrażenia, wystawuiąc sobie; że cokolwiek tak się wiąże z rzeczami, iż koniecznie wpływa do bytu, utrzymania i działań rzeczy, cokolwiek w iednakowych okolicznościach iednakowe skutki i odmiany sprawuie, to można nazwać prawem co do rzeczy. Zwracaiąc uwagę ku ludziom: co powszechne czucie rozsądnym osobom sprawuie; co iest iednakowém zdaniem ludzi rostropnych, w różnych czasach i mieyscach żyiących; że to człowiekowi służy, że to do człowieka należy, że tak człowiek postępować powinien, że to ludziom użyteczne rzeczywiście, prawdziwie; wszystko to można uważać że iest prawem dla ludzi.

8. *Prawa fizyczne, prawa moralne.*

Istotna różnica między człowiekiem a innemi iestestwami; odmiany i działania następuiące koniecznie, porównane z odmianami i skutkami do których wpływa wola człowieka, są zasadą podziału praw na fizyczne

i moralne. Fizyczne następuią nieuchronnie, uniknąć i zmienić ich nie można, służą wszystkim rzeczom, a w pewnych względach służą i człowiekowi. Moralne zaś prawa, zdaie się, że mogą ponosić nieiakie zmiany od woli człowieka, i służą w rozumieniu naszém człowiekowi tylko. Same prawa fizyczne są dla rzeczy, a dla człowieka są prawa i fizyczne i moralne.

9. *O Jakich prawach mowa w tém piśmie?*

Niezmierna iest przestrzeń wszystkich praw rzeczom i ludziom służących. Prawa fizyczne w wielu naukach są wykładane, podług rozlicznych przedmiotów i względów. O samych tylko prawach moralnych mówić tu będziemy; mówić pod tém iedynie ograniczeniem, ile te prawa łatwością poznane i przystósowane do użytku być mogą, ile są zasadą kierowania czynnościami ludzkiemi w towarzystwie.

10. *Główna zasada praw moralnych.*

Rozkazy, zlecenia, rady, które nam drudzy

daią, rozważamy, ganiemy lub chwalemy, przyimuiemy chętnie lub też niechcemy przychylić się do nich: iest w nas przeto, władza chcenia lub niechcenia, którą nazywamy ogólnie *wola*; czyli iest w nas władza wolnego między rzeczami wyboru. Nieznanych rzeczy nie możemy pragnąć. Przychylenie się nasze do rzeczy lub nieprzychylenie, poprzedzone iest wyobrażeniem o nich. Poznawanie, i wolność chcenia lub niechcenia, są to pierwsze początki do praw moralnych wchodzące. Jakim posobem te dwie wielkie władze nasze działaią? iakim sposobem poznaiemy rzeczy, chemy ich, lub nie chcemy? iaki iest rozbiór i wywód w naydrobnieyszych szczegółah rozumu i woli? niebędziemy się nad ém obszernie zastanawiać: są nauki oddzielne, które ważne te przedmioty usiłuią zgębiać. Nie przywięzuiemy się ściśle do żadnego wyłącznego opisu, wywodu i obszernych tłumaczeń władz naszych poznawania i chcenia. Dosyć będzie do zamaru naszego, przekonać

się; że są w nas te władze: cokolwiek czyniemy sami, ludzkim sposobem, z wolnym wyborem czyniemy; ten wybor wolny ulegać musi prawom które rzeczom służą, i stosować go potrzeba w samowolném działaniu do praw człowiekowi właściwych. Ogólna uwaga świata całego i nieodmiennego związku między wszystkiemi rzeczami, każe wnosić; że i rozum, i wola nasza maią swoie prawa podług których działaią, ale naytrudniéy wytłumaczyć wszystkie te stosunki i postaci, w iakich poznawanie nasze i chcenie codziennie, co moment, okazywać się może.

11. *Wyobrażenie moralności.*

Wpływ poznawania i chcenia naszego do czynności naszych, można nazwać ogólnie moralnością: i dla tego, co się dzieie bądź w nas, bądź przez nas bez naszéy wiedzy, bez naszéy woli, nazywa się czynem fizycznym, i żadnego względu moralnego niema. Potrzeba łączenia woli z tém co ro-

zum za dobre, przyzwoite, użyteczne iednostaynie wystawia; czyli, potrzeba przychylania woli do przepisów prawa, daie wyobrażenie spraw dobrych, które częstokroć moralnemi nazywane bywaią; a niezgodne z rozumem, niemoralnemi albo złemi: cokolwiek w czynnościach naszych zmnieysza, znosi samowolność, przeszkadza do poznania czynu lub do przychylenia się ku niemu, iakoto: niewiadomość, błąd, omyłka, przymus, boiaźń, wszystko to wprowadza zmiany i ograniczenia moralności spraw naszych; wszystko to staie się powodem i miarą różnych stosunków i stopni w sądzeniu nas winnemi, niewinnemi, mniéy lub więcéy winnemi, czyli w przyczytywaniu nam czynności. Ogólne uważanie moralności, czyli porównywania wyobrażeń pod względem bliższego wpływu do nich rozumu naszego i woli, utworzyło podział nauk na moralne i fizyczne. Okazanie rostropnych przepisów, z rozumu wyciągniętych, doświadczeniem ciągłém stwierdzonych, przepisów do których wolę naszą przychylać potrzeba, czyli przepisów daiących poznać, iak rostropnie, poczciwie postępować należy w każdéy okoliczności, nietylko w oczach ludzkich ale i potaiemnie, składa w szczególności naukę moralną.

12. *Moralne prawo brane ogólnie, w dwóch widokach uważać można: czyli znaczenie wyrazów* prawo, należytość, powinność, *obok siebie uważanych.*

Władze poznawania i chcenia wskazuią nam iakie mamy potrzeby, iakie siły i środki do zaspokoienia potrzeb. Możemy używać rzeczy potrzebnych; powinniśmy się o nie starać. Stosunek, czyli bliższe uważanie potrzeb, z tém co do ich zaspokoienia służy; i podobnie stosunek przyzwoitego sił użycia dla zaspokoienia potrzeb, wypływa z praw, iakie ludziom właściwe; czyli, wypływa z praw moralnych. W tych dwóch względach

uważaiąc prawo, stosunek w ogólności potrzeb z rzeczami nazywamy należytością naszą; a stosunek użycia sił naszych dla zaspokoienia potrzeb nazywamy powinnością. Należytości i powinności powiązane są z sobą ściśle; iedne są dla drugich. Należytości i powinności częściowo uważane, różnie podzielane być mogą; należytości i powinności człowieka żyiącego samotnie, i człowieka żyiącego w towarzystwie; należytości i powinności brane z powodu rzeczy i z powodu ludzi i t. p. Wszystkie należytości i powinności pochodzą z praw nam służących; czyli, prawa ludziom właściwe, nadaią im pewne należytości i powinności pewne, iakoby warunki do uskutecznienia praw moralnych przywiązane. Mam prawo do czego, nie powinien mi nikt przeszkadzać do użycia tego prawa, iest to ieden istotny widok czyli wzgląd praw moralnych; Drugi zaś będzie: Powinienem łożyć siły moie na użycie tego co mi iest potrzebne, na unikanie tego co szkodzi, na nieprzeszkadzanie nikomu w iego na-

leżytościach; a to wszystko podług stosunków iakie mam i z rzeczami i z ludźmi. Jeden z tych względów daie mi dobrodzieystwa, drugi obowiązek przepisuie. Na te widoki różne, oddzielne są wyrazy w innych ięzykach, naprzykład w Łacińskim *Lex*, *Jus*, *Officium*; w Francuzkim *Loi*, *Droit*, *Devoir*; ale nie zawsze w ścisłém ograniczeniu rozumienie tych wyrazów brane bywa; przyległe przy nich wyrazy, cała myśl w któréy tłumaczeniu są użyte, razem uważana, daie poznać w iakiém znaczeniu brać ie należy: w polskim ięzyku, *prawo* i za przepis, i za należytość bywa brane.

13. Człowiek do Towarzystwa przeznaczony.

Każdy człowiek spostrzegłszy drugiego człowieka, czuie w sobie iakieś wzruszenie; chciałby zbliżyć się do postrzeżonego przez siebie człowieka, chciałby z nim mówić, poznać go, tłumaczyć nawzaiem swoie czucia, swoie myśli. Człowiek żyiąc z dru-

giemi, rozwiia znacznie siły swoie: wielka zachodzi różnica pomiędzy człowiekiem samotnie, a w towarzystwie wychowanym. Chęć związków towarzyskich, iest prawem ludziom służącém. Dokładny tego wywód i rozbiór w różnych naukach podawany bywa. Jaki był pierwiastkowy stan ludzi, iakie początki towarzystw, przez iakie zmiany przeszły towarzystwa ludzkie aż do téy postaci w iakiéy ie teraz widziemy? są to badania uboczne dla naszego zamiaru; ale zatrudniaią wiele osoby myślące. Dzieie narodów obszerne w téy mierze uwagi podaią.

14. *Z wyobrażenia prawa pochodzi wyobrażenie władzy stanowiącéy, i iéy podległych.*

Zastanawianie się nad rozlicznemi własnościami tylu rzeczy; uwaga odmieniaiącego się ustawicznie a niewzruszonego porządku w całym świecie; rozmyślanie nad samym sobą; przekonywa o dzielności przy-

czyny, która wszystkie rzeczy i ludzi tak stałym, tak wybornym łańcuchem powiązała; a razem daie uczuć konieczną zawisłość skutków od ich przyczyn. Każde iestestwo podług praw sobie służących bezprzestannie działa; zgwałcenie tych praw, wybaczanie od nich w używaniu rzeczy, zniszczenie rzeczy, zepsucie, nadwerężenie, pociąga za sobą. Jest władza i nad człowiekiem: cierpi człowiek gdy według porządku od téy władzy ustanowionego nie postępuie; daie się to uczuć widocznie, co do praw fizycznych; mniéy widocznie ale nieomylnie co do praw moralnych, przeciw którém uchybienia, długi szereg przykrych skutków nadal człowiekowi sprawuią. Człowiek iako istota obdarzona przemysłem, do wysokiego stopnia siły swoie doskonalić może; ma sobie dane zasady i początki, a sam ie rozszerza i przerabia: ieżeli odstępuie od tych pewnych zasad, niezliczone błędy popełnia i wiele przykrości na siebie sprowadza; dowodem są tego ciągłe doświadczenia

w dzieiach ludzkich. Tak konieczne połączenie zawisłości w porządku całego świata, daie nam wyobrażenie pierwszéy przyczyny, czyli władzy naywyższéy, od któréy wszystkie prawa pochodzą. Ta przyczyna rozmaicie wystawianą bywa. Baczne zastanawianie się nad pierwszą przyczyną wszystkiego, tworzy w nas wyobrażenia o Bogu, pobudza nas do zadumienia i do uszanowania dla niego. Jest to istotna zasada religij. W tém piśmie o religii nic nie mówiemy: iest to przedmiot oddzielny, zrzódło obszernych uwag, i wniosków użytecznych, które w szczególnych naukach wykładane bywaią. Prawa połączone ściśle z iestestwami, czyli zbiór własności i przymiotów iestestw, zbiór skutków iakie iestestwa sprawuią, można nazwać prawem przyrodzoném, prawem od naywyższéy pochodzącém przyczyny, prawem Boskiém. Koniecznym iest obowiązkiem człowieka, aby téy władzy naywyższéy był podległym; czyli, koniecznym iest obowiązkiem, aby się stosował do praw przyro-

rodzonych nawet dla dobra własnego. Ludzie dochodząc praw przyrodzonych wyciągaią z nich niezliczone wnioski, usiłuią naśladować władzę naywyższą, a zwłaszcza połączeni w towarzystwie, sami sobie stanowią różne prawa, porządek i stosunki. Takie dzieła przemysłu ludzkiego daią nam wyobrażenie praw stanowionych. Ten wyraz z dwoiakiego względu uważać można: albo że prawa stanowione w czasie następuią, albo że od ludzi pochodzą. Tu pod drugim względem stanowione prawa brać będziemy.

15. Obowiązuiąca moc prawa.

Przyrodzone prawa nie są bez swoiego skutku; toż samo być powinno i w prawach stanowionych: niechay przykre skutki ponosi kto prawa gwałci; niechay doznaie dobra kto prawa zachowuie. Taka dzielność prawa tam tylko ma mieysce, gdzie władza stanowiąca dosięga iéy podległych. Martwe byłyby prawa bez mocy obowiązuiącéy. Moc ta, *sankcyą* prawa iest nazywana.

16. *Jakie mieć można wyobrażenie ustanowienia między ludźmi władzy stanowiącéy dla nich prawa.*

Połączeni ludzie w towarzystwo, doświadczywszy wzaiemnéy pomocy i rozszerzenia dzielności sił własnych przez wspólne ziednoczenie, przedsiewzięli chętnie starać się o wspólne dobro; podzielili między siebie zatrudnienia, ułożyli porządek między sobą; obrali zwiérzchność, któréy utrzymanie porządku powierzyli, przyrzekli słuchać zwierzchności i dawać iéy wsparcie: z wzaiemnéy przeto pierwiastkowéy nieiako umowy, chociaż niewyraźnéy, z czynów wypływaiącéy, z wzaiemnego dążenia do powszechnego dobra, nastąpiły władze w narodach, kraiach, państwach, do których kto przybywa, poddaie się zasadom umowy trwaiącéy. Każdy zatém członek towarzystwa obowięzuie się zachowywać prawa w tém towarzystwie postanowione, i poddaie się pod udział przykrych skutków, iakie towarzystwo przeciw nieposłusznym wyznaczyło i wymierza.

17. *Jak uważać można prawa stanowione względem praw przyrodzonych.*

Uważaiąc pierwiastkowe źrzódło, można powiedzieć że wszystkie prawa rozszerzeniem są prawa przyrodzonego: przemysł ludzki, naśladuie przyrodzony porządek; ale w szczególności różne prawa stanowione biorąc, można postrzegać, że to są środki do wypełnienia praw przyrodzonych zmierzaiące, stósowane do czasów, mieysc, wyobrażeń ludzkich, i różnych okoliczności, w iakich towarzystwa znaydować się mogą; są to środki nie zawsze dogodne prawdziwemu zamiarowi, bo ludzie nietrzymaią się zawsze istotnych zasad prawa przyrodzonego, częstokroć się mylą, błądzą, na złe używaią i rzeczy i sił własnych. W tym względzie biorąc prawa

stanowione, łatwo poznać że bywaią szczególne, czasowe, mieyscowe; mogą się zmieniać, poprawiać, doskonalć lub pogorszać, podług rozlicznego zbiegu okoliczności na ludzi działaiących. Przyrodzone zaś prawa są nieodmienne, wieczne, powszechne, naydoskonalsze.

18. Prawa dla człowieka wewnętrzne i zewnętrzne.

Człowiek poznaie co czyni, przychyla się w chęciach swoich do tego co przedsiębierze; ale nie zawsze wyiawia drugim swoie myśli i chęci: niemożna przeniknąć cudzych zamiarów, nie podpadaią zawsze pod nasze zmysły działania woli drugich; o wielu zatém moralnych sprawach, chociaż członków iednegoż towarzystwa, nie wiemy zupełnie; nie wszystkie zewnętrznemi znakami okazane bywaią; nie we wszystkich zamiar czyniącego z samych znaków zewnętrznych poznany być może; nie ze wszystkich

użytek dla towarzystwa widocznym się staie; nie do wszystkich władza ludzka skutecznie zniewolić może. Prawa od ludzi stanowione, ściągaią się tylko do czynności które ludzie poznać mogą, to iest do czynności zewnętrznych, łatwych do okazania, udowodnienia; do czynności, względem których przepisy prawa usprawiedliwione być mogą z pożytkiem towarzystwa, nawet pomimo chęci działaiącego. Przyrodzone zaś prawa w ogólności brane, dla człowieka ile iest istotą rozumną i wolną, czyli, moralność w całéy swéy obszerności, obeymuie wszystkie czynności, myśli i chęci człowieka; ściąga się moralność do wszelkich spraw ludzkich, i zewnętrznych i wewnętrznych. Nie z iednakowego zatem względu porównywane bywaią czynności ludzkie z prawami ludzkiemi i z prawami przyrodzonemi, chociaż w prawach ludzkich też same być powinny zasady iakie są i w prawach przyrodzonych. Ztąd téż pochodzi wyobrażenie sądu wewnętrznego, czy-

li sądu sumnienia, wewnętrzney znaiomości własnych czynów, i sądu zewnętrznego, czyli sądu władzy ludzkiéy. Ztąd pochodzi nawet przedział między nauką moralną w szczególności, albo nauką rostropnego postępowania, nauką cnoty, a nauką samego prawa także w szczególności branego, zwłaszcza ile się tyczy rządzenia ludźmi w towarzystwie. Nauka prawa w tém rozumieniu, iest to wyiątek z ogólnéy moralności użytecznych zasad do praw przez ludzi stanowionych Rozlegleysze iest panowanie moralności niżeli prawodastwa ludzkiego: to zamiast pomocy, szkodliwém byłoby, gdyby się mieszało w taki gatunek czynów, który władzy ludzkiéy nie podlega. Ztąd pochodzi rozróżnienie, między obowiązkami doskonałemi, czyli takiemi do których ludzie przymusić drugich mogą przez sprawienie im uczucia przykrych skutków gdyby posłusznemi nie byli; a obowiązkami niedoskonałemi, których wykonywanie tylko sumnieniowi człowieka zostawione. Ztąd wyo-

brażenia sprawiedliwości ogólnie, czyli niekrzywdzenia nikogo, oddawania każdemu co do niego należy; wyobrażenia dobroczynności, to iest wspierania drugich, świadczenia im dobrodzieystw. Ztąd wyobrażenia prawności, albo sprawiedliwości podług szczególnego znaczenia, w towarzyskiém pożyciu uważanéy, to iest stosowania się do praw ludzkich, chociażby i niechętnie; i wyobrażenia słuszności albo poczciwości, to iest, ochotnego dopełniania wszelakich moralnych przepisów podług natchnień i powodów władzy poznawania. Sprawiedliwość i dobroczynność, są przedmiotem moralności; sama tylko sprawiedliwość zewnętrznemi znakami okazywana, tyczy się praw ludzkich; dobroczynności nakazywać skutecznie władza ludzka nie może, ale do niéy zachęca, pobudza, nakłania, prowadzi. Toż samo stosować można co do rostropności w postępowaniu względem samego siebie: ta nie od praw ludz-

kich, lecz od moralności naywięcéy zależy.

19. *Potrzeba praw stanowionych.*

Gdyby każdy członek towarzystwa oddawał wiernie drugim ich należytości, i ściśle pełnił powinności swoie, nietrzebaby żadnych praw stanowionych między ludźmi, sama nauka moralna dostateczną byłaby do zupełnego ludźmi kierowania; ale doświadczenie okazuie, że ludzie nie idą zawsze za głosem sumnienia, za natchnieniem cnoty, za rozsądkiem i roztropnością; że każdy podług nałogów, mniemań i chęci swoich wystawia sobie szczególne zdarzenia i czyny, i do nich moralne przepisy rozmaicie stosuie. Trzeba ludziom przypominać ich obowiązki, wskazać im widocznie iednostayne, stałe, pewne prawidła, które tak służą do postępowania ludzkiego, iak naprzykład cyrkiel, węgielnica, miary, narzędzia i różne formy do wyrabiania iednakowych figur i foremnych postaci w rzeczach. Trzeba czu-

wać nad ludźmi aby nie zbaczali z właściwéy im drogi, aby nie psuli, nienadwerężali ułożonego porządku w towarzystwie. Trzeba użyć przeciw nim musu fizycznego, gdy szkodzą towarzystwu. Potrzebna iest władza w towarzystwie należy się iéy posłuszeństwo od wszystkich towarzystwa członków; mocna iest ta władza użyć siły przeciw nieposłusznym, podług praw ustanowionych w towarzystwie. Moralna nauka i prawa stanowione, wspólnie sobie dopomagaią: moralna rostropność kieruie każdym czynem każdą myślą i chęcią człowieka; a prawa od ludzi stanowione, kieruią bezpośrednie tylko zewnętrznemi czynami człowieka, ile te wpływaią na dobro towarzystwa.

20. *Różne prawa opisy.*

Wyraz ten *Prawo*, tak wiele wyobrażeń rodzi i przypomina, że rozliczne są opisy prawa, podług różnych stosunków wykładane, i po różnych xiążkach umieszczane.

Nie można dać iednego opisu dokładnego, któryby wszelakie względy obeymował, w iakich prawo branem być zwykło, ktoryby zaspokaiał wszelakie wymagania w téy mierze uczonych i rozumuiących osób. Prawo, iest to porządek przyrodzony, iest to rozum powszechny, rozum naywyższy, rozum zasadzony na saméyże istocie rzeczy; iest to rozum ludzki, ile rządzi wszystkiemi narodami na ziemi. Jest to zbiór warunków, pod któremi wykazuie się wzaiemna wolność. Prawo ludzkie, iest to powszechna wola towarzystwa, którą oznaymia przyzwoita władza w towarzystwie ustanowiona. Prawa dla ludzi, obeymuią różne służące im stosunki. Prawa okązuią co ludziom szkodzi, co pomaga. Prawo nakazuie nam pewne czynności, pewnych zabrania; albo: prawo nakazuie, zabrania, karze, nadgradza, pozwala. Prawo moie iest to moia należytość. Prawo które zachowywać powinienem, iest to moia powinność. We wszystkich tych opisach i tym podobnych, rozliczne wyobra-

żenia, przenośnie, rozmaite twory umysłu ludzkiego, i podobieństwa ze zmysłowych rzeczy przybierane, po większéy części wchodzą. Mniéy się zastanawiamy nad iednym opisem zupełnym. Dokładne rzeczy rozumienie w różnych iéy postaciach, staie się istotnym zamiarem naszym. W dwóch względach szczególniéy uważamy prawo: iako przepis od zwierzchności do którego czynności w towarzystwie stosować potrzeba; i iako zabezpieczoną należytość człowieka, w różnych stosunkach uważanego, bądź oddzielnie, bądź w ogóle wraz z drugiemi ludźmi, czyli w towarzystwie.

DZIAŁ DRUGI.

Różne praw podziały.

21. *Prawa dzielić można z wielu względów.*

Wyraz prawo, gdy do wielu wyobrażeń daie powód, i różne do niego przymiotniki

łączone bywaią: podług różnych zatem wyobrażeń rozlicznie dzielić można prawa; naprzykład: z strony początku od którego pochodzą, czyli z strony władzy prawodawczéy; albo: z strony zrzódła praw, i sposobu iakim są wprowadzone; z strony celu do którego zdaią się z mierzać; zstrony przedmiotów które obeymuią; z strony ważności przepisów które podaią.

ODDZIAŁ PIERWSZY.

Prawa z strony początku od którego pochodzą.

22. *Prawa Boskie, prawa ludzkie.*

Prawa przyrodzone wystawiamy sobie iako pochodzące od pierwszéy przyczyny; są wieczne, nieodmienne. Naywyższa istota nadała ie stworzeniom; iest to Bóg pierwszy prawodawca, ktory także i w czasie dla narodu ludzkiego obiawił wolę swoię, czyli prawa postanowił. Wszystko od Boga

bierze początek; my iednak wystawiamy sobie bliższe i pośrednicze pochodzenie. Prawami Boskiemi nazywamy te, które albo ze stworzeniem iestestw tą połączone, albo wyraźnie od Boga podane; prawami zaś ludzkiemi te uznaiemy, które ludzie stanowią, chociaż ich władza od pierwszéy przyczyny czyli od Boga pochodzi. Namienione iest wyżéy pod liczbą 14. że prawa ludzkie nazywane są inaczéy prawami stanowionemi.

23. *Prawa pisane, niepisane albo zwyczaiowe.*

Jak siły człowieka powoli, stopniami rozwiiaią się, rozszerzaią i doskonalą, tak téż towarzystwa ludzkie nie od razu wszystkie swoie prawa i ustanowienia tworzyć mogły. W początkach mało było praw stanowionych; niektóre tylko szczegóły wytkniętemi były; z czasem pomnażały się stosunki członków towarzystwa; trzeba było powiększać przepisy i urządzenia, poprawiać

ie, porządkować, upowszechniać, doskonalić; same nawet zwyczaie, nałogi, zastępowały przepis prawa, i następnie umocnione długim czasu przeciągiem, nabywały mocy prawa, w prawo zamieniane były. Ztąd też iest podział praw na *pisane*, czyli wyraźnie od władzy przyzwoitéy ustanowione; i *niepisane*, czyli przez ciągły a nienaganny zwyczay wprowadzone i przyięte. W teraźniéyszym stanie narodów europeyskich, coraz bardziéy nikną prawa zwyczaiowe, gdyż i zwyczaie powciągane są w prawa pisane, albo wyraźnie ustanowione.

ODDZIAŁ DRUGI.

24. *Podział praw z strony celu do którego zmierzaią.*

Prawa od naywyższéy pochodzące przyczyny są naydoskonalsze, powiązane z sobą ściśle, i zgodnie do iednego celu wszystkie, to iest, do prawdziwego dobra, dobra powszechnego zmierzaią. Prawa ludzkie podlegaią wadom, zmieniane bywaią, rozlicznie są rozdrobnione, w różnych stanowione widokach szczególnych. Aby dokładniéy poznać podział praw z strony ich celu, trzeba przeyść niektóre poprzednicze uwagi.

25. *Wyobrażenie dobra publicznego i dobra prywatnego.*

Połączyli się ludzie w towarzystwo dla wzaiemnego dobra; każdy przyniósł do towarzystwa prawa sobie służące, zezwolił na ograniczenia tych praw przez prawa całego towarzystwa; podiął się obowiązków względem towarzystwa ażeby doznawał pomocy i opieki od towarzystwa, a przeto z praw ludzkich wypłynęły stosunki człowieka względem towarzystwa. Ale prawa ludzkie nie mogą zniszczyć stosunków człowieka, względem człowieka, owszem umawiaią ie i zabezpieczaią. Cokolwiek w prawach ludzkich obeymuie stosunki człowieka względem człowieka, albo raczéy członków iednego towarzystwa między sobą, to się tyczy dobra prywatne-

go; co zaś obeymuie stosunki członków towarzystwa względem towarzystwa, to należy do dobra publicznego. Dobro publiczne łączy się z prywatném. Dobro iednego przyczynia się do dobra wszystkich w towarzystwie, i niemoże być dobrze iednemu gdy całe towarzystwo cierpi; lecz w wyobrażeniach naszych dobra publicznego i prywatnego, wzgląd iest miany na bliższe lub dalsze porównywania, na wyraźne, proste, i pośrednicze stósowanie.

26. *Znaczenie wyrazu* polityka.

Umieiętność kierowania ludźmi w towarzystwie, czyli stosowne rządzenie ludźmi dla większego ich dobra, iest polityką. Jest to nauka stowarzyszenia ludzi, uporządkowania wszelkich między niemi stosunków, i ciągłego nad niemi czuwania. Cokolwiek we względzie całego towarzystwa bezpośrednie braném bywa, wszystko to zwykło miéwać przyłączany od polityki przymiot. Częstokroć prawa polityczne za prawa publiczne poczytywanemi bywaią.

27. *Prawa publiczne, prawa prywatne.*

Prawa publiczne przepisuią stosunki ze względu na całe towarzystwo, pokazuią należytości towarzystwu od członków iego i powinności towarzystwa względem członków, i nawzaiem; albo: okazuią stosunki rządu zrządzonemi. Prawa prywatne przepisuią stosunki ze względu na ludzi osobno uważanych w towarzystwie, podaią należytości i powinności członka towarzystwa, względem innego członka.

28. *Prawa Cywilne.*

Połączeni ludzie w towarzystwo zakładali mieszkania bliżéy siebie, tworzyły się pierwsze osady, miasta, które w ięzyku łacińskim *civitas* nazwano; z uwagi ustanowień i skutków iakie z takich połączeń wynikaią, wprowadzony iest wyraz cywilność,

Prawa właściwe każdemu towarzystwu, czyli państwu, nazywane są ogólnie prawami cywilnemi, a w szczególności prawa cywilne obeymuią wszystkie stosunki członków towarzystwa iednych względem drugich, czyli należytości i powinności członków towarzystwa między sobą, czerpane z uwagi na dobro prywatne, do którego iednak i publiczne dobro znacznie, choć nie tak wyraźnie, wpływa. Prawa cywilne w takiém znaczeniu, brane bywaią za prawa prywatne. Wyraz ten cywilność, obok wyrazów przy nim położonych, różne miéwa ograniczenia, których łatwe zrozumienie ze zwyczaynego toku mowy bywa. Cywilizacya ogólnie, oznacza zmiany, pożytki i udoskonalenia ludzi, które połączenie ich w towarzystwo sprawuie.

29. *Prawa Narodów.*

Jak są stosunki człowieka z człowiekiem człowieka z towarzystwem, tak też są stosunki towarzystwa z towarzystwem; czyli

państwa z państwem. Wzaiemne należytości i powinności pomiędzy oddzielnemi towarzystwami, narodami, państwami, są prawem narodów; te wypływaią albo z prawa przyrodzonego, albo li też z różnych między narodami zwyczaiów, umów, czyli z praw stanowionych. Jest to zrzódło obszernych wiadomości, i daie powód do nauki szczególnéy, dyplomatyką pospolicie zwanéy.

30. *Prawa wewnętrzne w towarzystwie i zewnętrzne.*

Prawa urządzaiące stosunki w samém towarzystwie, obeymuiące obowiązki członków towarzystwa między sobą, i względem towarzystwa, są wewnętrzne. Dobro prywatne i dobro publiczne iest ich celem. Prawa urządzaiące stosunki towarzystw względem towarzystw, są zewnętrzne. Dobro narodów razem z uważanych, narodów sąsiedzkich, dobro całéy ludzkości, iest ich zamiarem.

31. *Znaczenie wyrazów* Naród, Kray, Państwo.

Ludzie na iedném mieyscu długo mieszkaiący, do iednakowego ięzyka, do iednych zwyczaiów nawykli, składaią *naród*; który, chociasz z czasém podzielony, rospierzchniony, zachowuie podobieństwo między iego członkami. Ludzie ile zaymuią iednę część ziemi, przedzieloną od innych przyrodzonemi granicami, górami, wodami, lub utworzonemi przez ludzi podług różnych zamiarów rozgraniczeniami, częstokroć mniéy widocznemi, *kraiem* są nazywani; ale ten wyraz bardziéy do ziemi, niżeli do mieszkańców na niéy stosuie się. Ludzie składaiący iedno znaczne towarzystwo uporządkowane, maiące swoię władzę, swoie prawa, swoią siłę, nazywaią się *państwem*. Z iednego pospolicie kraiu powstaią narody, w kraiach i narodach są Państwa. Ustawiczne przemiany w towarzystwach, mieszaią narody, Państwa i kraie, łączą ie lub dzielą.

Częstokroć te trzy wyrazy *kray*, *naród*, *państwo* na oznaczenie iednego wyobrażenia używane bywaią.

ODDZIAŁ TRZECI.

32. *Podział praw z strony przedmiotu który obeymuią.*

Obowiązki człowieka ściągaią się do różnych przedmiotów szczególnych, różne zatem prawa być mogą, też obowiązki przepisuiące. Znaczna iest ilość zatrudnień władzy w towarzystwach cywiliżowanych, różnie iest podzielana, rozmaitym powierzana osobom, dla każdego wydziału szczególne prawa uważać można.

33. *Podział prawa przyrodzonego w ogolności branego podług różnych przedmiotów.*

Stosunki człowieka są rozległe: względem naywyższey istoty, względem samego siebie względem drugich, względem rzeczy

których używa, względem znaczenia w zdaniu drugich. Są także stosunki przypadkowe, względem towarzystwa które się nayprzód między ludźmi układa, czyli względem towarzystwa familiynego, względem umawianych związków, które rozlicznego gatunku być mogą. Ztąd też przepisy prawa dla ludzi uważać można; co do Boga, co do samych siebie, co do ludzi drugich, co do rzeczy, albo co do stanu zewnętrznego zmysłowo i umysłowo branego, co do familii, służby, i rozmaitych umów i związków towarzyskich.

34. *Podział praw stanowionych podług różnych przedmiotów.*

Prawa stanowione nie powinny się różnić co do istoty od praw przyrodzonych; podobne podziały i w iednych i w drugich być mogą; ale prawa stanowione rozszerzaią zasady zpraw przyrodzonych czerpane; właściwe maią granice, więcéy w sobie szczegołów mieszczą, zmieniaią się i porządkuią; zwłaszcza stanowione od ludzi w stosunkach towarzyskich, większą i odmienną liczbę podziałów przyiąć mogą.

35. *Władza w towarzystwach stanowiąca i postanowiona.*

W małych towarzystwach łatwo można zwołać członki, naradzać się, i prawo według potrzeby ustanowić; ale w towarzystwach znacznych, władza zaradzania i urządzania w potrzebie, pewnéy tylko części członków, albo iednéy osobie, wystawiaiącéy władzę całego towarzystwa, powierzaną bywa. Zasadne prawa, oznaczaiące skład i działania téy władzy, i iéy rozgałęzień, od władzy stanowiącéy pochodzą, która, bardzo rzadko może zmieniać ustawy swoie tak skutecznie, iżby ztąd pożytek narodów następował. Ustanowiona i uporządkowana władza pilnuie powszechnego porządku w państwie, stara się o pomnażanie ogólnéy pomyślności kraiu, i iego mieszkańców, przywodzi do skutku wszystkie

prawa towarzystwa, stosowne na ten koniec przedsiębierze śrzodki i urządzenia, czuwa nad dobrem publiczném i nim kieruie, zabespiecza prywatne dobro każdego.

36. *Konstytucya państw.*

Ucywilizowane towarzystwa maią swoie prawa zasadne, to iest źrzódło i podstawy wszystkich władz i urządzeń, ograniczenia właściwe urzędowań, równowagę wśrzód wszystkich stosunków między rządzącemi a rządzonemi. Wszelkie prawa w towarzystwie z konstytucyi towarzystwa wypływać, i zgodne z nią być powinny. Konstytucya obeymuie prawa pierwotne, do których inne w towarzystwie pomocniczemi są tylko, i służą nieiako za śrzodki do uskutecznienia i uzupełnienia praw pierwszych.

37. *Prawa Administracyine.*

Wspólne dobro ludzi iest celem istotnym połączenia ich w towarzystwo: każdy członek towarzystwa bierze na siebie obo-

wiązek czyto bezpośrednie, czy pośrednie wypełniać prawa w towarzystwie postanowione, i cząstkę dobra swoiego dla dobra towarzystwa przeznacza, aby pozostałości tém dogodniéy, tém pożyteczniéy mógł używać. Jak iest zarządanie dobrem prywatném, domem, gospodarstwem, rękodzielnią, handlem, iakiegożkolwiek rodzaiu interesami szczególnych osób; tak też iest zarządzanie kraiem, dobrem publiczném, i wszystkiemi śrzodkami, które są ustanowione w towarzystwie dla pożytku towarzystwa. Są w téy mierze różne prawa przepisy, co do osób, co do rzeczy, wyznaczenie wszystkich urzędników, przyzwoite między niemi uporządkowanie, oznaczenie ich działań, ściśle pilnowanie czy urzędnicy obowiązki swóie wypełniaią, ciągły dozór nad własnością publiczną, właściwe kierowanie wszystkiemi siłami narodu moralnemi i fizycznemi, dla uszczęśliwienia ogółu ludzi, iedno towarzystwo uporządkowane, maiące swóy rząd, czyli towarzystwo polityczne składaiących.

Prawa administracyine zmierzaią wyraźnie do szybkiego i niezłomnego wykonywania wszystkich praw innych, w towarzystwie ustanowionych. Wkażdym wydziale władzy rządowéy, można uważać właściwą administracyą, to iest pilnowanie gospodarstwa stosownego, utrzymywanie porządku, wykonywanie dozoru. Wyobrażenia iakie nam daią te wyrazy: *rząd*, *rządzenie*, *rządzić*, usposabiaią nas do wystawienia sobie w umyśle istoty praw administracyinych. Prawa Administracyine są wydziałem praw publicznych w Państwie, są to przepisy działań dla władzy kraiowéy. Ekonomia polityczna główne zasady podaie do dobréy kraiu administracyi.

38. *Prawa Sądowe.*

Wchodzą ludzie w towarzystwo dla zabespieczenia należytości swoich, dla tém zyskowniéyszego używania swoich własności, i wolności. Prawa towarzystwa równą w tey mierze pomoc i opiekę wszystkim członkom

towarzystwa wymierzać powinny; iest to dobrodzieystwo, którego pod tym względem wszyscy iednakowo doznaią, że są członkami iednegoż towarzystwa. Wszystkie zatem wyszczególnione i ograniczone stosunki w prawach prywatnych, czyli cywilnych, stosunki, iakie członek względem członka w towarzystwie mieć może, przyprowadzane są do skutku przez prawa sądowe, szczególniéy rozstrzyganie wszelkich sporów między członkami towarzystwa, lub pomiędzy towarzystwem a członkami iego, iest istotnym praw sądowych zamiarem.

39. *Prawa kary.*

Próżnemi byłyby prawa oznaczaiące różne stosunki w towarzystwie, przepisuiące każdemu właściwe należytości i powinności, gdyby nie było kary na zrywaiących stosunki, gwałcących należytości, powinności niepełniących. Prawa kary nadaią moc innym prawom: iest to użycie władzy całego towarzystwa, przeciw zuchwałemu iego

członkowi. Jest to udział praw publicznych, ocala powszechne dobro, prywatne zabespiecza. Prawa kary oznaczaią przewinienia przeciw prawu, sposób dochodzenia tych przewinień, udowodniania i karania przepisuią. Różne są stopnie przewinień przeciw prawu: mnieysze, większe, śrzednie; czyli, uważać można wykroczenia, występki, zbrodnie. Różne też być powinny prawa kary, stosowne do każdego gatunku przewinien.

40. *Prawa Policyi.*

Policya w ogólności za umieiętność rządzenia Państwem braną bywa, w szczególności zaś Policya iest to przezorna ostrożność; zapobiegać przewinieniom, klęskom, i nieszczęściu w towarzystwie, zamiarem iest policyi; na ten koniec utrzymywać powinna ciągły porządek i dozor bezprzestanny w naydrobniéyszych szczegółach, wymagaiących szybkiego zaradzania. Policya wiedzieć powinna o wszystkiém w Państwie, nie naprzy-

krzaiąc się nikomu bez potrzeby, niemieszaiąc się natrętnie do prywatnych zatrudnień członków towarzystwa. Czuyne oko policyi, uprzedza przewinienia i klęski, zapobiega im wcześnie, a ieżeli są wykonane pomimo użytych przez nią stosownych śrzodków ostrożności, odkrywa ie natychmiast, i przyzwoitéy władzy poddaie. Właściwe w téy mierze prawa wypływaią z praw publicznych, znaczącą są częścią ogólnéy kraiu administracyi. Można uważać policyą administracyiną, iako pilnuiącą porządku, i policyą sądowniczą, iako śledzącą przewinienia, i bezpośrzednie dopomagaiącą do ich ukarania. Można także uważać policyą ogólną, szczególną, wewnętrzną, zewnętrzną, pośrzednią, bezpośrzednią; łatwe iest tych przymiotników znaczenie.

41. *Prawa Organiczne.*

Ze zmysłowych rzeczy podobieństwo biorąc do rzeczy nadzmysłowych, iak postrzegamy różnego gatunku narzędzia i związek

między niemi, w roślinach, zwierzętach, ich częściach; takież i w różnych towarzystwa władzach, w urzędowaniach rozmaitych, stanowiemy szczeble, stopniowanie, związki, porządek; dzielemy ie nieiako na części, przeznaczamy każdéy części właściwe mieysce, działania szczególne; ztąd też powstaie wyobrażenie organów rządowych. Z tąd stosowne do tego celu prawa, organizacyą nazywane. Są to przepisy stosunków, tak między urzędami, iakoliteż i między ich działaniami.

42. *Postępowanie.*

We wszystkich działaniach iest pewien sposób, który ułatwia ich wykonywanie: rozliczne bywaią drogi, scieszki, do zamierzonego kresu prowadzące. We wszystkich rzeczach zwykliśmy uważać przedmiot, że tak powiem sam w sobie, i kształt iego; czyli: uważamy materyą i formę. Podobny częściowego uważania sposób, stosuiemy i do praw prawo w ściśléyszém znaczeniu, przepisuie

należytości i powinności uważane same w sobie; postępowanie zaś, podaie środki, iak wykonać prawo, iak uskutecznić oddanie należytości, i powinności dopełnienie. Pierwsze iest prawo w tym względzie, niżeli postępowanie do niego stosowne. Prawo iest iakoby istotą, a postępowanie przymiotem. Do praw w każdym przedmiocie, postępowanie się łączy; ale naywięcéy wpływa do praw sądowych.

43. *Różne jeszcze podziały praw i nazwiska.*

Rozliczne są zatrudnienia w towarzystwie ludzkiém; każdy wydział zatrudnień może wystawiać pod szczególnym względem osoby do tego wydziału należące, i rzeczy w nim używane. Zbiory praw tyczących się wydziału pewnego, osobne miewaią nazwisko. I tak są prawa duchowne, czyli kościelne, kanoniczne; są prawa feudalne czyli lenne; są prawa woyskowe, morskie, prawa handlowe, wexlowe, prawa skarbo-

we, ekonomiczne, fiskalne; prawa oświecenia publicznego, prawa wieyskie, leśne, górnicze, prawa mieyscowe, albo municypalne; prawa pewnych towarzystw, ustanowień, prawa szczególnym osobom służące, albo przywileie; prawa czasowe, przemialne; i ieszcze w tych wszystkich, częściowe przepisy uważaiąc, obszerny szereg poddziałów prawa utworzyć można. Same tych praw nazwiska, same wyrażenia, mniéy potrzebuią obszernych opisów, a rozbiór tych praw w szczegółach im właściwych, istotę ich, użytek, i stosowanie przyzwoite, daie poznać. Rozbior taki oddzielnie wykładany bywa; za nadto wiele zabrałby mieysca w początkowych, w usposabiaiących wiadomościach do nauki prawa.

ODDZIAŁ CZWARTY.

44. *Podział praw ze strony ważności przepisów które podaią.*

Wszystkie prawa do dobra towarzystwa

stwa ludzkiego zmierzać powinny; każdy przepis prawa iest użytecznym, iest ważnym, iednakże wsposobie poymowania naszego, inny wzgląd daiemy na większe, niżeli na mnieysze dobro; nie tak przemiiaiące, iak trwałe widoki bierzemy. Z tego powodu ważnieysze praw zasady nazywaią się ustawą, albo prawem, w szczególności znaczenia ten wyraz biorąc. Drobnieysze zaś przepisy czasowe, przypadkowe, przemiiaiące, które częstokroć rozwiiaią, uskuteczniaią zasady główne, są urządzeniem, postanowieniem. Zbieg władz narodowych, władzPaństwa, uroczyście prawa stanowi; urządzenia, od rządu, od urzędów pochodzą. Ostateczne rozstrzyganie wątpliwości, sporów między stronami, staie się dla nich prawem; iest to wyrok, uchwała. Zdanie pośredników, powagą prawa oznaczone bywa. Zdanie znawców, biegłych osób, posiadaiących wiadomości stósowne do ocenienia czynu, zdarzenia, i wartości rzeczy, służy za wskazówkę urzędom, w rozporządzaniu i wyro-

kowaniu. Same nawet dobrowolne stron umowy, mieysce prawa zastępuią dla nich, i równie ich obowięzuią, iak przepisy prawa. Wszystko to udziałem iest prawa, i w mocy iego uczestnictwo bierze.

ODDZIAŁ PIĄTY.

Z ogólnych wyobrażeń o prawie i iego podziałach, niektóre wnioski.

45. *Czyli są potrzebne tak różne praw podziały.*

Chociaż prawa w ogólności podaią różne między ludźmi stosunki, przepisuią należytości i powinności właściwe, wskazuią prawidła postępowania w rozmaitych okolicznościach, wszystkie łączyć sią z sobą powinny, wspierać na wzaiem, do iednych widoków dążyć; iednakże w szczególnych względach brane, nieiednakowe maią cechy, różne skutki sprawuią, odmiennie bywaią stósowane. Z powyższych praw po-

działów, nie wszystkie są równie ważne. Też same praw gatunki, do różnych podziałów wchodzą; z obfitości przymiotników do wyrazu *prawo* łączonych, i rozmaitych nazwisk, liczne szeregi podziałów powstaią; wiele iednak z tych podziałów czerpane są i porządkowane w różnych względach, prawom właściwych. Nie są to płody samey tylko buyney imaginacyi, i drobnych porównań umysłowych, ale rzeczywiście do użytku towarzystwa mogą być potrzebne. Dokładniey to okazać mogą poczęści, dalsze uwagi ninieyszego pisma, i naylepiey w tey mierze przekonywaią, zbliżane ku sobie i porównywane ściśle, wszystkie praw różnych szczegóły, zgłębiane dobrze pod każdym względem, w iakim tylko prawa uważać można.

46. *Właściwe prawa tłumaczenie i stosowanie.*

Trudność oznaczenia praw takiemi wyrazami, któreby iednakowo od wszystkich bra-

ne były; niedoskonałość praw przez ludzi stanowionych, daie powód do rozlicznego praw rozumienia, i tłumaczenia; to być może urzędowe, od przyzwoitéy zwiérzności, albo naukowe, od osób uczonych. Uważa się tłumaczenie podług słownego brzmienia, podług związku myśli, podług istotnego zamiaru. Nayważnieyszą iest rzeczą w tłumaczeniu praw, zastanawiać się naywięcéy nad duchem prawa, czyli powodami do niego i celem iego głównym; roztrząsać prawo należy z każdéy strony, we wszelakich szczegółach, względach, przystosowaniach, i skutkach iego; stawiać iedne prawa obok drugich, i godzić ich przepisy, a po dokładném porownaniu wszystkich tych uwag, środkowe i rostropne wnioski wyciągać. Trzeba mieć na baczności: kiedy prawo stanowione, i ogłoszone; od którego czasu moc prawa obowiązuiąca zaczyna się i kończy; które czyny i zdarzenia obeymuie w sobie; czy nie iest zniesione w całości, lub w części; czy nie poniosło zmiany, obiaśnienia, poprawy, dodatku, uięcia, wyiątków, rozwolnienia; czy nie ustało; i tym podobne okoliczności, wiążące się z prawami, roztrząsać wypada.

47. *Sprawiedliwość. Prawodawstwo. Prawoznawstwo.*

Sprawiedliwość, iako oddawanie każdemu co do niego należy według prawa, iest celem stanowienia praw, a skutkiem i owocem ich wykonywania. Jeżeli ią uważać będziemy iako zasadę w umowach, która sprawuie równy wymiar wzaiemnych pożytków między stronami układ czyniącemi, można ią nazwać sprawiedliwością zamienną; uważana sprawiedliwość iako nagradzaiąca dobre a złe czyny karząca, ma imie sprawiedliwości rozdawczéy. Umieiętność stanowienia praw, iest prawodawstwem. Umieiętność zrozumienia właściwego, przyzwoitego tłumaczenia, i stosowania dokładnego praw do zdarzaiących się przypadków, iest Prawoznawstwo. Możnaby nazwać obydwie

te umieiętności razem, czyli całą naukę prawa ogólnie, prawnictwém. Prawodawstwo i prawoznawstwo podobne są sobie, stykaią się w wyobrażeniach, które obeymuią; różnią się w sposobie uważania przedmiotów prawa. Nayprzód w towarzystwie ludzkiém były szczególne zdarzenia; te załatwiać, urządzać, rozstrzygać, wypadała potrzeba; nayprzód zatem były wyroki, i szczególne urządzenia. Po doświadczeniu długiem, porównywane szczególne przepisy, wskazały zasady ogólne, z których powszechne prawidła wydobytemi zostały. Prawodawstwo naucza iak te zasady rozpoznawać, i wyciągać, Prawoznawstwo zaś iak ogólne przepisy, do szczególnych zdarzeń skutecznie przyłożyć, aby wypadkóm zaradzić pożytecznie, podług właściwych należytości ludzi, którzy do tych wypadków wchodzą. Prawodawstwo trudni się bardziéy ogółami, a szczegółami prawoznawstwo. Obydwie te nauki, pomagaią sobie nawzaiem, i owocem być powinny obszernych wiadomości,

dobrze zgłębionych w nauce prawa. Wyłączne nawyknienie do iednéy tylko z tych nauk, przeszkadza częstokroć do ugruntowania się w drugiéy.

48. *Rys ogólny dwóch działów powyższych.*

Z nayogólnieyszego wyobrażenia o naygłównieyszym skutku prawa, iż koniecznie następować powinno, zastanawialiśmy się: że takie prawa są dla wszystkich rzeczy, wspólne wszystkim, wielom, właściwe każdéy; i człowiek takim prawom podlega; że wszystkich tych praw znać nie możemy; że dostępna poznawaniu naszemu tych praw wiadomość, dostateczną iest dla nas. Z porównywania człowieka z innemi iestestwami, natrafiliśmy na wyobrażenia praw fizycznych i moralnych; staraliśmy się oznaczyć ważnieysze cechy, po których ludzie sądzić o tém i wnioskować zwykli, co prawem nazywać należy. Weszliśmy w istotną zasadę praw moralnych, to iest: wolność, czyli sa-

mowolną człowieka działalność. Okazywaliśmy rozliczne znaczenia: moralności, prawa iako przepisu, należytości, powinności, przeznaczenia człowieka do życia towarzyskiego. Zastanawiaiąc się nad władzą stanowiącą prawa, i iéy podległemi, doszliśmy do wyobrażenia praw przyrodzonych i stanowionych; porównywaliśmy ie z sobą cokolwiek, oznaczyliśmy ważną różnicę moralności od prawa, w szczególnym znaczeniu branego; czyli, wskazaliśmy co są prawa dla ludzi wewnętrzne, i zewnętrzne, i iaka ich rozciągłość właściwa. Dotknęliśmy różnych prawa opisów, wymieniaiąc że dwa są naywięcéy potrzebne, to iest: uważanie prawa iako nakazuiącego powinność, i iako daiącego należytość. Z takiéy wielości wyobrażeń, do których ten wyraz prawo daie powód, poznaliśmy konieczną potrzebę pewnego praw podziału, praw naywięcéy od ludzi stanowionych w życiu towarzyskiém, maiąc wzgląd szczególniéy na zrzódło, cel, przedmioty, i ważność praw rozmaitych.

Oznaczaliśmy prawa Boskie, i ludzkie, pisane, i zwyczaiowe; wchodziliśmy w różne znaczenia wyrazów: dobro publiczne, prywatne, cywilność, polityka. Wykazywaliśmy szczególniéy prawa publiczne, prywatne, cywilne, narodów, czyli wewnętrzne i zewnętrzne towarzystwa. Podzieliliśmy ogólnie władzę towarzystwa, na stanowiącą, i postanowioną. Uważaliśmy co się rozumie, przez konstytucyą państw, prawa administracyine, sądownicze, prawa kary, policyi, prawa organiczne, prawa postępowania. Namieniliśmy, że z rozlicznych zatrudnień w towarzystwie, różnych osób i rzeczy w tych zatrudnieniach uważanych, rozmaicie ieszcze prawa podzielać można; i ztąd są rozliczne nazwiska, iako to: praw duchownych, czyli kościelnych; praw feudalnych, praw woyskowych, morskich, handlowych, wexlowych, ekonomicznych, skarbowych, fiskalnych, oświeczenia publicznego, górniczych, leśnych, wieyskich, mieyscowych, szczególnym towarzystwom, lub

osobom służących, i tym podobne. Weszliśmy w różnicę między ważnemi, i mniéy ważnemi, czasowemi, i pomocniczemi przepisami praw, tyczącemi się pewnych tylko mieysc, osób, okoliczności; zastanawialiśmy się nad potrzebą przezorności w rozumieniu, tłumaczeniu, i stosowaniu praw wszelakich. Okazaliśmy wyobrażenia sprawiedliwości, prawodawstwa, i prawoznawstwa. Wszystkie te krótkie uwagi, są częścią znaczącą wyobrażeń, i wyrazów w nauce prawa używanych. Niemasz między niemi ścisłego związku, i następstwa dokładnego, bo niemożna było w zbiorze ogólnych początków umieszczać wszystkich wiadomości pośrzednich, łatwieyszych, i mniéy istotnych co do nauki prawa, uważanéy w oddzielnym od innych nauk widoku. Jest to piérwsza pomoc ogólna. Są to że tak powiem, narzędzia umysłowe, z któremi obeznać się dobrze należy, dla pożytecznego przechodzenia obszernéy prawa nauki, w szczególnych iéy częściach, osobno zgłębianéy.

Wykładane są obszernie te śrzodki i winnych pomocniczych pośrednio do prawa naukach; a dokładność właściwego ich objęcia, dopełnioną i umocnioną bywa, przez ogólne porównywania, nabytych zupełnie wszystkich wiadomości, które do całéy nauki prawa wchodzą.

DZIAŁ TRZECI.

49. *Różne w prawie szczególne przedmioty.*

W rozbiorze wyobrażeń naszych ułatwiaiąc dokładność poznawania, uważamy przedmiot, na którym wspiera się nieiako wyobrażenie; przedmiot, który iest na naywiększym względzie w porównywaniu wyobrażeń; a nawet oddzielaiąc ściśle wyobrażenia, uważaiąc ie z strony nas którzy ich nabywamy, i z strony rzeczy które do utworzenia wyobrażeń w umyśle naszym staią się powodem, i do których stosuiemy wy-

obrażenia nasze, wystawiamy sobie w wyobrażeniach podmiot i przedmiot. Prawa w rozumieniu w iakiém tu ie bierzemy, uważane: ile są w naszym umyśle, iako zdatność do prawnych działań, iako umieiętność i uporządkowany zbiór stósownych wiadomości i wprawa w ich używaniu, maią człowieka za podmiot. Prawa uważane same w sobie, są zbiorem przepisów wykazuiących należytości i powinności dla ludzi. Ludzie wykonywać prawa powinni; wszystkie prawa moralne są dla ludzi; każdy tych praw przepis iest prawidłem postępowania ludzkiego; maią zatem prawa za przedmiot ludzi, i ich czynności.

Jednakże roztrząsaiąc prawa w szczegółach, na rozliczne czynności ludzkie, podług rozmaitych stosunków, iakie ludzie iedni z drugiemi, i z rzeczami zewnętrznemi bezpośrzednie mieć mogą, nie samego tylko człowieka za przedmiot prawa uważamy; lecz kilka szczególnych przedmiotów, w bliższym względzie prawa branych, podług spo-

sobu poznawania i tłumaczenia naszego naznaczać zwykliśmy.

50. *Osoba podług prawa.*

Ludzie w towarzystwie żyiący, w różnych stosunkach, w rozmaitych okolicznościach znaydować się mogą. Uważaiąc człowieka w pewném położeniu, iakości, z któréy wypływaią dla niego szczególne należytości, szczególne powinności, iest to uważać w nim osobę, iako podstawę prawa. Wyraz osoba do ludzi tylko w języku prawnym stosuie się. Każdy członek towarzystwa, posiada pewne prawa w towarzystwie, każdy zatem iest osobą. Kilku razem ludzi w towarzystwie, pod iednym względem uważani być mogą, z tego względu maią pewne prawa; a zatem kilku ludzi, mogą składać iednę osobę iako przedmiot prawa im właściwego. Jednego także człowieka, w różnych względach uważać można, z których szczególne dla niego prawa wynikaią, a zatém w iednym nieraz człowieku, kilka

osób, iako oddzielne prawa przedmioty, wystawiać zwykliśmy. Ztąd też są wyrazy: osoba publiczna, osoba prywatna. Różne względy, położenia, okoliczności, w iakich osoby uważane być mogą, są nieiako dla nich stanem, przymiotem; a z różnego ich stanu, z różnych przymiotów, rozmaite im prawa przyznaiemy.

51. *Rzecz podług prawa.*

Lubo w ogólném nazwisku, rzecz podług prawa, obeymuie się wszystko, cokolwiek przedmiotem prawa być może, i same nawet czyny człowieka, iako przedmiot praw innych ludzi, iednakże w szczególném znaczeniu, to zwykle nazywamy rzeczą, co iest zewnątrz nas, a według widoków prawa ma związek z nami, wyiąwszy ludzi. Potrzebuiemy rzeczy, możemy ich nabywać i używać; z praw osobistych w ogólności, czyli z osobowości, wypływaią wszystkie prawa człowieka, i co do rzeczy. Żyiąc w towarzystwie z drugiemi ludźmi, nie możemy

się obeyść bez przedziału, między rzeczami naszemi i cudzemi. Mamy należytości z powodu rzeczy naszych, mamy powinności z powodu rzeczy zwłaszcza cudzych. Chociaż każdy przepis prawa, stosuie się do ludzi, iednakże z bliższego względu na rzeczy podawany, różni się w przedmiocie swoim od przepisów prawa ze względu na same osoby stanowionych. Rzecz w takiém rozumieniu, to samo znaczy podług prawa, co dobro, albo maiątek.

52. *Zobowiązanie podług prawa.*

Połączeni ludzie w towarzystwo, maią pomiędzy sobą liczne stosunki, udzielaią sobie nawzaiem swoich rzeczy, swoich usług, swoich własności; różne na ten koniec czynią umowy, zamiany; różne obowiązki dobrowolnie przyimuią na siebie, wyraźnie, lub niewyraźnie, pośrzednio, lub bezpośrzednie; daią powód iedni drugim, aby wymagali dotrzymania przyrzeczeń, i zaciągniętych obowiązków; mo-

gą udać się do przyzwoitéy władzy towarzystwa o wymuszenie na nierzetelnych, dopełnienia obowiązku, który się do nich ściąga. Prawa stosowne w téy mierze podaią przepisy; a zatem pod tym względem, zobowiązania różnego gatunku, i użycie śrzodków na wypełnienie zobowiązań, iest także szczególnym prawa przedmiotem.

53. *Znaczenie wyrazu akcya* actio.

Wyraz ten akcya, *actio*, znaczy ogólnie czynność. Czynności ludzkie podlegaią prawom; z czynności ludzkich porównywanych z prawami; które się do nich ściągaią, pochodzą należytości, powinności, zobowiązania, przewinienia. Szczególne znaczenie tego wyrazu akcya, stósowane iest w prawie do zasady, do powodu, do prawa czyli należytości, na mocy któréy mogę poszukiwać u przyzwoitéy zwiérzchności, aby mi oddaném było co mi się należy, lub cudza na mnie napaść, usuniętą została. A nawet sam sposób udawania się w tey mierze, czyli

li forma, ma imie akcya. Jest to śrzodek prawny, wielu szczególnym przepisom i formalnościom, zwłaszcza według praw dawnieyszych, podlegaiący. Jest to rzeczywiście sprawa, którą pod rostrzygnienie wnoszę, lub wnieść mogę. Akcya w towarzystwach handlowych, wyraża część oznaczoną, która się do ogółu wnosi; podług takich akcyi, zyski lub straty przy rachunkach handlowych, stósunkowanemi bywaią.

54. *Prawa osób, rzeczy; prawa osobiste, rzeczowe, mieszane.*

Nie tylko szczególne prawa uważać można, co do osób, co do rzeczy, co do zobowiązań, ale też w wielu względach, podług sposobu wystawiania w umyśle naszym, tak się wiążą prawa z temi przedmiotami, że nieiako idą z niemi wszędzie; i należytości nasze wynikaiące z powodu tych przedmiotów, na nichże samych poszukiwane bywa-

ią; ztąd też różne utworzone są wyrażenia: naprzykład, prawa osób, obeymuią stosunki naszę z drugiemi, ze względu na nasz stan, lub na stan drugich ludzi. Prawa rzeczy, o rzeczach mówią w ogólności, a z strony poszukiwań uważane, do praw osobistych, rzeczowych, lub mies anych należeć mogą, podług rozmaitych zastosowań. Prawo iest osobiste, gdy wypływa z praw osób, i gdy idzie o zobowiązanie, przez ludzi zaciągnięte, chociaż tyczące się rzeczy. Jest prawo rzeczowe, gdy do rzeczy zupełnie przywiązane, tak dalece, iż na rzeczach poszukiwane bywa, nie zważaiąc w czyich rękach te rzeczy zostaią. Jest prawo mieszane, gdy się wiąże do niego razem, i wzgląd na osoby, i wzgląd na rzeczy, tak, że na osobie lub na rzeczy prawa tego poszukiwać można. Wszystko to na doświadczeniu zasadzone, daie łatwość w dochodzeniu należytości członków towarzystwa, podług rozlicznych odmian.

DZIAŁ CZWARTY.

55. *Różny stan osób podług prawa.*

Położenie, okoliczności, w iakich człowiek pośród towarzystwa znaydować się może, albo pochodzą z odmian bardziéy przyrodzonych, albolitéż z odmian od ludzi iedynie ustanowionych. Z tego względu uważać można stan osób przyrodzony, i przypadkowy, albo cywilny, iako z towarzyskiego związku wynikaiący.

ODDZIAŁ PIERWSZY

56. *Różny podział przyrodzonego stanu osób.*

Naypierwszém iest dobrem dla człowieka, sam człowiek, to iest życie iego, wszystkie iego siły, własność osobista, wolność w przyzwoitém użyciu własności swoiéy. Nayważnieyszym iest celem prawa, zabespieczać to dobro wszystkim osobom, pod

tem prawem zostaiącym. W takim celu; przyiście człowieka na świat, i byt na nim, płeć ludzka, wiek życia, stan zdrowia, różne stosunki prawne wśród osób sprawuią.

57. *Przyiście, i byt człowieka na świecie.*

Gdy tylko iest nadzieia i domniemanie życia człowieka, tak zaraz prawo troskliwość swoią natęża, na zachowanie wszelkich należytości dla spodziewanego członka towarzystwa. Niewiasty będące przy nadziei, karanemi za zbrodnie nie są, póki rozwiązanie ich ciąży nie nastąpi. Dla dzieci w żywocie matki będących, zachowywana iest część z działów w rzeczach na nie przypadaiąca. Póty się nie kończą prawa żyiącéy osobie służące, póki przekonania o iéy śmierci nie masz, Ztąd też ścisłe są zastrzeżenia względem dowodów, urodzenia i śmierci osób; względem grzebania umarłych. Kto się rodzi nieżyiącym, lub

żyć nie mogącym, podług porządku przyrodzonego, żadnych praw niemiał, któreby na kogo innego przeszły. Kto się urodził zupełnie żywym, choćby w krótce żyć przestał, posiadał prawa, które mogły przeyść na inne osoby. Domniemanie iest zawsze za życiem przy urodzeniu dziecięcia, gdy kres biegu przyrodzonego, podług zwyczaynych okoliczności okazuie się. W nadzwyczaynych zdarzeniach przy urodzeniu, lub zeyściu człowieka, polega prawo na rozsądnych wnioskach, według porównań roztropnych i większéy liczby doświadczeń, ze zbiegu okoliczności wyciągniętych. Nauka lekarska wiele w téy mierze daie pomocy.

58. *Płeć ludzka.*

Osoby płci męzkiéy i żeńskiéy, równie maią własność, i wolność; równie potrzebuią i używaią rzeczy; ale przeznaczenie osób ze strony płci uważane, i rozmaite zatrudnienia w towarzystwie, wprowadzaią różne względy prawne, osobliwie co do sto-

sunków dobra publicznego, czyli w prawach politycznych. Władza w towarzystwie pospolicie płci męzkiéy powierzaną bywa. Osobiste usługi dla kraiu płeć męzka podeymuie. W małżeńskim związku płeć męzka rządzi; w karaniu wykroczeń wzgląd iest miany na płeć żeńską. Są nawet szczególne względy w przepisach prawa, na zdarzenia dwoistéy płci w iednéy osobie.

59 *Wiek życia.*

Rodzi się człowiek ze słabemi siłami, te rozszerzáią się, umocniaią, i doskonalą z laty, przez ćwiczenia przyzwoite, i dogodne wychowanie. Słusznie wzgląd iest zachowany w prawach, na dzieciństwo człowieka, dorastanie, i doyrzałość, tak fizycznie iakoteż i moralnie uważaną, czyli pełnoletność. Scisłych w téy mierze granic, z miary czasu życia ludzkiego oznaczyć nie można, w stosunku do odmian, iakie wskazuie doświadczenie, na osobach szczególnych; ale powszechnieysze prawidło iest brane, i

to ieszcze według różnych kraiów, i okoliczności. Rok 18. w iednych kraiach, w innych 15ty, 14ty, zupełne dorastanie stanowi, i doyrzałość do stanu małżeńskiego płci męzkiéy, a płci żeńskiéy rok 15ty lub 12ty. Rok życia 25. w iednych państwach, a w innych 24ty, 21szy skończony, pełnoletność stanowi, czyli zupełną doyrzałość moralną, to iest zdatność do wszelkich cywilnych czynów w towarzystwie; a co do czynów politycznych, odmienne ieszcze granice wieku, rozlicznie oznaczane bywaią. Pierwsze lata życia, pospolicie do lat 7miu, są dzieciństwem; dzieciństwo niedaie żadnéy władzy człowiekowi, utrzymuie go ciągle pod władzą i dozorem drugich, ale go téż uwalnia od odpowiedzialności towarzystwu. Prócz tych oznaczeń czasu w latach człowieka, uważa się także dalsze lub bliższe przystępowánie do naznaczonego kresu, w biegu życia ludzkiego, i pewne ztąd ograniczenia w należytościach i powinnościach człowiekowi służących wyciągane bywaią.

Sama nawet starość, pewne względy otrzymuie. Wszystko to okazuie się obszerniéy, w przystosowaniu tych zasad do różnych prawa szczegółowych przepisów.

60. *Stan zdrowia.*

Stan zdrowia osób na sprawiedliwe względy w prawie zasługuie. Wiele iest przepisów po różnych prawa wydziałach, względem usuwania śrzodków, i karania wykroczeń, szkodliwych zdrowiu. Słabość iest ciężarem dla człowieka, uwalnia go od obowiązków, któreby sam przez się miał dopełniać, lub odkłada ich dopełnienie podług okoliczności, do czasu wyzdrowienia. Słabość ciała nieprzeszkadza częstokroć do działań umysłu. Słaby na ciele, może zezwolenia oświadczać, dawać zlecenia, rządzić, zobowiązania przyimować, i do stosownéy odpowiedzialności być pociąganym. Słaby na umyśle, szkodziłby i sobie i towarzystwu, gdyby miał zostawioną zupełną wolność działania. Nieszczęśliwe osoby taki stan ponoszące, poddawane bywaią, czułemu i rozsądnemu zarządzaniu innych osób, stosownie do gatunku nadwerężenia sił umysłowych, iakiego słabi doznaią; i prawo czuwa troskliwie, nad potrzebném ocaleniem wszelakich należytości, iakie słabym ludziom zwłaszcza na umyśle, służyć mogą. Rozrzutność szkodliwa, może być uważaną iako gatunek słabości, i stosownego dozoru wymaga.

ODDZIAŁ DRUGI.

61. *Różny podział przypadkowego czyli cywilnego stanu osób*

Postrzeganie przyrodzonych stosunków i odmian, prowadzi przemysł ludzi, do naśladowania przyrodzonego porządku, i ukształcania swoich ustanowień, rozszerzaniem, i przerabianiem związków przyrodzonych; ale nie zawsze zgodnie z istotnemi ich zasadami. Rozmnażanie się rodu ludzkiego, utworzyło stan familiyny. Połączenie familiy w iedno znaczne towarzystwo, w iedno państwo,

utworzyło stan: swoich i obcych; czyli mieszkańców kraiu iednego, obywateli, i cudzoziemców. Rozległość władzy iednych ludzi nad drugiemi, wprowadziła nawet ograniczenia w ich własności i wolności; dała powód do uważania wolnych ludzi, i niewolnych.

62. *Stan familiyny.*

Małżeński związek, utrzymuie ciągle naród ludzki; mąż i żona iest to pierwsze towarzystwo, powiększa się przez przybycie dzieci. Rodzice i dzieci składaią początek familiy. Następny wzrost członków familiy, rodzeństwo, wnuki, prawnuki i t. d. składaią liczne towarzystwo familiyne. Członki familiy, między sobą są krewnemi. Osoba płci iednéy z iednéy familiy, zawieraiąc małżeński związek z osobą płci drugiéy innéy familiy, staie się powinowatą osobom teyże familiy, i nawzaiem.

63. *Różne wyobrażenia i nazwiska w stanie familiynym.*

Familiyne związki, stały się powodem licznych w prawie stosunków; wiele też iest wyobrażeń i nazwisk, z familiynego stanu pochodzących.

64. *Z strony pokrewieństwa.*

Uważanie osoby w familiy, od któréy inne osoby pochodzą, daie wyobrażenie szczepu pokrewieństwa. Jeżeli osoby pochodzą iedna od drugiéy następnie, iest pokrewieństwo w liniy prostéy, która względem dzieci, wnuków, prawnuków i t. d. nazywa się linią dolną, a co do rodziców, dziadów, pradziadów i t. d. nazywa się linią górną; albo, dwie są linie proste: wstępuiąca, od zrodzonych do rodzących, i zstępuiąca, od rodzących do zrodzonych, iakoby szczeble rodzenia. Krewni idący na dół nazywaią się zstępni, a idący w górę, wstępni. Jeżeli osoby nie pochodzą iedna od

drugiéy, pochodzą iednak od iednego szczepu przez równe lub nierówne oddalenia, czyli, gdy dwie linie proste pokrewieństwa łączą się w iednéy osobie, od któréy obydwie linie krewnych biorą początek, będzie linia poboczna, i krewni w niéy, nazywaią się krewnemi pobocznemi; różne maią nazwiska szczególne, podług bliższego lub dalszego połączenia, i tak: iest rodzeństwo, bracia, siostry; są stryiowie, wuiowie, ciotki; iest rodzeństwo stryieczne, wuieczne, cioteczne, i tym podobni. Bliższość lub dalszość pochodzénia, stanowi pokrewieństwa stopnie; na iedno rodzenie czyli pochodzenie, ieden rachuie się stopień; ile iest rodzeń w pokrewieństwie, tyle też iest stopni: i tak między rodzicami a dziećmi, iest stopień piérwszy; pomiędzy dziadami a wnukami, iest stopień drugi; między stryiami, wuiami, ciotkami, a synowcami, siostrzeńcami, iest stopień trzeci; między rodzeństwem stryiecznym, wuiecznym, cioteczným, iest stopień czwarty i t. d.

65. Z strony powinowactwa.

Mąż i żona za iedność są uważani. Mąż staie się powinowatym wszystkich krewnych żony swoiéy, a żona staie się powinowatą wszystkich krewnych swoiego męża: ale krewni żony, względem krewnych męża, nie są ani krewnemi, ani powinowatemi. Tak się rachuią linie, i stopnie w powinowactwie, iak i w pokrewieństwie. W iakim są stopniu pokrewieństwa krewni względem krewnéy im osoby, w tem samem stopniu powinowactwa będą ciż krewni względem współmałżonka téy osoby

66. Różność rachunku stopni w niektórych prawach.

Sposób rachowania stopni pokrewieństwa i powinowactwa, wyżéy położony, używany iest powszechnie we wszystkich prawach cywilnych. W prawach zaś kościelnych, czyli kanonicznych, odmienny iest rachunek stopni co do liniy pobocznéy.

Z dwóch liniy prostych schodzących się w iednym szczepie, uważa się liczba rodzeń czyli stopni, w każdéy z nich osobno, i podług liczby stopni od wspólnego szczepu w iednéy z tych dwóch liniy, liniy dłuższéy, gdy są nierówne, liczba stopni między krewnemi pobocznemi którzy kończą te linie, oznaczana bywa; a nawet, zwyczaiem iest, dodawać, iaka liczba stopni z iednéy strony, a iaka zdrugiéy zachodzi; ztąd mieszanina stopni następuie: i tak między rodzeństwem iest stopień pierwszy; między stryiem a synowcem drugi, mieszany z pierwszym; między rodzeństwem stryieczném, wuieczném, ciotecznem, iest stopień drugi i t. d.

67. *Różność płci czy wpływa do rachunku stopni?*

Pochodzenie między krewnemi przez matkę, lub oyca, niesprawuie odmiany co do uważania stopni; iednakże, w niektórych stosunkach prawa, płeć męzka inaczéy się bierze niżeli żeńska, i krewni z oyca inaczéy są uważani, niżeli krewni z matki; to okazuią szczególne prawa przepisy.

68. *Stan familiyny nie z każdego związku małżeńskiego ogólnie branego równie uważany bywa.*

Związek osób płci różnéy, rozmnażanie rodu ludzkiego, wpływa wiele do dobra towarzystwa; liczne są przepisy w prawie, co do tego związku; nim dóydziemy do rozbioru zasad w tych przepisach obiętych, wypada tu namienić, z powodu zastanawiania się nad stanem familinym, że szczegóły pokrewieństwa i powinowactwa, o których wyżéy mowa była, ściągaią się do małżeństw godziwych, czyli podług prawa zawartych. Dzieciom bez prawnego związku małżeńskiego ich rodziców zrodzonym, prócz krewnych w liniy prostéy, i rodzeństwa, prawo innych krewnych nie naznacza; a raczéy, możnaby powiedzieć, że dzieci takie nie maią krewnych, ogólnie ten wyraz biorąc, ale pewne tylko stosunki z niektóremi

bliższemi krewnemi rodziców swoich. Poznamy te stosunki, mówiąc o innych przedmiotach, do których ten rodzay pokrewieństwa wchodzi.

69. *Jak się uważa stan familiyny między dziećmi przyrodniemi.*

Dzieci iednego oyca a inney matki, lub iedney matki a innego oyca, równie są krewnemi między sobą, i krewnemi względem krewnych oyca i matki swoiéy; uważa się iednak w stanie familiynym, osobno linia oyczysta, osobno linia macierzysta, dla niektórych odmian w skutkach, z przystosowania pokrewieństw wynikaiących.

70. *Inne rodzaie pokrewieństwa.*

Nie każdy człowiek w towarzystwie ludzkiém, w związek małżeński wchodzi; nie każdy ma dzieci. Są ustanowienia naśladuiące familiyne związki, iako to: przysposobienie kogo za własne dziécię. Prawo dozwala takich związków naśladowniczych, sto-

stosowne względem nich przepisy podaie, i przywiązuie do nich podobieństwo pokrewieństwa familiyynego. Jest to pokrewieństwo prawne, rozciąga się do przysposabiaiącego a przysposobionego, i iego zstępnych; do przysposobionego a dzieci przysposabiaiącego; do przysposobionego a małżonka przysposabiaiącego, i na wzaiem; do przysposobiaiącego a małżonka przysposobionego. Prawo kościelne czyli kanoniczne, ustanowiło pokrewieństwo duchowne z sakramentu chrztu, i bierzmowania pochodzące, pomiędzy chrzcącym, lub bierzmuiącym, chrzesnemi rodzicami, a osobą do chrztu lub bierzmowania trzymaną, i iéy rodzicami.

71. *Wpływ pokrewieństwa do prawa.*

Tak rozliczne stosunki z powodu pokrewieństw osób, wielu przepisów prawa staią się zasadą, iako to: co do zawierania małżeńskiego związku, co do władzy i pomocy iednych osób względem drugich, co

do piastowania razem, i odbywania urzędów, co do świadectw, co do nabywania rzeczy przez spadek. Użytek wyobraź ń z familiynego stanu wynikaiących, bardzo iest rozległy w całey nauce prawa.

72. *Stan swoich i obcych w Państwie.*

Każde towarzystwo swoie ma prawa. Każdy członek towarzystwa przyczynia się do dobra ogólnego, poświęca cząstkę swoiéy własności, wolności swoiéy, dla tém pewniéyszego zabezpieczenia tego, co mu pozostaie; dla otrzymywania pomocy, któréy mu towarzystwo udziela, dla uczęstnictwa w powszechnym użytku towarzystwa całego. Pewnieysze iest towarzystwo odpowiedzialności, wsparcia, i przywiązania, więcéy od swoich, niżeli od obcych. Inne są przeto stosunki, w Państwach osób swoich, czyli mieszkańców kraiu, członków Państwa, tak między niemi, iakolitéż pomiędzy niemi a towarzystwem; a inne osób

obcych, czyli cudzoziemców, tak względem mieszkańców kraiu, iakolitéż względem Państwa. Wszelkie ustawy w Państwach, tyczą się swoich osób. Dobrodzieystwa z prawa wynikaiące swoim służą, używanie praw cywilnych, praw politycznych, udziałem iest swoich. Prawa narodów, stosunki człowieka z człowiekiem, są zasadą postępowania z obcemi. Wzaiemność między narodami, przyrodzona, lub umowy rozmaite, służą w téy mierze za prawidło istotne. Łatwość osiadania w kraiu, łatwość nabycia praw tak cywilnych, iak politycznych; łatwość przemiany stanu z obcego, w stan swoiego, połączone z potrzebą przekonania się, o użytku z obcych, iż będą dobremi członkami towarzystwa; wynoszenie się z kraiu osób, wynoszenie maiątków, gdy okoliczności szczególne tego wymagaią, kieruią w tych względach wszelkiemi przepisami prawa. Może także członek towarzystwa stać się niegodnym członkiem, utracić używanie praw

politycznych, utracić używanie praw cywilnych, lub w ich używaniu być zawieszonym do pewnego czasu. Stan osob ze względu, iż są swoiemi, kraiowcami, czyli członkami towarzystwa; albo obcemi, cudzoziemcami, daie wyobrażenie obywatelstwa, które z powodu używania praw cywilnych, lub politycznych, dwoiako uważane być może; gdy iednak wyraz ten obywatel, oznacza bardziéy czynnego członka towarzystwa, któremu służy pewny udział władzy w Państwie, obywatelem zatem podług prawa, ten nazywanym być może, kto politycznych praw w Państwie używa; kraiowcem przez urodzenie lub unarodowienie, komu służy używanie praw cywilnych w Państwié. Różne są w téy mierze stosunki, i ograniczenia w prawach różnych kraiów. Różne klassy obywateli, szczególne między niemi stopnie.

73. Stan osób z powodu ograniczenia ich wolności.

Dzieie ludzkie okazuią, że przemoc zastępuie nieraz prawo słuszności. Nie tylko rzeczy zabierane bywaią ludziom mocą, ale też i wolność im odbierana. Smutna potrzeba w czasie woyny, wymawia cokolwiek takie postępowanie, lecz wstydzi się ludzkość, aby prawa wśrzód pokoiu, i bespieczeństwa miały upoważniać przedział między ludźmi wolnemi i niewolnikami, aby iedni mieszkańcy kraiu, mogli używać drugich iak rzeczy, przedawać ich, zamieniać, pożytkować zich pracy, przemysłu podług upodobania swoiego. Prawa zgodne być powinny z uczuciem ludzkiego serca; nie mogą nakazywać, ani stwierdzać niegodziwości, potępianéy przez rozum. Nazwiska i stosunki osób wolnych, niewolnych, wyzwoleńców, będą nadal potrzebnemi tylko do wiadomości dzieiów dawnieyszych, ieżeli prawdziwe oświecenie wzrastać nie przestanie. Co innego są niektóre czasowe ograniczenia wolności osób dla większego ich dobra, z powodu słabości ich sił, młodego wieku, umysłu niedołężnego, dobrowol-

nie przyiętych obowiązków na czas pewny, i różnych wykroczeń. Rozmaite ztąd wynikaią w prawach stosunki, i dla tego iest szczególne wyobrażenie osób używaiących prawa swoiego, i zostaiących pod prawem cudzém, albo rządzonych przez inne osoby, i od nich w pewnych okolicznościach zawisłych. Bywaią także w niektórych prawa zbiorach rozliczne ograniczenia, z powodu religii, którą osoby wyznaią, i z powodu dobrey i złéy osób sławy.

DZIAŁ V.

74. *Różny podział rzeczy.*

Każda rzecz przyzwoitemi śrzodkami przed ludzi nabyta, staie się ich własnością; i równie ocalaną i zabespieczaną być powinna w towarzystwie, iak własność osobista. Ale nie wszystkie rzeczy równą maią trwałość, iednakowe przymioty, iednakowy użytek; dla tego też, nie są iednakowe śrzodki, przez które prawo urządza, i zabespiecza różne rzeczy członkom towarzystwa.

75. *Rzeczy służące do zamian, i niesłużące.*

Woda w morzu, powietrze które otacza ziemię, nie mogą się stawać wyłączną własnością pewnych tylko osób. Wiele iest rzeczy w towarzystwie ludzkiém dla dobra publicznego przeznaczonych, które nie służą do zamian między prywatnemi, póki to przeznaczenie nie będzie zmienione. Inne rzeczy, które każdy w towarzystwie zdatny do samowolnego działania, nabywać i zbywać może, podług ogólnych prawa kraiowego przepisów nazywaią się rzeczami służącemi do zamian.

76. *Rzeczy ruchome i nieruchome.*

Łatwiéy iest iedne rzeczy zepsuć, zmienić, łatwiéy przenieść, schować, ukryć, bez zepsucia ich istoty, ich użytku, niżeli

drugie. Srzodki zatém nabywania i posiadania rzeczy, ze względu na ich gatunek, różnią się znacznie. Z tego powodu nazywaią się rzeczy ruchome, które nie są przywiązane do iednego mieysca, albo się same przenoszą, albo z łatwością bez zepsucia ich istoty i użytku, lub bez zepsucia rzeczy innych, z któremi połączone były, przeniesione być mogą. Nieruchome zaś przeciwnie. Łączemy rzeczy różne, aby wyciągać z nich większe pożytki; w tym celu przywiązanie ruchomości do nieruchomości, częstokroć nadaie przymiot według prawa nieruchomych rzeczy, chociaż rzeczom ruchomym.

77. *Rzeczy zmysłowe, niezmysłowe.*

Nie zawsze rzeczy są w naszych rękach, w naszém posiadaniu. Przez różne ustanowienia w towarzystwie, nabywamy prawa daiące nam rzeczy, nie obeymuiąc rzeczy natychmiast, nie maiąc ich koło siebie. Należytości nasze od drugich, są zupełne, chociaż ich uskutecznienie w czasie ma nastąpić. Nie zawsze maiątek członków towarzystwa, widzialnym się staie, zastępuiemy wyobrażenie iego przez różne znaki; ztąd téż wypływa łatwe podług prawa zrozumienie rzeczy zmysłowych, to iest tych które podpadaią pod zmysły, i niezmysłowych, to iest praw, daiących nam te rzeczy; możności poszukiwania praw takich, czyli spraw; tudzież ilości oznaczaiących rzeczy. Ten wzgląd na rzeczy, do przepisów prawa znacznie wchodzi. Rzeczy niezmysłowe, zastępuią tylko w rozumieniu naszém rzeczy zmysłowe, i ze względu na rodzay zmysłowych który wystawiaią niezmysłowe, podzielić ie także można, na ruchome, i nieruchome.

78. *Rzeczy psuiące się w używaniu i niepsuiące.*

Używanie rzeczy sprawuie w nich odmiany, ale te widocznieyszemi staią się w używaniu iednych rzeczy, niżeli drugich. W wielu rzeczach psuiemy natychmiast ich istotę, obracaiąc ie na zaspokoienie potrzeb,

wygód, lub pociech naszych. Rzeczy psuiące się w ich używaniu, wyobrażane bywaią przez liczby miar ich, lub wagi. Oznaczenie takich rzeczy miarami lub wagą, oznaczenie przez ich rodzay, zastępuie ie częstokroć w zamianach między ludźmi.

79. *Rzeczy podzielne, niepodzielne.*

Rzeczy składaią się z gatunków, albo z iednakowych części, albolitéż tak są części ich spoione z sobą, że użyteczny rozdział nie może być wykonany; ztąd łatwo poznać można podzielność rzeczy, niepodzielność; podział rzeczy zmysłowy i umysłowy; podział rzeczy odbywany podług stosunku należytości z powodu tych rzeczy wynikaiących, i podział równy podług ceny rzeczy.

80. *Rzeczy powszechne, publiczne, i szczególne czyli prywatne.*

W ogólném wyobrażeniu rzeczy i te obeymuiemy, które dla rozciągłości swoiéy wszystkim służą, ograniczone być niemogą, do oznaczonéy własności nie należą; rzeczy

tego rodzaiu nazywaią się powszechnemi. Są w towarzystwach różne ustanowienia do dobra całego towarzystwa, lub znacznéy części towarzystwa wyraźnie ściągaiące się, a tém samém do dobra publicznego zmierzaiące; różne rzeczy do takich ustanowień wchodzą, i nazywaią się publicznemi, a nawet na pół publicznemi. Są nakoniec rzeczy które staią się własnością szczególną i nazywaią się szczególnemi, albo prywatnemi. Jak są różne ludzi stosunki względem tego podziału rzeczy, tak też różne z tego względu szczegóły w przepisach prawa zachodzą.

81. *Rzeczy święte, poświęcone, uszanowania godne.*

Uważaiąc rzeczy ze względu na stosunki iakie mamy z naywyższą istotą, rzeczom do okazywania czci religiynéy przeznaczonym, pewien stopień swiątości i uszanowania przyznaiemy, i wyłączamy ie od zwyczaynego używania, do iakiego inne rzeczy służyć zwykły. Rodzay tych rzeczy, w tym wzglę-

dzie łączy się z dobrem publiczném, i dla tego w rzędzie publicznych bywa umieszczany, podług teraznieyszych widoków prawa: ale roróżnia w tych rzeczach prawo cél doczesny, i wieczny; i według téy różnicy podziela rzeczy poświęcone, błogosławione, religiyne. Zwłoki umarłych ludzi, mieysca w których spoczywały, nazywały dawne prawa rzeczami religiynemi, czyli szczególnego uszanowania godnemi. Mury miast, bramy, rzeczy tym podobne, a nawet i osoby publiczne, za poświęcone poczytywano; znieważenie tych mieysc, rzeczy, osób, surowsze ściągało kary.

82. *Rzeczy istotne i przyłączone, czyli istota, przypadkowość, przybyt, albo przyrost.*

Uważaiąc rzeczy iak się łączą iedne z drugiemi, w nabywaniu ich, i używaniu, można brać iedne za istotne części, a drugie za dodatkowe, albo mnieyszéy wagi; za przyrosłe, przybyłe, powstałe, i pochodzące

od piérwszych, do nich należące. Różne bywaią połączenia rzeczy, z konieczności, z przeznaczenia; połączenia bliższe, dalsze. Różna ich wartośc. Istota ciągnie za sobą przypadłości, czyli połączenia, albo przyrost, lub przybycie idzie za istotą.

83. *Pożytki, czyli owoce z rzeczy.*

Nie tylko używamy samych rzeczy, ale téż utrzymuiemy ie i przyspasabiamy, abyśmy mogli używać z nich pożytków, które nam przynoszą. Pożytki bywaią naturalne, gdy zwykle z rzeczy pochodzą, albo z natury rzeczy samych przez się, albo z pomocą przemysłu ludzkiego; cywilne, które z powodu rzeczy wynikaią, i w ustanowieniach towarzystwa mieysce naturalnych pożytków zastępuią. Naturalne pożytki bywaią wiszące ieszcze, zebrane, strawione lub niestrawione. Same te wyrazy łatwemi do zrozumienia czynią przywiązywane do nich wyobrażenia, potrzebne w prawie.

84. Nakłady na rzeczy.

Łożemy iedne rzeczy, abyśmy mieli w czasie pożytek z drugich. Nakłady bywaią konieczne, użyteczne, do zabawy służące. Nakłady drobne, srzednie, większe. Nakłady pierwiastkowe, nakłady utrzymania, nakłady polepszenia. Różne z tego względu zachodzą w prawie stosunki.

85 Wartość, cena rzeczy, i ich szacowanie.

Używamy rzeczy dla ich użyteczności, stosunek użyteczności w rzeczach porównywanych między sobą, iaką posiadaiące ie osoby odnoszą, wyobraża wartość rzeczy. Użyteczność pospolita, w zwyczaynych okolicznościach następuiąca, iest wartością zwyczayną. Użyteczność czasowa w pewnych przypadkach brana, iest wartością nadzwyczayną. Użyteczność porównywana według szczególnych okoliczności, wyobrażeń, opinii, i uczucia posiadacza lub nabywcy, iest wartością przywiązania. Oznaczenie wartości w porównywanych rzeczach; wyrażenie iéy znakami liczebnemi, przez miary zwykłego porównywania, stanowi cenę rzeczy. Stósowne w téy mierze działania, są szacowaniem. Szacowanie rzeczy następuie podług rozlicznéy ich wartości, iaka od zbiegu okoliczności rozmaitych zależeć może. Osoby do szacowania użyte nazywaią się biegłemi, albo znawcami.

DZIAŁ VI.

Różne wyobrażenia z strony czynów człowieka, ile do nich stosuią się prawa przepisy.

86. Czyn człowieka, przypadek, przyczytanie.

Przepisy prawa w ogólności są prawidłem postępopowania ludzi; stosuią się tylko do czynów moralnych, to iest do czynów wiadomie i dobrowolnie wykonywanych. Pra-

wa ludzkie stosuią się do czynów okazanych zewnętrznemi znakami. Wszystkie zdarzenia, których człowiek ani przewidzieć, ani usunąć i pokonać niemógł, są przypadkiém, losem, skutkiem większéy siły; niesprawuią winy człowieka, chociażby były szkodliwe; nie są iego zasługą gdy pożyteczne. Przypadki pochodzą albo zprzyczyn przyrodzonych, albo wypływaią z czynów oddzielnych; czasém z czynów ludzi, na których niepodobna odpowiedzialności poszukiwać. Przypadki bywaią zwyczayne, nadzwyczayne. Samowolność działaiącego do iego czynów wchodząca, i do zdarzeń które skutkiém czynów bywaią, iest miarą w przyczytywaniu ich działaiącemu; czyli, stanowi przyznanie winy iego lub zasługi. Do samowolności wchodzi rozpoznanie i przychylenie się czyniącego. Rozmaite poznania i przychylania się stopnie, różne ograniczenia sprawuią w porównywaniu czynów ludzkich z przepisami prawa.

87. Wy-

87. Wyobrażenie winy, i złośliwości albo podstępu.

Każdy znać powinien obowiązki swoie, czyli prawem przepisane, czyli dobrowolnie przyięte; każdy starać się o to powinien, aby dopełniał obowiązków swoich szczerze, bez uszkodzenia drugich. Niedbalstwo, nieuwaga, opuszczenie środków przyzwoitych do dopełnienia prawa służących, sprawnie winę.

Zamiar ukrycia prawdy, oszukania, szkodzenia drugim, stanowi złośliwość, albo podstęp.

88. Różne stopnie winy.

Wina iest *znaczna*, gdy zwyczayne środki, i pospolity stopień pilności, iakiéy każdy zwykł używać w swoich czynnościach, opuszczony bywa; *mierna* bierze się z opuszczenia takiéy pilności, iaką ludzie umiarkowani w postępowaniu swoiém zwykli zachowywać; *mała* uważa się z opuszczenia pilności, którą naystarannieysze osoby zachowuią. Znaczna wina zbliża się do złośliwości, albo

podstępu; mierna pociąga za sobą odpowiedzialność w wielu okolicznościach; a mała w niektórych tylko. W zwyczayném uważaniu winy, wzgląd iest miany szczególniéy: czy opuszczona iest taka pilność w dopełnianiu obowiązków tyczących się drugich osób, iaką zwykliśmy zachowywać w własnych interesach; zkąd téż iest wyrażenie, że zarządzać należy cudzém dobrém iak swoiém, czyli, zarządzać należy iak dobry oyciec familiy, iak dobry gospodarz.

89. *Niewiadomość i błąd.*

Niewiadomość, i fałszywa wiadomość podobne skutki sprawuią; albo się ściągaią do prawa gdy przepis prawa nieznany; albo do czynu, gdy byt lub wartość czynu nie wiadome; lub źle wystawione. Może to być czyn własny lub cudzy. Niewiadomość prawa nieszkodzi w tém rozumieniu, że niepozbawia człowieka należytości iemu iuż służącéy. Niewiadomość prawa nie pomaga w tém rozumieniu, że nie uwalnia człowieka

od szkody, ani mu zysku przyniesie gdy uchybi. Niewiadomość czynu własnego szkodzi, cudzego zaś nieszkodzi, chybaby nadzwyczayne niedbalstwo wpływało. Niewiadomość i błąd szczególne sprawuią względy, zwłaszcza podług tego, czy do istoty, czy do przypadłości zmierzaią.

90. *Przymus i boiaźń.*

Samowolność człowieka nie podlega przymusowi wewnętrznemu. Myśli i chęci człowieka nakazane być niemogą; skuteczne iednak bywa w téy mierze nakłanianie, przez podchlebne lub groźne sposoby. Zewnętrzny przymus, stosowanie się do woli, do oka drugich, często ma mieysce. Zbieg okoliczności, gatunek osób działaiących, czy zwykły ulegać, lub własnym rządzić się wyborém, do wielu w téy mierze porównywań daią powód. Przymus uniewinnia czyniącego. Boiań zmnieysza samowolność. Boiaźń znaczna, iakieyby uległ i stały człowiek, poczytuie się częstokroć za przymus.

91. *Warunki w czynach, sposób, cel, czyli przyczyna.*

Wzgląd w czynach na skutek, na wypadek przyszły, sprawuie czyny niezupełnemi, póki niezaydzie pewność o nastąpieniu lub nienastąpieniu skutku lub wypadku przewidywanego. Są warunki zawieszaiące czyn, rozwięzuiące, podług ich wpływu na sam czyn. Są warunki których uskutecznienie od woli osób zależy, lub niezależy, są czasem mieszane, do których i samowolność czyniącego, i przypadek, lub czyn cudzy wchodzi. Bywaią warunki wyraźne lub niewyraźne. Może być ieden tylko warunek lub kilka razem rozmaicie wyszczególnianych.

Czyn warunkowy wspólnie z warunkami swoiemi uważany bywa. Na warunki niepodobne, na warunki niegodziwe, niemasz względu. Sposób podług iakiego czyn miał być wykonany, różni się od warunku, że niezawisł od żadnego dalszego skutku, lub

wypadku, ale nieiaką formę do wykonania czynu przepisuie, któréy uchybienie winnym czyni obowiązanego do czynu podług takiéy formy. Cel i przyczyna poprzedza czyn, i pobudza do iego wykonania. Wszystkie czyny cel przyzwoity i godziwy mieć powinny.

92. *Oświadczenie woli.*

Władza ludzka nie przenika myśli i chęci cudzych. Jak przepisy prawa oznaymione być powinny, tak też i zobowiązania dobrowolnie przyięte, oświadczonemi bywaią: wyraźnie, lub domniemanym sposobem przez pochodzenie z czynów iuż wykonanych. Gdzie prawo wyraźnego oświadczenia wymaga, tam domniemane nie służy. Znaczenie oświadczenia bierze się podług tłumaczenia zwyczaynego, stosownego do zamiaru czyniącéy osoby, do przepisów prawa, do sprawienia przyzwoitego skutku, do zbiegu okoliczności.

93. *Różne formy czynów.*

W czynach nakazanych prawém, lub dozwolonych, upoważnionych, uważa się kształt, podług iakiego odbywane być maią. Są na ten koniec wyszczególnione w prawie różne formy, które albo do istoty czynu, albo do iego powierzchowności lub przypadłości ściągaią się. Bywaią w czynach formy zewnętrzne, które lepiéy zapewniaią istotę czynu, i mocnieyszy dowod, że ten czyn był wykonanym, stanowią. Mogą być formy uroczyste, urzędowe ze szczególnemi znakami, przez użycie właściwych osób, i z połączeniem wszelkich wskazanych prawém okoliczności uskutecznione. Bywaią formy konieczne, ważne, mniéy ważne.

DZIAŁ SIODMY.

94. *Wpływ wyobrażeń z strony mieysca i czasu.*

Ustawiczne odmiany iedne po drugich idące w rzeczach i ludziach, daią nam pospolicie wyobrażenie czasu, różnych iego granic i miary. Każde iestestwo pewne ma określenia, otoczone iest przez inne iestestwa, styka się z niemi, odległe iest od nich lub bliskie: ztąd pochodzić zwykło wyobrażenie mieysca. Do wszelkich wyobrażeń naszych łączą się wyobrażenia mieysca i czasu, i w przepisach prawa wiele stosunków pod tym względem zachodzi.

95. *Zamieszkanie, właściwość władzy.*

Rzeczy przywiązane bywaią do mieysca; osoby obieraią ciągłe mieszkanie dla siebie, dla swoich interessów istotnych na pewném mieyscu. Osoby w pewnéy mieysc rozciągłości działać mogą.

Obszerne są kraie w Państwach, szczupłość sił człowieka porównana z rozciągłością mieysc do których czyny człowieka ściągać się mogą, zwłaszcza w różnych czasach, daie powód i do rozlicznego podziału kraiu,

i do stosownych śrzodków względem ogłaszania i wykonywania przepisów prawa, i do wyznaczania właściwego okręgu różnym w towarzystwie władzom, i do zakreślania granic mieszkania ciągłego, czyli do oznaczeń zamieszkania, w którém poszukiwany iest w potrzebie członek towarzystwa Dla działań zwierzchniczéy władzy każdego urzędu, są mieysca właściwie należące, i określone. Zarządzanie rzeczami, rozstrzyganie sporów, uważa się z właściwości urzędu, co do rzeczy lub osób. Na odbywanie różnego gatunku czynów prawem upoważnionych i dozwolonych, przyzwoite i stosowne są mieysca. Dopełnianie zobowiązań w mieyscach z umów wynikaiących, następować może.

96. *Różne czasu granice.*

Związek między rzeczami, ciągłe następstwo iednych po drugich, krótkość życia ludzkiego. rozliczność czynów na różnych

mieyscach odbywanych, przywiązuią konieczny i oznaczony zbieg czasu do czynów porównywanych z przepisami prawa. Prawo obowiązuie w swoim czasie, stanowione iest na przyszłość. Czyn w przyzwoitym czasie wykonywany być może. Są czasy wyznaczone do działań, są od nich wyięte. Są granice czasu, w których działania godziwie i prawnie odbywane być mogą, tak przez zwierzchność, iakolitéż i przez innych członków towarzystwa. Jest początek, rozciągłość, koniec granicy czasu. Różne są miary czasu w przepisach prawa, brane z używanego podziału i rachunku czasu między ludźmi Jest czas użyteczny, w którym można ieszcze działać; iest czas szkodliwy, po którego upłynieniu, działanie zabronione.

97. *Przedawnienie.*

Szybkość przemian w porządku świata, krótki byt człowieka na ziemi, potrzeba pewności w ustanowieniach i działaniach ludzkich, trudność doyścia prawdy w przeszło-

ści, były powodem przemysłowi ludzkiemu, że wprowadził przedawnienie, którém same spokoyne i iawne posiadanie rzeczy iak własne przez czas oznaczony, zastępuie moc prawa. Kto pewnym przeciągiem czasu, bez przerwy i zawieszenia, posiada rzeczy sam przez siebie, lub przez kogo innego za siebie, staie się panem tych rzeczy. Kto przez pewien przeciąg czasu nie iest pociągany do oddania należytości cudzéy, a możność pociągania przeszkodzoną niebyła, iuż późniéy pociąganym być nie może.

Różna ważność rzeczy, różne gatunki stosunków osób, ich czynów, posiadania rzeczy; różny w téy mierze zakres czasu wprowadzaią. Liczne z tego źrzódła przepisy prawa pochodzą. Z samego przeto przyzwoicie branego względu na czas, wypada przedawnienie, nadaiące pewne prawa, czyli należytości osobom, i uwalniaiące ich od pewnych obowiązków.

98. *Nieprzytomność.*

Rozległość przemysłu ludzkiego, łatwość przechodzenia z mieysca na mieysce, porównane z przeszkodami, iakie nieraz w udzielaniu wiadomości z mieysc odległych wypadaią, natęża troskliwość prawa, aby ocal ć należytości, i zastępować działania osób, o których niemasz dowodów przekonywaiących że iuż żyć przestały, a niewiadomo gdzie się pod ten czas znayduią. Prawa, w téy mierze tak umiarkowane podaią przepisy, aby zabespieczanie interesu nieprzytomnych osób, nieszkodz ło dobru przytomnych. Samo nawet niestawienie się osób w swoim czasie, na mieyscu oznaczoném, staie się także źrzódłem różnych prawa przepisów. Jżeli z iednéy strony słusznie wzgląd iest miany na przeszkody stawienia się, to z drugiéy zapobiegać należy niedbalstwu, niepo słuszeństwu, oszukaniom.

DZIAŁ OSMY.

99. *Stosunki osób z rzeczami, albo różne sposoby nabywania rzeczy.*

Gdyby wszystkie rzeczy wspólne były wszystkim, niktby żadnéy z pewnością nie używał. Obeymuiący rzecz iaką w iednym czasie, mógłby być wkrótce pozbawiowym iéy posiadania przez przemoc, i większą siłę. W takiém założeniu towarzystwo ludzkie, zwłaszcza znacznieysze, byłoby woyną ciągłą, udręczeniem ludzi, zniszczeniem rzeczy. Istotną iest zatém praw zasadą, własność czyli panowanie nad rzeczami; to iest, możność zupełnego w nayrozlegleyszém znaczeniu używania wszystkich rzeczy swoich. Łatwość zamian, i rozlicznych związków między ludzmi, wprowadziła rozliczne ograniczenia własności, różne sposoby nabywania, dzielenia, i używania rzeczy. Potrzeba używania rzeczy, póki tylko zdatne są do użytku, wzgląd na trwałość towarzystwa ludzkiego, pomimo ubywania i przemiany iego członków, utworzyły śrzodki porządnego przechodzenia rzeczy od iednych osób do drugich, nawet od osób żyć przestaiących, do pozostałych przy życiu. Ztąd wypłynęły różne praw przepisy, oznaczaiące szczególne należytości osób, w różnych z powodu rzeczy stosunkach.

100. *Posiadanie, własność, sposób nabywania, tytuł.*

Zaięcie rzeczy niemaiących pana, do niekogo nienależących, daie do nich prawo zaymuiącemu. Ustąpienie swoich rzeczy drugiemu przez różne zaminny, lub darowanie, i przeniesienie, nadaie mu prawo co do tych rzeczy. Niezawsze rzeczy nasze są przy nas, w rękach naszych, pozwalamy używania ich drugim używamy drugich dozawiadywania rzeczami naszemi; nie traciemy przez to prawa względem tych rzeczy. Można posiadać rzeczy iak własne, niewiedząc że kto inny iest ich panem. Wzgląd na sa-

mo zaięcie rzeczy i trzymanie ich przez osoby, daie wyobrażenie posiadania w ogólności; a wzgląd na posiadanie rzeczy iak własne, daie wyobrażenie posiadania w szczególności branego. Wzgląd na należenie rzeczy do osób, daie wyobrażenie własności. Czyn przez który nabywam rzeczy podług prawa, nazywa się sposób nabywania; źrzódło i dowód należenia rzeczy do osób, lub godziwego rzeczy posiadania, iest zasadą własności, nazywa się tytuł. W rzeczach drobnieyszych, w rzeczach ruchomych, przemiiaiących, samo posiadanie zastępuie tytuł własności. W rzeczach większéy wagi, trwaiących dłużéy, w rzeczach nieruchomych, tytuł bywa wyrażany pismem, a nawet z formami urzędowemi. Łatwo poznać kto rzecz posiada, posiadanie w ogólności, podpada pod zmysły. Więcéy czasu i ostrożność i użyć przychodzi na rozpoznanie dowodów prawa własności; albo przynaymniéy godziwego posiadania w szczególności branego. Z tego względu oddzielnie

przyznawane bywa samo posiadanie, nim nastąpi rozpoznanie prawa własności, ażeby przez czas rostrzygania prawa własności, niezostawały rzeczy bez zarządzania stósownego; ten zaś pospolicie pierwszeństwo otrzymuie do zarządzania rzeczami, kto ie dotąd posiadał. Gdy niemasz tytułu prawa własności, posiadanie mocy prawa nabiera; a daleko więcéy dawność posiadania, mieysce prawa zastępuie. Spokoyność posiadania zapewniona iest każdemu prawem. Kto chce wzruszać cudze posiadanie, dowieść wprzód powinien swoiego prawa, które mu nadaie rzeczy w cudzém posiadaniu będące. Prawo nie uznaie złego posiadania, póki to okazaném niezostanie. Posiadaiący rzeczy dobrą wiarą, w szczerém rozumieniu że iest ich właścicielem, choćby ie oddać prawdziwemu ich właścicielowi, któryby się okazał i dowiódł swéy własności, był obowiązany, z mocy prawa odpowiedzialnym nie iest za pobierane przychody przez czas posiadania swego.

101. *Różne gatunki posiadania.*

Posiadanie iest przyrodzone, zmysłowe, fizyczne, gdy rzecz iest przy nas i w zarządzaniu naszém. Posiadanie iest cywilne, gdy rzecz zaymuiemy godziwie, iako iéy właściciele, z myślą używania iéy iako naszéy własności, chociażby nie była przy nas natychmiast. Posiadanie iest dobrą wiarą, gdy nie wiémy o wadach naszego prawa do tych rzeczy, złą iest wiarą gdy wiémy że rzeczy są cudze, chociaż ie za swoie utrzymuiemy. Zaięcie rzeczy niezmysłowych, uważa się iako posiadanie. Bywa bliższe, rzeczywiste, gdy od razu rzeczy zaymuiemy; bywa dalsze umysłowe, gdy czyn wykonywamy, z którego wnosi się zaięcie, iakoto: gdyśmy rzeczy obeyrzeli, dozór nad niemi wyznaczyli, klucze od zamknięcia mieysc w których się rzeczy znaydnią, lub tytuły i dokumenta ściągaiące się do rzeczy odebrali. Posiadanie iest czasowe, gdy pozwoloną nam rzecz od drugich, oddać powinniśmy na oświadczenie ich żądania.

102. Ró-

102. *Różne podziały w prawie własności ogólnie uważaném, albo panowania nad rzeczami.*

Z rozlicznych związków w towarzystwie ludzkiém, wynikneły różne sposoby ciągnienia pożytków z rzeczy; ztąd téż różne podziały w prawie własności ogólnie braném, czyli panowania nad rzeczami, nastąpiły. Możność używania rzeczy nawet co do ich istoty, nazywa się prawem własności w ściśleyszém znaczeniu branem. Z istotą rzeczy iednoczą się iéy przypadłości, przyłączenia, pożytki które wydaie; ale w używaniu rzeczy można ie rozdzielać, i osobno uważać; ztąd też iest prawo własności, czyli panowanie zupełne, gdy i istota rzeczy, i wszystkie z niéy pożytki do właściciela należą; niezupełne, albo gołe, gdy oddzielone pożytki dla kogo innego. Z rozmaitości stanu osób, do których rzeczy należą, mogą być różne w towarzystwie ludzkiém ograniczenia co do używania rzeczy; ztąd też uważa się prawo własności, albo pa-

nowania ograniczone, lub nieograniczone. Prawo własności nazawsze służy osobom, iest wieczne; może być iednak do czasu pozwalane z różnych między ludźmi stosunków; ztąd też uważa się prawo własności odwołalne i nieodwołalne. Bywa prawo własności rzeczywiste, i w myśli prawa uważane, które zastępuie rzeczywiste w pewnych przypadkach, i nadaie wolność używania istoty rzeczy pod pewnemi warunkami. W oddzielaniu używania pożytków rzeczy od używania samychże rzeczy, czyli iéy istoty, różne mogą być zastrzeżenia; ztąd też iest prawo własności wyraźne czyli proste, i użyteczne tylko. Naywyższa władza w Państwie mogąca w potrzebie użyć własności szczególnych na dobro publiczne, ma prawo naywyższego panowania nad rzeczami, czyli naywyższego prawa własności w ogólném znaczeniu. Rzecz iedna do kilku osób razem należéć może; ztąd też iest prawo współwłasności.

103. Przymiot prawa własności, czyli alienowanie.

Możność zarządzania istotą rzeczy, dozwala ią zmienić, strawić; dozwala przenieść swe prawo na inne osoby. Przeniesienie w téy mierze nazywa się alienowanie. Różne mogą być w towarzystwie ludzkiém ograniczenia co do alienacyi, iakoteż i co do bezwzględnego rzeczy używania, ze zbiegu dobra publicznego z prywatném, ze stosunków prawa politycznego czerpane.

104. Różne sposoby nabycia własności czyli panowania nad rzeczami.

Zaymuiąc rzeczy do nikogo nienależące, staiemy się ich panami. Różne są gatunki rzeczy, różny sposób ich zaięcia; różne też nazwiska nabycia: polowanie, rybołostwo, ptasznictwo, znalezienie rzeczy albo w ziemi ukrytych, albo zgubionych przez osoby; zaięcie woienne. Pomnażaią się rzeczy przyrodzonym sposobem: same przez się, i za pomocą ludzką. Przerabiane bywaią sztuką,

przemysłem; ztądtéż są rozmaite sposoby nabycia rzeczy. Przypłodek, przychowek, przyrost, przysep, przybycie, wyspa; sianie, sadzenie, szczepienie, połączenie, zmieszanie, przekształcenie, budowanie, złożenie, zbieranie owoców, czyli pożytków. Wszystkie te sposoby z przyrodzonego porządku wynikaią, przyrodzonych zatem maią nazwisko. Cywilne zaś sposoby nabycia są: spadki, darowizny, zapisy testamentowe, różne gatunki umów, przedawnienie.

105. Używanie przychodów, używanie i mieszkanie.

Uważaiąc oddzielanie pożytków, owoców, czyli przychodów z rzeczy, od istoty rzeczy; gdy komu innemu służy używanie przychodów z rzeczy, a komu innemu prawo własności w szczególném znaczeniu; różne wypływaią należytości i powinności pomiędzy używaiącym przychodów a właścicielem. Mówiąc w ogólności, używaiący przychodów, obowiązany iest utrzymywać rzeczy

iak dobry oyciec familiy; a właściciel rzeczy nie może przeszkadzać używaiącemu przychodów do spokoynego pobierania wszelakich z rzeczy pożytków. Może komu służyć dla iego tylko potrzeb i wygody samo iedynie używanie rzeczy lub domu, czyli mieszkania; iest to nieiako ograniczenie prawa używania przychodów. Z tych różnych ograniczeń prawa własności ogólnie braiego, czyli panowania nad rzeczami; i z tego, że tak powiem częściowego prawa wrzeczach wiele wypływa przepisów które szczególne praw zbiory obeymuią.

106. Służebności.

Stykaią się z sobą domy, grunta, iedne drugim pomocne, użyteczne być mogą; iedne drugim ulegaią w wielu względach; albo z przyrodzonego ich położenia, albo z umowy i z ustanowienia osób; ztąd też są służebności w gruntach wieyskie; w domach mieyskie. Sciągaią się do czynienia, lub nieczynienia czego. Albo są widoczne,

przez zewnętrzne znaki okazuią się, albo niewidoczne, niepodpadaią pod zmysły. Albo trwaią zawsze, są ciągłe; albo trwaią czasami, są przerywane. Ztąd też uważać można, rzeczy panuiące nieiako i służbiste. Niektóre prawa szczególne dozwalaią służebności w rzeczach dla pewnych osób, są to służebności osobiste.

107. *Z powyższych uwag o prawie własności czyli panowania nad rzeczami, przystosowanie wyobrażeń o prawach rzeczowych, osobistych, i mieszanych.*

Służące ludziom prawa: własności, używania przychodów, służebności, uważaią się raczéy ze względu na rzeczy, niżeli na osoby; i dla tego nazwane są prawami rzeczowemi. Umocnienie zobowiązań między ludźmi, przez danie w ręce cudze swoiéy rzeczy, aby posiadana była aż do wypełnienia zaciągnietego obowiązku; czyli zastaw,

Przywiązanie pewności dopełnienia zobowiązań, do rzeczy swoich, tak, że od nich odłączona być niemoże samą tylko wolą właściciela tych rzeczy; czyli hipoteka. Samo nawet posiadanie rzeczy daie prawo rzeczowe, czyli prawo w rzeczach; że na rzeczach poszukiwane bywaią stosowne z tych rzeczy należytości, i u władzy w któréy obrębie te rzeczy są obiete. Sprawy między współdziedziczącemi, zpowodu spadków; żądania działów w rzeczach wspólnych, żądania rozgraniczéń, mogą być uważane i z powodu rzeczy, i z powodu osób; daią przeto prawo mieszane, i poddane bywaią szczególnym zastrzeżeniom ze względu na wpływ do nich czasu i mieysca, w których początek otwarcia z nich należytości i powinności następuie. Nabycia rzeczy przez skutek umów, daią prawo raczéy do rzeczy niżeli w rzeczy; czyli, daią prawo upominania się rzeczy u osób: iest to prawo osobiste.

DZIAŁ DZIEWIĄTY.

108. *Różne prawa stosunki z powodu familiynego stanu osób.*

Z towarzystw familiynych składaią się Narody, Państwa; wiele na tém zależy dobro całéy ludzkości, aby familiyne związki w przyzwoitych granicach ciągle utrzymywane były. Małżeństwo głównem iest zrzódłém związków familiynych. Z małżeństwa pochodzą związki między rodzicami i dziećmi. Stosunki co do małżeństw, stosunki co do rodziców z dziećmi, mnogość przepisów prawa obeymuią.

109. *Stosunki co do małżeństw.*

Małżeński związek uważać można: co do wspólnego życia między osobami, i co do ich maiątku. Zasady w tych dwoch względach, iedne są te same, inne się różnią.

ODDZIAŁ PIERWSZY.

110. *Stosunki co do osób w małżeństwie.*

Zasady stosunków co do osób w małżeństwie, uważaią się iedne ze względu na same osoby, małżeński związek zawieraiące; inne ze względu na całe towarzystwo ludzi. We względzie pierwszym, małżeństwo iest to umowa dobrowolna, która wzaiemnego zezwolenia osób wymaga. We względzie drugim, iest to ustanowienie zapewniaiące towarzystwu ludzkiemu przyzwoite wychowanie dzieci, stałą warownią przeciw zepsuciu obyczaiów, i pewne śrzodki ciągłego pracowania i gospodarowania, aby nabywać, utrzymywać, i przyczyniać sposobami przyzwoitemi owoców, czyli przychodów zrzeczy, które sprawuiąc wygody i pociechy członkom familiy, użyteczne są wiele całemu towarzystwu ludzkiemu. Połączone obadwa względy, zatrudniaią prawodawstwo,

ażeby ustanowiło rostropne przepisy warunków dokładnych, prawność małżeńskiego związku zapewniaiących, i wzaiemnych pomiędzy małżonkami obowiązków, które podlegać prawu mogą skutecznie. Warunki w tey mierze ściągaią się co do przymiotów w osobach, które małżeński związek zawieraią, i co do formalności zawierania tego związku.

111. Przymioty osób małżeński związek zawieraiących.

Przymioty tego rodzaiu uważaią się i ze względów fizycznych, i ze względów moralnych. Przeznaczenie stanu małżeńskiego wymaga, aby osoby były w wieku przyzwoitym, który wiek oznaczany bywa z pewnemi rożnicami w różnych kraiach, i to ieszcze stosownie do płci. Niezdatni do zezwolenia na umowy, lub przeszkodzeni w sawowolności zezwolenia, nie są zdatnemi do zawierania małżeńskiego związku prawnie. Uszanowanie i podległość dzieci względem

rodziców; i wszystkich krewnych zstępnych względem wstępnych, a prócz tego znacząca różnica w ich wieku, przeszkadzaią do zawierania między niemi małżeńskiego związku. Wspólne wychowanie rodzeństwa, wzaiemne wśrzód rodzeństwa przywiązanie, nie dozwala nowego małżeńskiego przywiązania dodawać. Stryiowie, wuiowie, ciotki, zastępuią dla swych synowców, synowic, siostrzeńców, siostrzenic, mieysce ich rodziców; nie iest zatém przyzwoitością, aby małżeński związek wprowadzaący równość wzaiemnéy miłości między mężem i żoną, zmieniał przywiązanie uszanowania i podległości, które łączy stryiów, wuiów i ciotki z ich rodzeństwa dzieci. Dalsze stopnie pokrewieństwa mniéy lub więcéy przeszkadzaią do zawierania małżeńskiego związku, podług różnego praw szczególnych zbioru. Na dalsze stopnie bywa dyspensa, czyli pozwolenie, gdy tego wymaga potrzeba ważna; ale w liniy prostéy, i między rodzeństwem, takie pozwolenie niema mieysca. Z strony powino-

wactwa przeszkody w liniy prostéy są te same, iakie i w pokrewieństwie; względem rodzeństwa powinowatego niektóre prawa pozwolenie udzielaią. W dalszych stopniach mniéy przeszkód zachodzi. Wpływ innych gatunków pokrewieństw do zawierania małżeńskiego związku, wyszczególniany bywa wyraźnemi przepisami po różnych prawa zbiorach. Równość praw człowieka z człowiekiem, okazuie konieczną potrzebę, aby małżeński związek między dwoma tylko osobami był zawierany. Interes zrozumiany dobrze, i małżonków, i ich dzieci, i całego towarzystwa, naydogodniéy się utrzymuie przez ciągłą trwałość małżeńskiego związku aż do śmierci. Kierunek dzieci przez rodziców daie powód, że ich zezwolenie na małżeński związek dzieci zwłaszcza małoletnich, nakazywane bywa prawem. Zapobieganie występkom zabrania małżeńskiego związku w pewnych okolicznościach, szczególnemi przepisami oznaczonych między osobami, które cudzołostwo z sobą popełniły,

albo gdy iedna drugą porwała. Gdzie są względy na znaczącą różność religiy, na różność stanu, zwłaszcza w stosunkach politycznych, tam téż i różne z tych zrzódeł przeszkody do zawierania małżeńskiego związku są wprowadzone.

112. *Formalności zawierania małżeńskiego związku.*

Formalności w téy mierze, czyli sposób zawierania małżeńskiego związku, daie poznać towarzystwu, które osoby tym szanownym związkiem połączone są uroczyście, i czyli wszystkie przymioty do prawości i godziwości tego związku służące były zachowane. Formalności w tém względzie iedne, poprzedzaią małżeński związek, iakoto: zapowiedzi podwóyne, lub potróyne; inne formalności łączą się z obchodem małżeńskim, iakoto: przytomność przynależnego urzędnika, przed którym oświadczaią małżonkowie, iż związek małżeński zawieraią między sobą; i przytomność świadków.

W nagłych okolicznościach uwolnienie od zapowiedzi, przez właściwą zwierzchność dawane być może. Utrzymywany bywa także w zbiorze publicznych aktów opis stosowny zawarcia małżeńskiego związku.

113. *Zaręczyny.*

Zaręczyny są umową, przez którą przyrzekaią sobie osoby małżeński związek między sobą zawrzeć. Prawa teraźnieysze nieprzywiązuią do zaręczyn żadnych skutków we względzie małżeńskiego związku. Zbyteczną iest rzeczą umowę dla umowy zawierać, do któréy tak wiele warunków wchodzi.

114. *Znaczenie wyrazu* przeszkoda *do małżeństw.*

Gdy brakuie potrzebnego przymiotu osobom do zawierania między niemi małżeńskiego związku, albo gdy nie są zachowane stosowne formalności; czyli ogólnie wyrażaiąc, nieuskutecznienie którego zwa-

runków prawem przepisanych, iest przeszkodą. Przeszkody są: zrywaiące małżeński związek, gdy ten staie się nieważnym zawartym będąc w tych przeszkodach; przeszkody tylko tamuiące, gdy nie zrywaią zawartego pomimo nich małżeńskiego związku, ale na kary wskazuią wykraczaiące w téy mierze osoby. Przeszkody uważane ze względu na same osoby które zawieraią małżeński związek, mogą być przez nie pokryte w czasie, i zniesione, a tém samém uważniaią ich małżeństwo. Przeszkody uważane ze względu na towarzystwo ludzkie, mogą być znoszone powagą władzy towarzystwa, gdy prawo, zniesienia ich nie zabrania wyraźnie. Oświadczenie przeszkod do małżeńskiego związku, tamowanie małżeństwa, służy osobom które interes w tém maią z prawa powierzony.

115. *Wzaiemne małżonków obowiązki.*

Mąż i żona uważaią się za iedność,

winni sobie na wzaiem pomoc. W osobie męża prawo uważa całe małżeństwo. Nazwisko i zamieszkanie męża, służy razem i żonie. Mąż iest naczelnikiem i rządcą w małżeństwie. Zona bez upoważnienia mężowskiego nie może działać prawnie. Władza męża dla zabespieczenia płci żeńskiéy ustanowiona, kładzie obowiązki na męża, przyzwoitego żony utrzymywania, i czyni go odpowiedzialnym ściśle za pokrzywdzenia w prawnych należytościach żony, które należytości pod szczególną opieką prawa, i władzy towarzystwa zostaią.

116. *Zniesienie małżeńskiego związku.*

Zniesienie małżeńskiego związku uważać można, albo przez ukończenie iego, albo przez okazanie nieważności, albolitéż przez zerwanie. Ukończenie samém przez się prawem następuie przez smierć iednego z małżonków. Nieważność wyrzeczona bywa od przyzwoitéy zwiérzchności, gdy przekonywa.

nywaiące dowody są okazane. Zerwanie nie we wszystkich prawach dozwalane, a w dozwalaiących z nayściśleyszą ostrożnością iest ustanowione.

117. *Zniesienie przez uznanie nieważności.*

Gdy zrywaiące przeszkody zachodzą, a nie są pokryte, lub nie masz od uich uwolnienia, i wnoszone są w przyzwoitym czasie, przez osoby maiące na to zdolność prawną; to w tenczas może być wyrzeczona nieważność małżeńskiego związku, chociaż iuż zawartego. Postępowanie w téy mierze w wielu praw gatunkach, z licznemi, i szczególnemi formalnościami połączone bywa; a ieżeli praw gatunek nie dozwala zerwania małżeńskiego związku ważnie zawartego, to uznanie nieważności nazywane bywa rozwód.

118. *Zniesienie przez zerwanie.*

Trwałość małżeńskiego związku w zamia-

rze iest prawa. Wzgląd na przypadki szczególne, w których rozważone gruntownie wszystkie okoliczności przekonywaią: że większe iest złe i dla małżonków i dla towarzystwa, z utrzymania związku tych małżonków nadal, niżeliby było z zerwania tego związku między niemi, staie się powodem, iż dopuszczane bywa rozwiązanie małżeństwa, czyli rozwód. Tak wiele w téy mierze zachodzi okoliczności, tak bywaią powikłane zdarzenia życia ludzkiego, że niektóre tylko zasady wskazane być mogą w prawach; a użycie i przystosowanie tych zasad, powadze i rostropności znaczących władz w towarzystwie powierzane bywa; a naywięcéy działa w tym względzie potężny wpływ rozlicznych ustanowień i sprężyn, nadaiących popęd i kierunek moralności w towarzystwie.

119. Rozwód z wzaiemnego zezwolenia małżonków.

Umowa, któréy prawo trwałość do śmier-

ci wyznacza, nie może być zrywana przez samo zezwolenie małżonków, gdy prócz małżonków i całe towarzystwo do téy umowy pod szczególnemi względami wchodzi; mogą być iednak ważne do zerwania małżeńskiego związku powody, których odkrywanie, dowodzenie, połączoneby było z wielą nieprzyzwoitościami. W takim przypadku prawo daie wiarę stałemu i ponawianemu uroczyście oświadczeniu małżonków i ich krewnych, wstępnych zwłaszcza, a czasem i przyiaciół, świadków wiary godnych, gdy ieszcze ten związek małżeński zadawniony nie iest, i gdy rostropnie ułożą małżonkowie między sobą wszystkie skutki, iakie rozwód za sobą zwykle pociąga; gdy okażą iaśnie, że płocha namiętność nie kieruie niemi w téy mierze. Różne pod tym względem, w różnych prawach stanowione są przepisy, i szczególne bywa postępowanie sądowe.

120. *Rozdział co do osób, czyli co do życia wspólnego.*

Jeżeli nieważność małżeńskiego związku okazaną nie iest, i zerwanie czyli rozwód nie może nastąpić, wynaleziony iest ieszcze ieden śrzodek prawny, usuwaiący przykrości pomiędzy niedogodnemi małżonkami, to iest: rozdział co do osób, co do wspólnego życia, czyli separacya. Równie rozdział taki w niektórych tylko przypadkach, i powagą przyzwoitéy władzy wyrzeczony bywa; i może być zniesionym, gdy strony chęć swoią w téy mierze przed tąż władzą oświadczaią.

ODDZIAŁ DRUGI.

121. *Stosunki co do maiątku w małżeństwie.*

Małżeński związek ściśléy prawo uważa co do osób, niżeli co do maiątku. Po-

zostaie się maiątek po śmierci człowieka, przechodzi pospolicie do iego krewnych. Smierć rozwięzuiąc małżeństwo, rozdziela maiątek małżonków, który dla téy przyczyny za iedność poczytywany nie iest chociaż w czasie trwaiącego małżeństwa, aby w potrzebie rozdział maiątku żony od maiątku męża tem łatwiéy mógł być wykonanym. Chociaż prawo pozwala odróżnienia maiątków między małżonkami, iednakże dozwala połączyć ie w iedność przez wzaiemną umowę, podług rózlicznych zastrzeżeń. Przy zawieraniu zatém małżeńskich związków, mogą być przyłączone układy co do maiątku, które następuią według ogólnych o umowach przepisów, ale z zachowaniem istotnych zasad, na których prawa małżeński związek opieraią.

122. *Oznaczenie czasu, w którym małżeńska umowa co do maiątku zawieraną być może, i przez który trwa.*

Żeby małżeńskie umowy co do maiątku

czyli umowy przedślubne, albo intercyzy, dobrowolnie zawieranemi były, i nieszkodziły nikomu; pomimo ich urzędowości, powinny poprzedzać zawarcie małżeńskiego związku co do osób; nie maią mocy gdyby ten nie nastąpił, trwaią dotąd, póki i małżeństwo; wolno iednak w wypadaiących okolicznościach zerwać ie z upoważnieniem przyzwoitéy władzy. Nie wyłączaią się także inne szczególne między małżonkami w czasie małżeństwa maiątkowe układy, o których namienione będzie w właściwém mieyscu.

123. *Główniejsze podziały maiątkowych stosunków w małżeństwie.*

Mąż iest naczelnikiem i rządcą w małżeństwie. Maiątkowe stosunki określa prawo szczególniéy ze względów na żonę. Może mieć żona oznaczoną ilość maiątku iakoiéy własną, którą wnosi do małżeństwa, na utrzymanie potrzebnych wydatków w wspólném pożyciu, a która ilość zginąć nie

powinna, i to się nazywa posag. Albo żona oddzielnie swóy maiątek w całości lub w części posiada, i sama nim rządzi; i to się nazywa maiątek nieposagowy. Albo-li-też połączone są razem maiątki męża i żony co do całości lub części; i to iest wspólność maiątku. Co do posagu, i rozdzielenia maiątku, co do maiątku nieposagowego, koniecznie iest potrzebna według wielu prawa zbiorów, umowa przedślubna. Maiątkowa zaś wspólność albo z umowy wypływa, albo sama przez się z mocy prawa następuie, gdy żadnéy przedślubnéy umowy nie było. Te podziały główne, i rozmaite w nich zasady, rozlicznie są stósowane w różnych prawa zbiorach.

124. *Ważnieysze zasady względem Posagu.*

Ustanowiony posag konieczną iest należytością żony, mąż nim zarządza, pobiera z niego przychody, stracić go nie może, odpowiedzialnym iest za niego z własnego ma-

iątku. Oboie razem małżonkowie nie mogą alienować posagu gdy się składa z nieruchomości, ani go obciążać, wyiąwszy gwałtowne przypadki, i obowiązki mocnieysze, iak naprzykład względem dzieci, względem wstępnych.

125. *Ważnieysze zasady względem dobr nieposagowych.*

Żona rządzi maiątkiem nieposagowym, i maiątkiem oddzielonym; z pobieranych przychodów przyczynia się do wydatków wspólnych w pożyciu małżeńskiém. Niemoże alienować dóbr nieposagowych bez upoważnienia od męża, lub od sądu gdyby mąż upoważnić iéy niechciał; to upoważnienie nie we wszystkich prawa zbiorach iest przepisane.

126. *Ważnieysze zasady co do wspólności maiątku.*

Wolno iest w kontrakcie małżeńskim różne warunki co do wspolności układać, byleby nienaruszyć zasad co do spadków i darowizn, i byłeby nie zmieniać wzaiemnych między małżonkami obowiązków. Jeżeli nie było żadnéy umowy przedślubnéy, to wspolność będzie prawna; składa się z wszystkich ruchomości, iakie małżonkowie mieli w czasie zawierania małżeństwa, tak czynnie iakoliéż i biernie; czyli tak co do tego co iest ich własne, co się im należy, iakoliéż i co do tego, co są winni. Czegokolwiek dorobią się w czasie małżeństwa, iest to wspolnością. Nieruchomości przed zawartém małżeństwem posiadane, i nabyte wczasie małżeństwa przez spadek lub darowizny, do tego ze współmałżonków należą, którego się tyczą. Mąż wspolnością zarządza. Mogą małżonkowie dla ważnych przyczyn żądać u przyzwoitéy władzy rozdzielenia wspólności chociaż wczasie trwaiącego ieszcze małżeństwa. Przy rozwiązaniu wspólności maiątkowéy służą żonie szczególne dobrodzieystwa, iako w czasie mał-

żeństwa nierządzącey wspólnością. Ma czas do namysłu, może zrzec się wspólności, odebrać dobra swoie, nie iest w odpowiedzi za długi wspólności i t. p.

127. *Niektóre ieszcze postrzeżenia co do maiątkowych stosunków w małżeństwie.*

Różne gatunki praw względem rzeczy iakie ludzie w towarzystwie mieć mogą, różne sposoby nabywania i używania rzeczy, stósowne ograniczenia biorą z zasad małżeńskiego związku, tak co do osób, iakoliteż i co do maiątku, i nawzaiem na rozszerzanie tych zasad wpływaią; wchodzi także i wzgląd na owdowiałość osób małżeński związek zawieraiąccyh. Rozmaite zastrzeżenia i warunki w umowach przedślubnych, pozwalane lub ścieśniane bywaią w szczególnych prawa przepisach.

ODDZIAŁ TRZECI.

128. *Stosunki co do rodziców z dziećmi.*

Słabość urodzonego człowieka, powolne siłi iego wzrastanie z laty, czułość rodziców ku dzieciom utworzyły ścisłe stosunki rodziców z dziećmi. Wzgląd na prawość małżeńskiego związku w towarzystwie, różne rodzaie dzieci stanowi. Utrzymywanie i wychowanie dzieci nadaie rozciągłość władzy rodzicielskiey, któréy przyzwoite granice zakreśla prawo.

129. *Różne dzieci gatunki.*

Dzieci podług przyrodzonego porządku w małżeństwie zrodzone, są prawe; nie w małżeńskim związku, są nieprawe, albo naturalne. Nieprawe do których przyznaią się rodzice, są uznane. Nieprawe, zrodzone z osób między któremi zachodzi bliższy

stopień pokrewieństwa, stopień przeszkadzaiący do małżeńskiego związku między niemi, nazywaią się zrodzone z kazirodztwa. Nieprawe, zrodzone z osób, z których obydwie lub iedna połączona iest z inną osobą prawym związkiem małżeńskim, nazywaią się zrodzone z cudzołostwa. W dwóch ostatnich z poprzedzaiących przypadków, nazywaią się dzieci naturalne zrodzone z niegodziwego związku. Zamiar tamowania występków tego rodzaiu, staie się powodem że dzieci z cudzołostwa i z kazirodztwa pochodzące, niemogą być uznane prawnie, podług praw nowszych, choćby tego nawet i sami rodzice żądali. Dzieci chociaż pochodzą z nieprawego związku, byleby nie z cudzołostwa ani kazirodztwa, ieżeli ie rodzice uznaią i zawrą z sobą małżeński związek, staią się także dziećmi uprawnionemi; to iest porównane z prawemi.

W niektórych prawach, uprawnienie od pozwolenia wyższéy władzy pochodzi, i do różnego gatunku dzieci może się rozciągać,

zwłaszcza, że nieprawość dzieci podług rozmaitego praw zbioru, nietylko w stosunkach cywilnych, ale téż i w politycznych, uważana była. W opisach urodzenia dzieci przyzwoity wzgląd na okoliczności powyższe zachowany być powinien. W stosunkach religiynych zabraniaiących pewnym osobom małżeńskiego związku, dzieci takich osób nazywaią się dziećmi pochodzącemi z związku świętokradzkiego.

130. *Oycostwo synostwo.*

Wzgląd na to miany, że pewni rodzice pewnych dzieci są rodzicami, i pewne dzieci do pewnych należą rodziców; nazywa się w ogólności oycostwo i synostwo; możnaby nazwać rodzicielstwo i dziectwo albo dzieciostwo; ale w prawach dawnieyszych, niemiały znaczenia matki ani córki, a zatém z płci tylko męzkiéy i wyrazy naukowe wprowadzone zostały. Piérwszy początek człowieka w żywocie matki iego, iest taiemnicą. Rodzące się dziécię

osób małżeńskim związkiem połączonych, ich iest dziecięciem podług prawa, gdy oczewisty dowód, brany z czasu iaki stosownie do przyrodzonego porządku iest potrzebny od poczęcia się aż do narodzenia człowieka, na przeciwną stronę okazany nie będzie; albo gdy zbieg występnego związku wspólnie ze zbiegiem potrzebnego czasu dowiedziony nie iest. Gdzie związku małżeńskiego nie było, tam poszukiwanie oycostwa zabronione prawami nowszemi, wyiąwszy gwałt i porwanie osoby, zgodne z rachunkiem przyzwoitego czasu. Urodzenie dziecięcia nie może uniknąć całkiem oka ludzkiego, łatwo okazane bywa; a zatém pozwala prawo macierzyństwa poszukiwać. Stan familiyny szacowny iest dla ludzi w towarzystwie, wiele im udziela dobrodzieystw prawnych, a przeto nie będą nigdy zbyteczne ostrożności w dokładném zapisywaniu urodzenia i w przezornem tych zapisów utrzymywaniu. Nie można nikomu zaprzeczać stanu familiynego, gdy urzędowy dowód

składa, albo gdy mocy posiadania tego stanu nabył przez ciągłe utrzymywanie od pewnych osób iako własne ich dziecko, według powszechnego mniemania; a dowód na przeciwną stronę złożony nie iest. Wszelkie wątpliwości w téy mierze z naywiększą delikatnością są rozstrzygane.

131. *Władza Rodzicielska.*

Dzieci szacownym są owocem małżeństwa; uważaią w nich rodzice uwiecznienie samych siebie; trudne i ciągłe starania podeymuią, aby dzieci wychować przyzwoicie; maią na ten koniec władzę zarządzania dziećmi, maią téż obowiązki. Powinni dzieci żywić, utrzymywać, i dostarczać im sposobów, aby mogły wydoskonalić siły swoie, usposobić się do dalszego użytecznego życia w towarzystwie. Srzodki wychowania dzieci zostawia prawo troskliwości rodziców; gdyby nieczuli ródzice opuszczali dzieci, niedaiąc im sposobu do życia, mogą być przymuszeni prawem do udzielania

cząstki swego maiątku, na wyżywienie, odzienie, mieszkanie i przyzwoitą naukę dla dzieci; mogą dzieci w tym przypadku udać się do zwiérzchności przeciw rodzicom. Władza rodzicielska tyczy się dozoru i karności, które rostropności i cnocie rodziców są powierzane. Nieposłuszne i występne dzieci, gdy dorastaią, mogą być oddane pod zamknięcie publiczne, aby wolności pozbawione poprawiły się skuteczniéy. Władza ta rodziców żeby w samowolność i okrucieństwo przemienianą niebyła, bierze umiarkowanie od powagi zwiérzchności rządowéy, z któréy wiedzą zamknięcie dziecięcia ma następować. Wdzięczność od dzieci należy się rodzicom; ieżeli dzieci maią swóy szczególny maiątek, nabyty z różnych zrzódeł, oprócz własnoręczněy pracy i przemysłu, używanie przychodów z tego maiątku służy rodzicom, póki dzieci pod władzą rodziców zostawać będą. Wypuszczone dzieci z pod władzy rodziców, obowiązane żywić i utrzymywać rodziców w potrzebie. Rodzicielska

ska władza iest przy oycu, po śmierci oyca przy matce, kończy się doyściem dzieci do pełnoletności, ogranicza usamowolnieniem, które między, dorastaniem a pełnoletnością następować zwykło, albo przez małżeństwo dzieci, albolitéż przez wyraźne na ten koniec upoważnienie rodzicielskie, albo przez władzę rządową według praw szczególnych. Rodzicielska władza rozciąga się i do dzieci nieprawych gdy są uznane. Wnuki, prawnuki, zstępni w ogólności w mieyscu dzieci uważani bywaią pospolicie podług prawa, tak iak wstępni w mieyscu rodziców.

132. *Znaczenie wyrazu* alimenta.

Utrzymywanie i wychowanie dzieci przez rodziców, utrzymywanie rodziców przez dzieci, nazywa się iednym wyrazem alimenta. Są także przypadki, gdzie mąż żonie, żona mężowi alimenta są winni. Alimenta uważane bywaią podług gatunku i rozciągłości potrzeb osób którym się należą, i podług

możności tych od których dostarczane być maią. Gdyby spór zachodził w téy mierze ustanawia alimenta i ich stosowną ilość, zwierzchność przyzwoita.

ODDZIAŁ CZWARTY.

133. *Przysposobienie.*

Człowiek w towarzystwie tak dzielną znayduie pomoc, że w wielu okolicznościach nagradzać sobie może przyiemność związków przyrodzonych. Można wychować dzieci cudze, podeymować dla nich rodzicielskie starania, przywiązać się do nich i ich przywiązanie zyskać. Zeby ten szacowny wynalazek ludzkości, stał się tém skuteczniéyszym dla dobra towarzystwa, przyłączone są do niego prawne warunki. W niektórych prawodawstwach nabycie tym sposobem praw oycowskich zależało od pozwolenia zwierzchności w towarzystwie, wypływało z politycznych zrzódeł. W innych

prawodawstwach iest to gatunek umowy między przysposabiaiącym a przysposobionym, pod powagą towarzystwa zawartéy, które czuwa abyużywanie tak pięknego śrzodka, nie było wystawione na niestałość namiętności, niekrępowało przysposobionego, nie nadawało samych tylko dobrodzieystw prawnych bez nadania razem potrzebnych w towarzystwie obowiązków. Osoba przysposabiaiąca w pewnym doyrzałości wieku być iuż powinna, niemaiąca dzieci, staie się oycem lub matką młodszéy od siebie osoby, dla któréy w iéy małoletności czułe starania rodzicielskie przez znaczny przeciąg czasu łożyła, za zezwoleniem prawdziwych rodziców przysposobionéy osoby, lub za zezwoleniem przyzwoitéy władzy mieysce rodziców zastępuiącéy. Przysposobiony doszedłszy do pełnoletności, zezwala na przysposobienie, zamienia nazwisko z urodzenia, na nowe z przysposobienia pochodzące, albolitéż obydwa razém łączy; bierze te wszystkie obowiązki na siebie względem przysposabiaią-

cego, iakie maią dzieci względem rodziców swoich. Stosunki z przysposobienia wynikaiące nie przechodzą do dalszych krewnych obydwuch familiy. Czyn przysposobienia, urzędowy dowód mieć powinien dla wiedzy publiczności, dla umocnienia skutków, które sprawuie.

134. *Opieka dobroczynna*

Swiadczyć dobrodzieystwa drugim ludziom, słodką iest skłonnością serca dobrych osób; iest życzeniem prawa, nakazem być nie może. Dla trudności warunków przysposobienia prawnego, ustanowiona iest niektóremi prawa zbiorami opieka dobroczynna, która podeszłym osobom niemaiącym zstępnych, pozwala trudnić się małoletniemi z innych rodziców iak swemi dziećmi, za pozwoleniem tychże rodziców, i obowiązek wychowania tych dzieci, i dania im sposobu do życia pociąga za sobą, nie uwieczniaiąc na dal rodzicielskich stosunków pomiędzy opiekunami dobroczyńnemi, a mianemi w takiéy dobroczynnéy opiece. Wolno iest z czasem zamienić opiekę dobroczynną na przysposobienie; wolno uczynić rozrządzenie w téy mierze nawet na przypadek śmierci swoiéy. Opisanym być powinien urzędownie czyn przyięcia kogo w dobroczynną opiekę.

ODDZIAŁ PIĄTY.

135. *Zastąpienie władzy rodzicielskiéy w potrzebie, czyli opieka.*

Wychowanie sposobi człowieka na użytécznego członka w towarzystwie. Nie iest w mocy ludzkiéy rządzić przypadkami. Nie wszyscy rodzice tak są szczęśliwi, aby dożyli wychowania dzieci swoich aż do ich pełnoletności. Nad dziećmi pozbawionemi rodziców czuwa towarzystwo. Wyborny iest w téy mierze wynalazek prawa, ustanawiaiący opieki. Opieka zastępuie rodzicielską władzę.

136. *Różne opiek gatunki.*

Oyciec i Matka za iedność są uważani. Rodzicielska władza przy oycu zostaie. Pożytki dla dzieci i z oyca i z matki pochodzą. Gdy iedno z rodziców skończy życie swoie, potrzeba zabespieczyć prawa dzieci, iakie po umarłym oycu lub matce mieć mogą. Oyciec opiekunem iest dzieci po śmierci ich matki, a po śmierci oyca, matka. W teraźnieyszym sposobie życia towarzyskiego płeć żeńska mniéy sposobna do działalności prawnéy. Oyciec znał dobrze zdatność matki do zarządzania dziećmi i ich maiątkiem, może iéy wyznaczyć pomocnika na przypadek zeyścia swego. Matka w nowy małżeński związek wchodząc, wystawia rząd dziećmi swemi pozbawionemi oyca na niepewność, bierze na siebie odpowiedzialność ściśleyszą. Poddana pod rząd nowego męża przemienia go tém samém w opiekuna swoich dzieci a iego pasierbów. Może nawet utracić opiekę, ieżeli taiemnie

nowy związek małżeński zawiera. Ostatnie z rodziców umieraiąc, może wyznaczyć opiekuna dla swych dzieci. Gdy i oyciec i matka żyć przestaią, a opiekuna nie mianowali, to w ten czas bliżsi wstępni, szczególniéy dziadowie i baby opiekunami będą. Jeżeli tych nie masz, lub opiekunami być nie mogą, to krewny poboczny lub powinowaty, zbliższych wyznaczany bywa, a nawet w potrzebie i obcy familii.

137. *Opiekun, współ-opiekun, przydany - Opiekun, Kurator.*

Rozlegleysza opieki ważność, lub rozrucone maiątki małoletnich, wymagaią do zarządzania kilku osób; te z równą lub nierówną władzą i zawisłością ustanawiane bywaią, co daie wyobrażenie współ-opiekunów. W każdéy opiece dozór opiekuna aby małoletnich nie krzywdził, może być powierzany przydanemu opiekunowi, czyli opiekunowi honorowemu. Opiekun zatrudnia się i dziećmi, i ich maiątkiem. Jeżeli komu zlecone są

interesa tyczące się maiątku małoletnich, ten bierze nazwisko kuratora. Dla interesów osób nieprzytomnych, kurator wyznaczony bywa. Dla prawnego upoważnienia osób w pewnych okolicznościach, dla pomocy osobom wyznacza się szczególny opiekun lub kurator, podług gatunku okoliczności. Osobom niedołężnym, maiącym pomieszanie zmysłów, szalonym, rozrzutnym, dawany bywa opiekun, kurator, lub doradca.

138. *Dozór opiek.*

Władza w towarzystwie, któréy powierzane iest rozstrzyganie sporów między członkami towarzystwa, czuwa aby należytości małoletnich uszczerbku nie ponosiły. Jest to władza sądowa, kierunek opiekami do niéy należy. W niektórych prawodawstwach dla klas pewnych obywateli, dla maiętnych osób, polityczna władza opieki stanowi; w innych sądowa zwierzchność trudni się całkiém opiekami; w innych wyższy tylko kierunek co do opiek utrzymuie sądowni-

ctwo, a bliższy, zbiorowi krewnych, przyiaciół, sąsiadów, czyli radom familiynym oddawany bywa. Obszerne są w téy mierze przepisy i ograniczenia w szczegółach, co do przyzwoitych działań opiekuńczych.

139. *Wyłączenie, zrucenie, wymówienie się od opieki.*

Władza zastępowania rodziców iest udziałem zwierzchności towarzystwa, członkom tylko iego służy, członkom zdatnym tak z strony fizyczności, iakoliteż i z strony moralności. Różny bywa zbieg okoliczności pomiędzy ludźmi, rozdzielaią się interesa ich i ich widoki, niemasz częstokroć wzaiemnego zaufania. Prawo zapobiega nie samém tylko wykroczeniom, ale i pobudkom do wykroczeń. Według tych powodów łatwo sobie wystawić przyczyny wyłączaiące od sprawowania opieki; przyczyny niedołężności, nieprzyiaźni, interesu własnego, złéy sławy, nieużywania praw w państwie. Opiekun który się okazał złym opiekunem, zrzucony być może. Opieka iest ciężarem; nie ka-

żdy może go dzwigać. Nie powinien wymawiać się od tego ciężaru zdatny członek towarzystwa. Potrzeba łożyć ofiary dla wspólnego dobra. Sprawiedliwy wzgląd miany na wiek słabość, usługi w kraiu, liczne zatrudnienia około dzieci własnych lub cudzych; iako przyczyny uwalniaiące od należenia do opieki.

140. Sprawowanie opieki.

Opiekun postępować powinien iak dobry oyciec, staraiący się troskliwie o pożytki dzieci: ścisła iest odpowiedzialność z opiek, warowana w niektórych prawach poprzedzaiącą przysięgą, kaucyą, czyli zaręczeniem, przywiązaniem koniecznéy hipoteki z samego prawa wynikaiącéy, któréy pierwszeństwo służy przed hipotekami późniéy na maiątek, opiekuna zaciągnionemi. Wszelkie kroki przedsiebrać powinien opiekun, iakie radzi rostropność, rozsądek, prawo, tak na wyiaśnienie, opisanie urzędowe, i udowodnienie interesów małoletnich osób nad któremi ma opiekę,

iakolitéż na zachowanie, utrzymywanie, i polepszanie tychże interesów; a oraz na stósowne osób wychowanie. Opiekun nie może nic alienować z maiątku małoletnich, bez przyzwoitego upoważnienia wyższéy zwierzchności, i bez użycia formalności szczególnych, oznaczonych na ten koniec prawami. Nie może opiekun łożyć wydatków choć na dobro małoletnich, tylko według poprzedniczych ogólnych urządzeń wyższego nad opiekami dozoru. Dokładne rachunki w właściwych czasach oddawać, obowiązany iest opiekun, i wszelkie pokrzywdzenia w interessach małoletnich osób powraca i nagradza. Wszystko to mniéy ściśle iest brane w opiekach oyca lub matki nad swoiemi dziećmi.

141. Ukończenie opieki.

Oprócz przypadków śmierci, lub zrzucenia z opieki, albo iéy złożenia, kończy się ieszcze iéy sprawowanie, doyściem osób małoletnich do pełnoletności. Opiekun stać

się może kuratorem, gdy małoletni w wieku bliższym pełnoletności, uznanym będzie za zdatnego zarządzać przychodami swoiemi, swym maiątkiem, czasem z nieiakiemi zastrzeżeniami, które pospolicie ściągaią się do niealienowania nieruchomości, albo i ruchomości znacznieyszych; czyli, małoletni przed doyściem do pełnoletności, może być prawnie i urzędownie usamowolniony.

142. *Obowiązki Kuratorów, Doradców, i innych osób które do opiek ogólnie uważanych wchodzić mogą*

Obowiązki tego rodzaiu biorą rozciągłość swoią z celu, dla iakiego te osoby używane są w opiekach, i z rozległości władzy którą sprawuią. Zasady ich odpowiedzialności, sposób odbywania obowiązków, nie wiele się różnią od zasad w sprawowaniu opieki przez opiekunów.

143. *Szczególne dobrodzieystwo prawa dla małoletnich; to iest przywrócenie rzeczy do pierwszego ich stanu.*

Tak dzielna iest staranność towarzystwa około dobra małoletnich osób, że pomimo prz zornych zastrzeżeń co do wszelakiéy z opiek odpowiedzialności, ustanowiony iest ieszcze środek prawny, zwrócenia rzeczy do pierwszego ich stanu, gdyby ten zmieniony był nieprawnie w ważnych interesach małoletnich osób, zwłaszcza w interesach tyczących się nieruchomego maiątku. Nietylko pod tym względem umowy dobrowolne, ale nawet wyroki i rozrządzenia zwierzchności żadnego skutku niemaią; sam nawet czas w ciągu małoletności nie nadaie im mocy. Wolno iest małoletnim żądać podług wyszczególnionych zdarzeń w prawie, zwrocenia rzeczy do pierwszego stanu, gdyby się okazał podstęp lub uchybienie znaczne w przepisanych formalnościach. Dobro-

dzieystwo tego rodzaiu nie iest użyteczne pełnoletnim którzy z małoletniemi lub w ich interesach nieprawne działania odbyli. To dobrodzieystwo w niektórych rzadkich przypadkach i pełnoletnim stronom służyć może, iak to okazuią szczególne prawa przepisy w różnych zbiorach właściwych umieszczone.

DZIAŁ DZIESIĄTY.

144. Spadki, Testamenta, Darowizny.

Z śmiercią człowieka kończą się stosunki iego z rzeczami. Choć człowiek umiera, towarzystwo nie ginie. Zmieniaią się członki towarzystwa, iedni następuią po drugich, towarzystwo trwa ciągle. Wymaga dobro towarzystwa, aby iak naywięcéy pożytków z rzeczy ciągnąć; gdy się kończy używanie rzeczy przez iedne osoby, ażeby przechodziło do drugich, bez zepsucia rzeczy. Nabywanie rzeczy przez spadek, dogodne iest dobru ludzkiemu. Zamiary człowieka nie

są ograniczone czasem, sięgaią i dalekiéy przyszłości. Cieszy się człowiek wcześnie, spodziewanym owocem prac swoich, chciałby rządzić i po śmierci, miło mu przysposabiać użytki dla drugich, pragnie tych uszczęśliwić, którym sprzyia. Tak powszechna skłonność serca ludzkiego, iest wskazówką prawodawstwom, w ustanawianiu sposobów, i porządku między osobami do brania spadków. Znaczny w téy mierze wpływ maią widoki polityczne, przywiązanie szczególnego znaczenia do płci iednéy, do pierworodztwa, chęć uwiecznienia nadgrody dla położonych zasług, i zachęcania do nowych.

145. Dwie drogi ogólne brania spadków.

Prawo dozwala osobom rozrządzać maiątkiem swoim, nawet na czas, w którym iuż nie będą; z woli więc osób zostawuiących maiątek drugim, można rzeczy po umie-

raiących nabywać; a ieżeli żadne w téy mierze rozrządzenie z strony ich nie zaszło w ten czas prawo urządza spadek. Pierwszy sposób nabywania zależy od ostatecznéy woli, od testamentu podług powszechnego prawa wyrazu; drugi iest właściwie prawem spadku, albo spadkiem prawnym, czyli spadkiem beztestamentowym.

146. Należytości i powinności wogóle, biorącego spadek.

Osoba biorąca spadek, zastępuie osobę, po któréy spadek otrzymuie, czyli po któréy dziedziczy, we wszystkiém, cokolwiek się tyczy iéy maiątku. Wszystkie więc prawa i ciężary z powodu tego maiątku wynikłe, przechodzą na biorącego spadek; a zatém prawo rzeczowe, zobowiązania których przedmiotém są rzeczy, i cokolwiek przywiązane do maiątku, bądź czynnie bądź biernie, nie ginie z śmiercią osób. Jest to potrzebne umocnienie wszystkich zamian w towarzystwie ludzkiém. A cokolwiek

wiek przywiązane iest tylko do osób, w ścisłém znaczeniu, bez względu na rzeczy, nie przechodzi drogą spadku, wyiąwszy niektóre zaszczyty, i znaczenia z widoków politycznych czerpane.

147. Czas otwarcia spadku.

Gdy zeyście człowieka nie zmienia prawa do pożytkowania z rzeczy, moment zatém zgonu osoby, iest początkiem daiącym moc prawa, dla biorącego po téy osobie spadek. Zaświadczenia na ten koniec z opisów śmierci są potrzebne; a gdyby tych niebyło dla nadzwyczaynych zdarzeń, to dowody, i domniemania ze zbiegu wszystkich okoliczności czerpane, za skazówkę służą. Pozbawienie używania praw cywilnych, śmiercią cywilną nazwane, też same skutki względem otwarcia spadku, które i śmierć naturalna sprawuie.

148. Zdatność osób do brania spadku.

Zyiące tylko osoby, lub których życie

iest domniemane, mogą brać spadek. Swoi w kraiu; względem obcego czyli cudzoziemca stosuią się prawa narodów; kto na życie nieboszczyka nastawał, albo nie poszukuie zabóyców iego; równie potwarca nieboszczyka, w wielkiéy rzeczy skarżący na niego urzędownie a niesłusznie; usunięci są od spadku, nie powinni otrzymywać dobrodzieystwa za zbrodnią lub naganną nieczułość. Są to warunki zdatności brane z fizyczności, z używania praw towarzystwa i z moralności. Dowodów niezdatności oczewistych potrzeba, gdy iest przytaczana. Możnaby i inne moralne przyczyny niegodności do brania spadku ustanowić, gdyby trudność w ich udowodnianiu nie była na przeszkodzie.

149. *Porządek między osobami do brania spadku.*

Pokrewieństwo łączy ludzi ściśleyszém przywiązaniem. Pokrewieństwa bliższość, moc przywiązania tego zdaie się się stanowić. Z tych powodów nayprzód spadek idzie na dzieci, zstępnych; potém na rodziców, na rodzeństwo, na wstępnych dalszych przechodzi; potém na krewnych pobocznych. Bliższy stopień pokrewieństwa pospolicie usuwa dalszy. Osoby w iednakowéy linii, i w tym samém stopniu będące, równo do spadku wchodzą. Częstokroć zbieg rodziców i rodzeństwa razem, i iednych i drugich do spadku przypuszczać może. Czasem płeć męzka przenoszona iest nad żeńską. Gdy spadek ma iść w górę lub na bok, zwykł być dzielony na dwie równe części; iedna służy krewnym z oyca, druga krewnym z matki; albo, oyczysty maiątek wraca się do krewnych z oyca, macierzysty do krewnych z matki. Przyrodnie dzieci biorą spadek tylko po rodzicach do których należą. Te zasady rozmaicie łączone i ograniczane bywaią w różnych prawodawstwach.

150. *Zastępstwo w braniu spadku.*

Jeżeli z kilku osób, któreby razem do spadku wchodzić mogły, iedne lub wszystkie iuż nie żyią, to zastępuią nieżyiących zstępni ich, czyli w następuiącym stopniu niższym będący. Zastępstwo według prawa ma mieysce w linii dolnéy, bywa i dla rodzaństwa, bywa nawet i dla zstępnych od tych osób na któreby szedł spadek w górę, gdyby były przy życiu. Zastępstwo nadaie zstępnym wszystkim razem w iednym stopniu będącym to prawo do spadku, któreby służyło osobie zastąpionéy.

151. *Znaczenie wyrażeń: branie spadku podług pniów czyli szczepów, i podług głów.*

Dozwolony zbieg różnych krewnych razem do brania spadku, wpływ zastępstwa, staie się powodem; że nayprzód dzielony iest spadek na pierwsze stopnie, czyli pnie, szczepy, gałęzie; a w tych dopiero równym

stopniem zjednoczeni zarówno biorą, czyli wykonywa się dalszy podział według głów.

152. *Małżonkowie i powinowaci czy biorą spadek?*

Powinowactwo z połączenia familii małżeńskim związkiem pochodzi. Maiątkowe stosunki małżonków, szczególnym podlegaią przepisom. Wyraźne prawa w państwach oznaczaią stopień pokrewieństwa po którym lub z którym spadek idzie i na małżonka. Powinowaci nie biorą spadku.

153. *Wpływ do spadków pokrewieństwa zniegodziwego związku.*

Branie spadku prawnego dobrodzieystwem iest ustanowień towarzystwa, nie służy osobom z związków nieprawych pochodzącym, wyiąwszy uprawnione które z prawemi i co do spadków porownane bywaią. Wzgląd na potrzeby dzieci niepra-

wych, dozwala alimenta dla nich z maiątku ich rodziców; a ieżeli nieprawe dzieci są uznane przez rodziców, to mogą mieć same, lub ich zstępni, część pewną z maiątku swych rodziców; a czasem nawet i całość, gdyby krewnych do brania spadku prawo maiących, nie było. Spadek po nieprawych dzieciach, biorą rodzice którzy ie uznali, albo rodzeństwo tychże dzieci podług wyraźnych oznaczeń prawa szczególnego. Z innych stopni pokrewieństwa niepożytkuią w spadkach osoby, które z niegodziwego związku początek krewności biorą, a nie są uprawnione.

154. *Wpływ do spadków pokrewieństwa prawnego, czyli pokrewieństwa z przysposobienia.*

Przysposobiony porównany iest z dziećmi prawemi, należy z niemi równie do brania spadku po przysposabiaiącym, Czasem wracaią się nazad rzeczy przysposabiaiące-

go, do niego lub do iego zstępnych w spadku po przysposobionym znalezione, których on nabył przez darowiznę od przysposabiaiącego, lub przez spadek po nim; a rzeczy przysposabionego własne, przechodzą do iego krewnych drogą zwyczayną spadek po krewnym daiącą. Z innych stopni po krewnych przysposabiaiącego nie pożytkuie przysposobiony.

155. *Przeyście spadku na skarb czyli na Państwo.*

Co nie należy do szczególnych osób, to staie się własnością towarzystwa całego. Są przypadki między ludźmi, w ktorych trudno, niepodobno wynaleść krewnych osoby spadek zostawuiącéy, którzyby prawo do tego spadku mieli, albo żadnych niemasz, Spadek taki nazywa się próżnuiący, czyli bezdziedziczny. Potrzeba ocalać i obracać na pożytek rzeczy wszystkie, nie można ich długo zostawiać bez pana; a zatém oznacza prawo kiedy w niedostatku kre-

wnych do pewnego stopnia, maiątek spadkowy bierze skarb czyli Państwo, czyli, kiedy ten maiątek staie się przeznaczony na dobro publiczne.

156. *Zastrzeżenie co do zaięcia spadku w różnych zdarzeniach powyższych.*

Krewni którym służy możność prawna brania spadku, mogą być nazwani prawemi dziedzicami; obeymuią spadek samém przez się prawem, mogą być natychmiast w posiadanie wprowadzeni. Gdy zaś spadek ma przechodzić do dzieci naturalnych, albo do małżonka, albo do Państwa, w tenczas potrzeba, aby podług form szczególnych oddanie posiadania przez zwierzchność przyzwoitą nastąpiło. Gdy przechodzi spadek na dziedziców prawych, nazywa się spadkiém porządkowym. Gdy idzie spadek na dzieci naturalne, na małżonka, albo na państwo, nazywa się spadkiem nieporządkowym, nieforemnym, albo nadzwyczaynym.

157. *Przyięcie i zrzeczenie się spadku.*

Spadek nadaie dobrodzieystwa, nadaie ciężary; do woli iest zatem osób którym spadek służy, przyiąć go albo nie przyiąć. Krewni zaymuią spadek na mocy samego prawa, nie potrzebuią czynić oświadczenia wyraźnego, że spadek przyięli; ieżeli rządzą spadkiem iak własnością swoią, bądź wyraźnie, bądź ubocznie, tem samém spadek przyięli, i iuż się zrzekać go nie mogą. Kto się zrzeka spadku, powinien oświadczenie w téy mierze urzędownie uczynić; i tyle tylko może mieszać się do spadku, ile zachowanie i utrzymanie rzeczy w nim obiętych wymaga; osoby niemogące same przez się działać, nie mogą téż same przyiąć lub zrzec się spadku. Nie wypada rozrządzać spadkiem za życia osoby po któréy spodziewany. Zrzekać się spadku nieotwartego ieszcze, zabraniaią niektóre prawa szczególne. Część spadku, iakaby zrzekaiącemu się służyła,

przyrasta tym, którzy spadek przyimuią. Naydłuższy przeciąg czasu przedawnienia iest potrzebny na utratę spadku.

158. *Przyięcie spadku z dobrodzieystwem inwentarza, i prawo namysłu.*

Niepewność, czy spadek pożyteczny, czy ciężary nieprzewyższaią iego wartości, podaie śrzodek zaspokaiaiący obawy, przyięcie spadku z dobrodzieystwem inwentarza, to iest: że dziedziczący przyimuie spadek tylko pod odpowiedzialnością, na iaką wartość spadku wystarcza. Sposób takiego przyięcia urzędownie oświadczonym być powinien, pospolicie w krótkim czasie od powziętéy o otwarciu spadku wiadomości; który czas prawa wyraźnie oznaczaią na sporządzenie inwentarza i namysł. Inwentarz, to iest opisanie wszystkich rzeczy do spadku należących i zupełnego ich stanu, powinno być dokładne i rzetelne, żeby nic zataioném, usuniętém, lub przemienio-

ném nie było. Przyięcie z dobrodzieystwem inwentarza, nie dozwala aby co alienowane było ze spadku, wyiąwszy zdarzenia koniecznéy potrzeby, w których upoważnienie do alienowania od wyższéy władzy udzielane bywa, i przedaż urzędownie następuie.

159. *Srzodki zabezpieczaiące spadek w potrzebie.*

Jeżeli nie są przytomni wszyscy dziedziczący; ieżeli zrzekaią się wszyscy, lub z nich niektórzy; ieżeli wśrzód dziedziczących znayduią się niemogący sami przez się działać; to nayprzód spadek opieczętowany bywa urzędownie, potém inwentarzowany i zarządzany iak rzeczy cudze. Przedaże uznane za potrzebne w rzeczach spadku odbywaią się w ten czas publicznie, przez licytacye, to iest, kto da więcéy.

160. *Działy, powrot, i wzgląd szczególny.*

Spadek przechodzi do wszystkich osób, które do niego maią prawo. Każda bierze z niego część przypadaiącą na siebie. Nie można zwłóczyć oddania każdemu części iego; lecz potrzeba czasu do stawienia się wszystkich współdziedziczących; potrzeba czasu na wyiaśnienie i udowodnienie należytości i ciężarów spadku. Potrzeba czasu i przezorności, aby rachunki wszelakie dokładnie poczynione były. Rzeczy i należytości cudze, któremi obciążony spadek, powinny być wypłacone. Cokolwiek który z dziedziczących wziął wcześnie, a niemiał sobie darowane pod względem szczególnym, czyli z uwolnieniem od powrotu na część iego spadkową; to powraca do ogółu maiącego być dzielonym między wszystkich. Albo dziedziczący nieobowiązani do powrotu, takież same rzeczy lub ich wartość biorą z ogółu, iakie inni wcześnie wzięli, nim

reszta ogółu podzielona będzie; czyli, potrąca się każdemu, co wcześnie uzyskał. Jeżeli ciężary spadku są przywiązane do rzeczy spadkowych; nie mogą być zniesione wprędce, to stosowny ich rozkład następuie w działach pomiędzy współdziedziczących. Jeżeli trudny i niedogodny iest podział rzeczami, te przedawane bywaią, i zebraną z przedaży wartością podział uskuteczniany. Gdy są wszyscy współdziedziczący przytomni, i mogą sami działać prawnie, to działy i przedaże za dobrowolną umową następować mogą. Jeżeli zgoda między współdziedziczącemi nie zachodzi, albo znayduie się choć iedna wpośród nich osoba potrzebuiąca opieki zwierzchniczéy, to działy i przedaże odbywaią się urzędownie. W całém tém postępowaniu do tego dążyć potrzeba, aby żadna osoba bynaymniey pokrzywdzoną nie była; a oraz, aby użytek z rzeczy zniszczonym, lub znacznie nadwerężonym nie został.

161. *Rękoymia części działowych każdemu współdziedziczącemu.*

Nie zawsze są odkryte i wiadome wszystkie prawa, iakie mieć mogą osoby względem rzeczy. Po uskutecznionych działach między współdziedziczącemi, może kto udowodnić swoie prawo względem podzielonych rzeczy, które prawo pierwéy miał ieszcze, niżeli dział nastąpił; w zdarzeniu takiém współdziedziczący pokonany prawem traci część działową, lub zmnieyszenie w niéy ponosi, powinni mu więc wynagrodzić stosownie inni współdziedziczący; bo rzecz ze spadku dana, do któréy kto inny okazał prawo swoie, nie była w istocie własnością spadku, i z ogółu działowego powinnaby być wyłączoną; a zatém to wyłączenie gdy przed działem niemogło być uskutecznione, powinno być późniéy potrąceniem i rachunkiem między współdziedziczącemi załatwione. Na takie przeto zdarzenia, są rękoymią na wzaiem współdziedziczący między sobą.

162. *Zerwanie działów.*

Podstęp, oszukanie, znaczne skrzywdzenie współdziedziczącego w działach, daie powód do ich zerwania. Nowy dział następuie, albolitéż dodatki nagradzaiące skutek oszukania.

163. *Branie spadku z woli tego po kim się został.*

Póki człowiek żyie, panem iest własności swoich, może niemi rozrządzać podług woli swoiéy; prawo w tenczas tylko miesza się do tego rozrządzania, gdy należytości cudze z tychże własności zabezpieczyć, ocalić, lub uskutecznić wypada. Stosunki człowieka z człowiekiem, śmierć przerywa i kończy; ieżeli w tych stosunkach zachodzi odpowiedzialność z rzeczy, to można iéy poszukiwać na nich, gdy się w spadku znayduią. Rozszerzenie władzy rozrządzania

wcześnie własnością swoią, i na czas w którym człowiek żyć iuż niebędzie, zamknięte iest w przyzwoitych granicach. Używanie rzeczy stawałoby się ciężarem, gdyby konieczny sposób tego używania iedne pokolenia przepisywały drugim; gdyby wola iednych osób miała krępować, i więzić, ciągle wolą i przemysł ich następców, nawet odległych. Z tych powodów pozaprowadzane są różne sposoby i ograniczenia rozrządzań maiątkiem własnym na przypadek śmierci.

164. *Testamenta, zapisy testamentowe, darowizny z powodu śmierci.*

Ustanowienie iednéy lub kilku osób, które maią dziedziczyć po śmierci rozrządzaiącego maiątkiem swoim, nazywane bywa testamentem. Wyznaczenie komu po swoiéy śmierci części iakiéy z maiątku, lub rzeczy oznaczonéy, iest zapisem testamentowym. Oświadczenie darowania rzeczy iednéy

dnéy lub kilku na przypadek śmierci swoiéy, przyięte od tego komu przeznaczone iest darowizną z powodu śmierci. W teraźnieyszych prawach u nas, każde rozrządzenie maiątkiem swoim na przypadek swoiéy śmierci, nazywa się testamentem, czyli ostatnią wolą.

165. *Podstawienia.*

Urządzenie brania na dal maiątku, który urządzaiący zostawia, przez iedne osoby po drugich, iest w ogólności podstawieniem. Zadawniane w téy mierze urządzenia szkodliwemi staią się w następnych latach; mogą być pożyteczne dla bliskich pokoleń. Władza towarzystwa dozwala ie czynić czasem, zwłaszcza w pewnéy ilości maiątku, osobom, którychby zasługi chciała przenieść i do ich potomków. Wyznaczenie komu używania przychodów do śmierci, z obowiązkiem, aby zostawił następcy prawo własności, może być dogodne członkom towarzystwa. Wiele ostrożnych przepisów potrzeba, na każdy gatunek pod-

stawień, ażeby złym skutkom nadal, i nadużyciom bardzo łatwo wciskać się mogącym dostatecznie zapobiédz. Szczególne w téy mierze przepisy bywaią, podług gatunku podstawień.

166. *Część obowiązkowa, część rozrządzalna.*

Kto obowiązany za życia przyczyniać się do utrzymywania drugich osób, ten i w rozrządzaniu na przypadek śmierci swoiéy pamiętać o nich powinien. Gdyby ie opuścił, prawo z maiątku iego część dla nich wyznacza, po któréy odtrąceniu reszta tylko rozrządzeniem umieraiącego obięta być może. Ta to część iest częścią niepodległą rozrządzeniu, częścią obowiązkową, częścią zachowaną prawem. Pozostałość od téy części, nazywa się częścią rozrządzalną. Stosunek między temi częściami, podług liczby osób którym część obowiązkowa służy, oznaczany bywa w szczególnych prawa przepisach.

167. *Podział maiątku pomiędzy dzieci.*

Wolno rodzicom za ich życia uczynić układ działu maiątku swoiego, pomiędzy wszystkie dzieci. Do działu tego wchodzą rzeczy i za życia dane, oprócz pomnieyszych darów, i kosztów na wychowanie łożonych. Równość przywiązania, utrzymanie zgody w rodzeństwie, zamiarem iest praw niektórych, że działy tego rodzaiu nadaiące znaczną przewyżkę iednym dzieciom nad drugie, za nieważne poczytuią.

168. *Wydziedziczenie.*

Trafiaią się niewdzięczne i występne dzieci. Bywaią nierostropni i surowi rodzice. Prawa dawnieysze rozciągały władzę rodziców aż do możności wydziedziczania dzieci własnych, to iest: wyłączania ich od brania spadku, który rodzice zostawili. Nie trzęba pomnażać niesnasków familiynych i uwieczniać. Prawa nowsze zabraniaią wy-

dziczauia dzieci przez rodziców, żeby pamiątka rodziców hańbioną i potwarzaną nie była po ich śmierci, żeby nieprzyiaźń między rodzeństwem wkorzenianą nie została. W teraźnieyszych stosunkach towarzystw, władza rodziców za życia iest dostateczna do utrzymania dzieci w powinnych ku rodzicom względach. Maiątek mniéy znaczy w porównaniu z mocnemi do cnoty pobudkami.

169. *Rozrządzenia między małżonkami.*

Oświadczenie ostatecznéy woli każdego człowieka, powinno być samowolne, a zatém oddzielone, i niezawisłe od wpływu woli drugich ludzi. Z tego względu i dla współmałżonków dokładnieyszy iest przepis tych praw, które wymagaią, aby każdy osobne rozrządzenie czynił. Rozrządzenia kilku osób razem na przypadek śmierci, chociaż i nie współmałżonków, iednym aktem obięte, zabronione są w niektórych prawach. Małżonkowie chociaż szczerze przywiązani

do siebie, niemogą poświęcać interessu innych osób, które utrzymywać powinni, a zatém w takiém zdarzeniu, pewną tylko ilością maiątku swoiego rozrządzać mogą dla korzyści współmałżonka.

170. *Umowy o branie spadków.*

Pozwolone w niektórych prawach umowy, bądź o sposób wzięcia i podzielenia spadku przyszłego po osobach między niemi zawarte, bądź o odstąpienie spadku ieszcze nieotwartego, bądź o spodziewany spadek po osobie trzeciéy, urządzane bywaią i rozstrzygane podług zasad o umowach w ogólności, i według ograniczeń w przepisach co do rozporządzeń na przypadek śmierci czynionych. Moralny wzgląd na szacunek życia ludzkiego, na nieprzewidziane, a częste zmiany w śrzód ludzi i rzeczy, przeważa w prawach innych, że zakazuią podobnych umów o spadki.

171. *Formy ostatecznych rozrządzeń czyli testamentów.*

Oświadczenie woli człowieka za życia iego, sprawdzone, być może własném iego wyznaniem. Lecz okazanie, że prawdziwe iest oświadczenie woli osoby któréy iuż niema, wielu podpada trudnościom; i dla tego ścisłe co do testamentów warunki, przepisane są prawem. Łatwość oświadczenia ostatecznéy woli, i pewność że oświadczenie iest prawdziwe, że nie iest zmyślone, lub przemienione, staie się zamiarem prawa pod tym względem. Uważaią się także zdarzenia zwyczayne i nadzwyczayne, podług zbiegu okoliczności rozlicznych. Można zatém dzielić testamenta co do formy: na powszechne czyli zwyczayne; i szczególne czyli nadzwyczayne.

172. *Formy testamentów zwyczaynych.*

Przy oświadczeniu woli osoby, przytomność innych osób, dowodem prawdy bywa. Przytomność urzędnika, przed którym oświadczenie czynione, powagę prawa i domniemanie rzetelności oświadczeniu nadaie. Wynaleziony i rozszerzony sposób pisania, więcéy dowodzi niżeli zeznanie ustne. Nie każdy umie, nie każdy może pisać; a przeto wolno iest albo samemu oświadczenie woli ostatecznéy napisać, i to zakończone zostawić na przypadek śmierci swoiéy; albolitéż dyktować przyzwoitemu urzędnikowi do napisania; lub napisane oddać urzędnikowi, do zaświadczenia, iako iest wyrażeniem ostatniéy woli, i do zachowania na dal. Własnoręczne pismo łatwo poznać, czy prawdziwe, porównywaiąc pisma téy saméy ręki. Dyktowane wyrazy do pisania, lub podane pismo do zaświadczenia, wymaga szczególnego na tę czynność dowodu; i dla tego przytomność i podpisy świadków bywaią w tenczas potrzebne. Różny zatém testament być może co do formy. Testament własnoręczny, publiczny, taiemny. Położenie daty, czyli wyrażenie miey-

sca, dnia, i roku, iest okolicznością wpływaiącą znacznie na okazanie prawdy; i dla tego co do formy testamentów wyrażane bywa. Podpisy świadków, wyciśnienie pieczęci prywatnéy na testamencie własnoręcznym, nie iest pożyteczne. Podpis imienia własnego, ukończenie pisma pospolicie okazuie.

173. Formy testamentów nadzwyczaynych.

Przerwane związki mieyscowe, niebezpieczeństwa i okoliczności w iakich osoby znaydować się mogą, dały powód do uwolnienia w testamentach publicznych i taiemnych od koniecznéy przytomności większéy liczby świadków; i na mieysce zwyczaynych do przyimowania testamentu urzędników, upoważnia prawo innych bliżéy będących tych osób, które testament czynią. Niektóre prawa przyimuią i słówne testamenta świadectwy niepodeyrzanemi stwierdzone.

174. Kilka razem testamentów iednéy osoby, i kodycylle.

Niepewność czasu w ukończeniu życia, zmiany iakich człowiek doznaie, daią mieysce różnym oświadczeniom woli ostatniéy téyże saméy osoby. Co poźniéy w téy mierze uczynione, staie się ważnieysze; ale częstokroć poźnieysze oświadczenia nieznoszą pierwszych, nie obeymuią całości rozrządzeń, mogą bydź zatém wykonane stosownie i iedne i drugie. Jeżeli prawo za konieczny warunek do istoty testamentu wyznacza ustanowienie osoby dziedziczyć maiącéy, to różne do testamentów dodatki, czy na tym samym papierze co i testament, czyli na innym oddzielnie wyrażone, maią szczególne nazwisko kodycylle.

175. Wykonywacze testamentu.

Przyiaźń, zaufanie, zaspokaia obawy czyniącego testament względem wykonnia w czasie woli iego. Dozwala prawo obrać sobie iednę lub więcéy osób, którym powie-

rzona będzie przyiacielska usługa, aby dopilnowały uskutecznienia testamentu.

176. *Moc testamentu.*

Zaczyna się moc testamentu od momentu śmierci testatora; lecz potrzeba zachować istotne względem testamentów warunki prawne, aby testament otworzony był urzędownie podług gatunku formy w iakiéy sporządzony, w przytomności, lub po przywołaniu stosownem interesowanych w téy mierze osób, i któreby do brania spadku według prawa przypuszczone były.

177. *Różne gatunki zapisów testamentowych.*

Rozrządzenie, wyznaczaiące ogół dóbr komu, iest zapisem ogólnym: wyznaczaiące część ilą dóbr, w stosunku do całości, lub cały z nich ieden gatunek, iest pod tytułem ogólnym; wyznaczaiącé rzecz szczególną, iest szczególnym. Naypierwszemi są do zaiącia w posiadanie pozostałego spadku, dzie-

dziczący koniecznie, czyli ci dla których prawo część obowiązkową ustanowiło; i zapisy testamentowe uskuteczniaią. Gdyby dziedziczących koniecznie nie było, to obeymuią spadek zyskuiący testamentowe zapisy ogólne. Przyczyniaią się stosownie do składki na długi, tak zyskuiący testamentowe zapisy ogólne, iakotéż i pod tytułem ogólnym; zyskuiący zaś testamentowy zapis szczególny, do składki w téy mierze nie należą. Wszystkie zapisy testamentowe podlegaią stósownemu zmnieyszaniu, na złożenie lub dopełnienie części obowiązkowéy, przypadaiącéy ze spadku, gdyby na tę część reszta po odtrąceniu testamentowych zapisów dostateczną niebyła; ale zapisy szczególne pierwszeństwo maią przed innemi, w tenczas dopiero zmnieyszeniu podlegaią, gdy inne zapisy nie wystarczaią.

178. *Kto może rozrządzać przez testament i dla kogo.*

Rozsądny namysł i samowolność kieró-

wać powinny czyniącym testament. Małoletni gdy się zbliża do pełnoletności, może rozporządzać pewną tylko częścią maiątku swoiego. Kto niezdatny brać spadek prawnie, choćby był w stosownych stopniach pokrewieństwa, ten i z testamentu pożytkować nie może. Rozporządzenia czynione przez dorastaiących małoletnich dla swych opiekunów; rozporządzenia czynione w ostatniéy chorobie dla usługuiących i ratuiących w téy chorobie, są podeyrzane że wymuszone bydź mogły, nie uznaie ich prawo za ważne; wyiąwszy gdy drobną ilość oznaczaią, albo gdy wzgląd na pokrewieństwo osób, dla których rozrządzenia czynione, znosi podeyrzenie przeciw tymże rozrządzeniom.

179. Darowizny między żyiącemi.

Danie, albo urzędowe przyrzeczenie komu rzeczy, dobrowolnie, z dobroczynności, czyli darmo, i bez odwołania uczynione, iest to darowizna między żyiącemi, czyli darowizna właściwa. Ten ią może czynić, ko-

mu służy możność alienowania. Ten może przyimować darowizny, komu wolno pożytkować z rozporządzeń testamentowych, dla niego uczynionych. Darowizna nie iest zupełną podług prawa, póki przyięta niebędzie; nieobowiązuie daruiącego, póki uwiadomiony o przyięciu nie iest, zwłaszcza gdy idzie o ważnieysze i większéy wartości rzeczy. Dla skutków prawnych w czasie, każda darowizna dowód urzędowy, dowód ważny mieć powinna. Można oddzielić używanie przychodów, dla innych osób, a prawo własności dla drugich. Można zawieść do czasu wydanie rzeczy darowanéy. Darowizna obeymuie zwykle dobra teraźnieysze, a ieżeli przyszłe, to pod szczególnemi zastrzeżeniami. Darowizny uczynione małżeństwu w umowie przedślubnéy, i dobra przyszłe daruiącego obeymować mogą. Małżonkowie także mogą sobie darować i teraźnieysze dobra, i przyszłe.

180. Odwołanie i zmnieyszenie darowizn.

Powody niezdatności do brania spadku, czerpane z widoków moralnych, ieżeli następuią ze strony obdarowanego po uczynionéy darowiźnie dla niego, mogą bydź przyczyną odwołania darowizny. Wzgląd na przywiązanie rodziców ku dzieciom daie mieysce odwołaniu darowinzn, lub wymaganiu pewnéy z nich części lub przychodów, gdy daruiącemu bezdzietniemu pierwéy przybędzie dziécię prawe, lub uprawnione narodzone po czasie uczynionéy darowizny. Zapobieżenie nieszczerości, i niestałości przywiązania wśrzód małżonkow, odwołalnemi może czynić wszelkie darowizny, które małżonek małżonkowi przeznacza w czasie małżeństwa.

Jakażkolwiek darowizna, ieżeli zaymuie, lub umnieysza część obowiązkową, zniesiona lub zmniéyszona stosownie będzie. To tylko można darować skutecznie, co nie przewyższa części rozrządzalnéy. Część rozrządzalna uważa się pospolicie podług ilości zostawionego maiątku przez daruiącego w czasie iego śmierci. Jeżeli zmnieyszanie ma mieysce, a kilka darowizn uczynionych było, bierze się zmnieyszanie z darowizn naybliższych śmierci daruiącego, które gdyby niewystarczały, postępuie się do dalszych; przeskakiwać niemożna; uczynione pierwsze darowizny są w tym względzie mocnieysze. Każda darowizna między żyiącemi pierwszeństwo trzyma przed testamentowemi rozporządzeniami; a naypierwsze mieysce służy części obowiązkowéy.

181. Niektóre ieszcze postrzeżenia względem rozporządzeń przez testamenta i darowizny.

Wiele iest zasad wspólnych co do istoty testamentów i darowizn, ich tylko forma różna, i czas od którego moc ich zaczyna się. Wszystkie te zasady rozmaicie są umieszczane w różnych prawa zbiorach. Wiele szczegółów drobnieyszych co do darowizn, testa-

mentów, zapisów testamentowych, w samychże przepisach prawa, podaiącego obowiązuiące prawidła w państwie do którego osoby, lub rzeczy należą, wyszukiwać i zachowywać potrzeba. Formalności w téy mierze są liczne, i ścisłe; gdyby niebyły zachowane zupełnie, pociągaią za sobą nieważność, i pozbawiaią spodziewanych dobrodzieystw.

DZIAŁ JEDENASTY.

182. *Zobowiązania, umowy.*

Połączyli się ludzie w towarzystwo dla wspólnéy pomocy; każdy może bydź drugim użyteczny. Wzaiemna usługa pomnaża wygody i pociechy wszystkim. Jak wsparcie na wzaiem iest zasadą towarzystwa, tàk téż obowiązek członków towarzystwa wspierania się wzaiemnie, koniecznym iest środkiem do prawdziwego towarzystwa dobra. Rozliczne związki między ludźmi różnego gatunku obowiąz-

wiązki usług i pomocy okazuią. Powiązane bywaią rozmaicie czyny nasze, z iednych następuią drugie; iedne sami wyraźnie przedsiebierzemy, inne mniéy wyraźnie, że z drugich pochodzą, któreśmy wykonali dobrowolnie częstokroć, nie zastanawiaiąc się ściśle nad wszelkiemi ich okolicznościami, i połączeniami teraźnieyszemi i przyszłemi. Za wszystkie czyny nasze i ich skutki iesteśmy odpowiedzialni towarzystwu, gdy w iakiżkolwiek sposób towarzystwu szkodziemy; ztąd też uważać można obowiązki nasze, albo z przedsięwzięć i przyrzeczeń, albo z samych czynów iuż wykonanych pochodzące. W częstém obcowaniu z drugiegiemi, w sąsiedzkiém pożyciu, mieniamy między sobą, bądź rzeczy, bądź usługi. Zamiany takie maią mieysce, albo natychmiast przez oddanie rzeczy, lub przez wykonanie usługi, albolitéż trwać maią dłużéy, poźniéy być wykonane; i bywaią obiecane, przyrzeczone. Ztąd téż różne na siebie zaciągamy zobowiązania dobrowolnie z wzaiemnych ukła-

dów i umów. Jeżeli dzieią się umowy podług praw stanowionych, to maią imie kontrakt; wyobrażenia zatém usług, zobowiązań, obietnic, przyrzeczeń, umów, układów, kontraktów, bliskie są siebie w szczególném znaczeniu prawa.

183. *Zródła zasad do umów.*

Wolność człowieka, kierowana ku dobru prawdziwemu, iest istotnym działaczem w zawieraniu umów. Przepisy roztropności umieiącéy cenić dobro prawdziwe, w zbiegu okoliczności rozmaitych, daią poznać to wszystko, cokolwiek do umów wchodzi. Podług tych przepisów stanowione są prawa o umowach po różnych mieyscach i czasach moc swoią maiące; nie różnią się co do istoty, w niektórych tylko drobnych szczegółach małe odmiany podaią.

184. *Moc umów.*

Umowy między ludźmi mieysce prawa zastępuią, to iest: tak ścisły iest obowiązek

wykonania umowy, iak powinność ścisła wykonania prawa. Władza towarzystwa, iak mocna przymusić nieposłusznych prawu, czyli dać im uczuć złe ztąd skutki; tak mocna przymusić tych, którzy gwałcą własne umowy, dobrowolnie zawarte. Umawiaiące się osoby same sobie prawo przepisuią w przedmiocie umowy, i same się poddaią temuż prawu.

185. *Wolność czynienia umów.*

Wolność, która z przyrodzonego porządku służy człowiekowi, ograniczona iest w towarzystwie zamiarem dążenia do wzaiemnego dobra towarzystwa całego i każdego iego członka. Umowy szkodliwe bądź dobru ogólnemu, bądźlitéż dobru szczególnemu, zabronione bywaią wyraźnie prawami towarzystwa.

186. *Różne umów podziały.*

Bardzo iest wiele związków między ludźmi, bardzo wiele rzeczy, bardzo wiele

gatunków usług, pomocy, o które umawiać się można; a zatém bardzo wiele podziałów między umowy iest wprowadzonych. Jeżeli są przepisy w stanowionych prawach, według których powinny być zawierane umowy, umowy takie będą cywilne; inne zaś umowy nie obięte w tych przepisach są naturalne. Jeżeli iedna tylko strona zaciąga obowiązek względem drugiéy, iest umowa iednostronna; gdy obydwie strony zaciągaią obowiązek nawzaiem, iest umowa dwustronna. W dwustronnych umowach, równe lub nierówne obowiązki bywaią. Są umowy, które następuią samém stron zezwoleniem, są inne do których się łączy wydanie rzeczy. Są umowy wzaiemny pożytek stronom przynoszące, czyli obowiązuiące nawzaiem, albo ciążące; są inne, które dobrodzieystwo iednéy stronie sprawuią; można ie nazwać darme albo dobroczynne. W świadczeniu dobrodzieystw można kłaść warunek, lub pewnéy nagrody żądać, która iednak mnieysza iest niż dobrodzieystwo; taki gatunek umowy mieszanym

nazwać można. Umowy obowiązuiące nawzaiem, albo się dzieią przez zamianę rzeczy pewnych lub usług oznaczonych, albo téż od losu zawisłych; piérwsze nazwać można zamiennemi, drugie losowemi. Bywaią umowy pierwotne, istotne, główne, które nie zawiśle od drugich są zawarte; i bywaią umowy dla innych umów uczynione, pochodzące od nich, do nich przyłączone. Uważano także umowy, maiące szczególne nazwisko w prawach stanowionych, i niemaiące tego nazwiska. Uważano umowy w których rozstrzyganiu zwierzchność powinna się trzymać ściśle prawa i warunków, i inne w których rozstrzyganie podług słuszności odbywa się Wszelkie umowy ograniczyć można: że się ściągaią do dania, czynienia, lub nieczynienia; albo: że w nich zachodzi danie z obydwóch stron, lub czynienie nawzaiem, lub nieczynienie; albo: z iednéy strony danie, a czynienie lub nieczynienie, z drugiéy.

187. *Rzeczy istotne, połączone koniecznie, i przypadkowe w umowach.*

Można uważać w umowach oddzielnie to bez czego niebyłaby umowa; i to stanowi rzeczy istotne umowy: można uważać połączenia konieczne. które ważną część umowy stanowią, i wypływaią nieuchronnie z umowy, choćby nic o nich w umowie wyrażone nie było, mogą bydź iednak wyłączone z umowy wyraźnie; są to rzeczy śrzodkowe między istotnemi a przypadkowemi; czyli, są to rzeczy nieiako z natury umowy pochodzące. Przypadkowe rzeczy w umowie, zależą od szczególnych warunków i dodatków, bez których umowa może się obeyść, lecz te obowiązuią dla tego, iż są zastrzeżone.

188. *Wady w umowach.*

Wszelkie umowy wiadomie dobrowolnie godziwie, wzaiemnie, i użytecznie zawierane bydź powinny; błąd, omyłka względem przedmiotu umowy, zmienia całkiem zezwolenie. Przymus, czyli wymuszone zezwolenie obowiązywać nie może. Zezwolenie chytrze, podstępnie otrzymane, daie powód do zerwania umowy. Skrzywdzenie znaczne, uważane, bądź z strony osób które niemogą ieszcze użyć przyzwoitéy ostróżności, bądź z strony ważności skrywdzenia, może bydź także przyczyną zrywaiącą umowę. Umowy wkładaią obowiązek, nie są więc umowami, gdyby ich uskutecznienie zależało całkiem od dowolności iednéy tylko strony. W tych wszystkich zdarzeniach ścisłych dowodów potrzeba, ażeby występki, niestałość, niedbalstwo, pozorów prawa nieprzybierały na siebie. Uczciwy zamiar, warunki przyzwoite mieścić się w umowach powinny; umowy bez celu, albo fałszywe w swéy przyczynie, albo z niegodziwych powodów pochodzące, ważnemi bydź nie mogą.

189. *Osoby czyniące umowy.*

Ważność zezwolenia wymaga, aby osoby

były w stanie, były zdatne toż zezwolenie czynić. Ograniczenia zatém z strony zdrowia, na umyśle, z strony wieku, z strony zarządzenia rzeczami, z strony wolności w pewnych okolicznościach, szczególnemi praw przepisami wskazanych, stanowią potrzebne warunki względem osób do zawierania umów prawnie.

190. *Przedmioty umów*

Umowy są zawierane albo o iaki czyn, albo o iaką rzecz. Oznaczenie czynu lub rzeczy podług zwyczaynego sposobu mówienia i rozumienia, powinno bydź umieszczone w umowie. Czyny niepodobne, niegodziwe, rzeczy niemogące bydź własnością szczególnych osób, rzeczy niesłużące do zamian między ludźmi w towarzystwie; niemogą bydź umów przedmiotem. Można się umawiać nietylko o rzeczy lub czyny teraźnieysze, ale też i o przyszłe spodziewane, byleby względem tych szczególnego zakazu w prawach nie było.

191. *Znaczenie wyrazów strona, wierzyciel, dłużnik, trzeci.*

Umowy naymniéy między dwoma osobami są zawierane; iedna czyni przyrzeczenie dla drugiéy. Może kilka razem osób przyrzekać, i przyimować przyrzeczenie, brać na siebie obowiązek, względem iednéy, lub kilku innych. Połączone osoby iednym obowiązkiem, lub iednym interesem względém innych, są *stroną*. Dwie zatém strony w każdéy umowie być muszą: strona obowiązana co dać lub czynić dla drugiéy, nazywa się *dłużnik;* a strona dla któréy ma być rzecz dana lub czyn wykonany, nazywa się *wierzyciel*. Prócz tych dwóch stron, ieżeli z powiązania stosunków lub okoliczności wpływaią ieszcze inne osoby z własnemi oddzielnemi interesami, może być strona trzecia, może być i czwarta w pewnych zdarzeniach i t. d. Częstokroć dla skrócenia, strona ubocznie wchodząca, nazywa się *trzeci*.

192. *W iakim sposobie umowy stosuią się do trzecich.*

Każda umowa tego tylko wiąże, kto ią zawiera. Jednakże zawieraiący umowę wyobrażać może trzeciego, za niego działać. Trzeci może nabyć praw i obowiązków zawieraiącego umowę. Może zawieraiący użyć trzeciego do wykonania umowy. Niebytność trzeciego w czasie zawierania lub wykonywania umowy, zaufanie w otrzymaniu iego zezwolenia, staie się powodem, że czynione są przyrzeczenia, wykonywane i przyimowane dla niego, lub za niego, na które gdy on zezwoli, stosuie się umowa do niego. Przyrzekaiący za trzeciego, odpowiedzialnym iest stronie z którą umowę zawierał. Nieraz zobowiązanie trzeciego łączy się do zobowiązań między dwiema stronami, i od niego pewne uczestnictwo bierze.

193. *Formy umów.*

Zezwolenie stron stanowi istotę umów;

znaki zezwolenia zwłaszcza w ważnieyszych okolicznościach, powinny być pewne, iawne dla dobra towarzystwa. Różne z tego względu przepisane są formy, z których iedne do ważności umów wpływaią koniecznie, inne na dowód w potrzebie służą.

194 *Tłumaczenie umów.*

Dokładność mowy, stosowność wyrażeń, niezawsze zachowywana bywa w zawieraniu umów, rozliczne częstokroć zachodzą wątpliwości w tłumaczeniu właściwego umów rozumienia. Zważać w téy mierze naywięcéy potrzeba na zamiar osób czyniących umowę; nierozciągać do innych rzeczy umową nie obietych; użytku raczéy niżeli obiętności szukać; iść za zwyczaiami mieyscowemi; z ogółu razem wyciągać stosowne wnioski; zbliżać ku sobie i porównywać wszystkie warunki i okoliczności; niepowiększać ciężaru obowiązków; nie pobłażać wykroczeniom i niedbalstwu.

195. *Skutki umów.*

Kto się czego podeymuie, dotrzymać powinien; kto przyrzekł dać rzecz iaką, powinien ią wydać w czasie i mieyscu przyzwoitém, wierzycielowi lub maiącemu od wierzyciala zlecenie do odebrania, albo mogącemu za wierzyciela odbierać. Póki rzecz wydana nie będzie, ieżeli starania ku iéy zachowaniu są potrzebne, podeymuie ie dłużnik, iak dobry oyciec familii, czyli iak dobry gospodarz, odpowiada za szkody i straty, których iest przyczyną. Jeżeli się opaźnia z wydaniém rzeczy, nagrodzić powinien poniesione ztąd przez wierzyciela szkody i zyski stracone; powraca wszelkie pobierane przychody z rzeczy, którą powinien był wydać. Straty w rzeczach choćby przypadkowe w czasie opóźnienia się następuiące, idą na dłużnika. Czas opóźnieuia rachuie się zwykle od wezwania urzędowego, o uskutecznienie umowy, ieżeli czas inny z saméy umowy niewynika. Kto się podeymuie uczynić co lub nie czynić, nagrodzić powinien wierzycielowi poniesione przez niego szkody i stracone zyski, z niedopełnienia umowy, i znieść czyn szkodliwy. Moc umów ten sprawuie skutek w ogólności dla wierzyciela, że może poszukiwać na dłużniku wydania rzeczy, lub nagrodzenia szkód i straconych zysków. Nagrodzenie szczególniéy służy w tenczas, gdy idzie o uczynienie lub nieczynienie czego, bo do uczynku nikogo skutecznie przymusić nie można.

196. *Wynagrodzenie szkód i straconych zysków.*

Zawód od niedotrzymuiącego umowy, niemoże uciążać wierzyciela, ale téż niepowinien być powodem do zbytecznych wymagań iego. Scisły obowiązek prawo przepisuie, aby dłużnik nierzetelny, nagrodził zawiedzionemu wierzycielowi, i to wszystko co z niedotrzymania umowy przez dłużnika stracił wierzyciel, i to także co z dotrzymania umowy byłby zyskał. Za szkody te i zyski

stracone uważaią się zwyczayne połączenia z przedmiotém rzeczy, mogące być przewidziane w czasie zawierania umowy; bywaią cenione miernie, zwłaszcza gdy w niedotrzymaniu umowy niezachodzi żaden podstęp, lub znaczne z strony dłużnika niedbalstwo. Zbieg okoliczności kieruie w téy mierze rostropnością przysądzaiących ilość szkód poniesionych i straconych zysków. Uskutecznianie umowy iuż po czasie oznaczonym, czyli wpływ opóźnienia, daie także mieysce wynagrodzeniu szkód i straconych zysków.

197. *Stowe.*

W umowach i zobowiązaniach pieniędzmi oznaczanych, stosunek pewnéy ich liczby do sta, nazywa się stowe, czyli procent. Wynagrodzenia szkód i straconych zysków w umowach, tyczących się wydania pewnéy ilości pieniędzy, rachuią się podług zwyczaynego stowego, maiąc wzgląd na czas za który wynagrodzenie przypada.

198. *Różne ograniczania umów.*

Warunki, zastrzeżenia, wyznaczenie czasu, mieysca, wyrażenie wynagrodzenia, rozmaite wyszczególnienia i dodatki, oddzielne skutki w umowach sprawuią, i podług właściwéy im postaci uważane być powinny.

199. *Warunek zawieszaiący.*

Warunek zawieszaiący umowę powinien być wypadkiém przyszłym, mogącym nastąpić, i godziwym. Póki niemasz pewności że warunek nastąpił lub nastąpić niemoże, póty umowa skutku swego niema.

200. *Warunek rozwiązuiący.*

Może być uskuteczniona umowa przed nienastąpieniem rozwiązuiącego warunku; po tego nastąpieniu umowa ustaie.

201. *Wyznaczenie czasu.*

Jeżeli niemasz wyznaczonéy granicy czasu, w któréy umowa ma być uskutecznio-

na, to można wymagać uskutecznienia iéy natychmiast. Granica czasu w umowach różni się od warunku, że nie zawiesza mocy zobowiazania, ale tylko wykonanie iego wstrzymuie. Granica czasu uważa się w zupełném iéy ukończeniu. Granica czasu bywa albo z prawa wynikaiąca, albo pochodząca z łaski. Niebezpieczeństwo utraty rzeczy, upadek przyzwoitéy odpowiedzialności dłużnika, daie powód do wymagania, aby zobowiązanie, choć ieszcze przed czasém wypełnione było, z przyzwoitym względem dla stron obydwóch.

202. *Wyznaczenie mieysca.*

Mieysce do uskutecznienia umowy wyszczególnione, lub z istoty umówy wynikaiące, wiąże się ściśle z dopełnieniem umowy; nie można wymagać aby gdzieindziéy umowa dopełnioną była. Gdyby dwa mieysca lub więcéy wyznaczone na ten koniec zostały, to stosowny podział w dopełnieniu umowy zachowywany bywa.

203. *Zobowiązania na przemian idące.*

Nie iesteśmy panami przyszłości; niemasz iednostaynego między ludźmi zaufania. Częstokroć albo sami według przypadku kilka obowiązków bierzemy na siebie, z których gdy dopełniony ieden, tem samém znosi drugie; albolitéż drudzy iedne lub drugie zobowiązanie nam podaią. Dokonanie iednego uwalnia od drugiego. Wybór w téy mierze dłużnikowi służy, chybaby dla wierzyciela wyraźnie był zastrzeżony. Wybór rozciąga się do całych rzeczy, ale nie do części z różnych rzeczy branych. Strata iednéy z tych rzeczy, nie uwalnia od uskutecznienia umowy; potrzeba drugą rzecz oddać z obiecanych na przemian. Należą się wszystkie, ale żadna z nich nie należy wyraźnie pod szczególném oznaczaniém. Oddanie z nich iednéy, dopiero oznacza prawdziwy przedmiot umowy.

204. *Solidarność.*

Wzaiemna pomoc tak iest użyteczna ludziom, że wiążą ią rozlicznie do umów między sobą. Zaufanie w rzetelności i odpowiedzialności iednych osób, nadgradza nieufność w drugich. Jedno zobowiązanie może się rozciągać do kilku osób razem, z których gdy iedna uskuteczni, uwalnia drugich. Można na któreykolwiek z tych osób poszukiwać wypełnienia zobowiązania całego. Jest to solidarność między dłużnikami; iest to ieden przedmiot zobowiązania, ale się ściąga do kilku osób; każda z nich iest dłużnikiem całości, a iedna tylko całość raz zaspokoioną być powinna. Jeżeli solidarność nie była wyraźnie zastrzeżona w umowie, chociażby kilka osób razem zaciągneło obowiązek, rozumie się, że każda z nich do części tylko zobowiązana. Są iednak przypadki szczególne, w których same prawo solidarność przywiązuie, iak naprzykład w handlowych spółkach. Wolny iest wybór wierzycielowi czynienia poszukiwań na którymkolwiek z dłużników solidarnych, a póki zaspokoionym nie będzie, i na innych dłużnikach solidarnych w tém samém zobowiązaniu może poszukiwać. Wolno iest wierzycielowi zrzéć się solidarności, iako dobrodzieystwa iemu służącego. Dłużnik solidarny płacąc dług cały, ma prawo upominania się stosownych części u swoich współdłużników w temże zobowiązaniu. Jak iest solidarność między dłużnikami, tak też i między wierzycielami być może, gdy ieden dłużnik zaciąga obowiązek względem téy saméy rzeczy dla kilku razem wierzycieli; lecz iednego z nich zaspokoiwszy całkowicie, uwolniony iest względem drugich. Rzadkie przypadki takiéy solidarności bywaią.

205. *Podzielność.*

Zobowiązanie uważa się podzielne, gdy wykonanie iego może nastąpić częściowo; przeciwnie niepodzielne. Niepodzielność wypływa albo z istoty rzeczy, albo z celu zobowiązania. Podziela się zobowiązanie na dziedziczących tak po dłużniku, iakoteż

i po wierzycielu, lecz z obowiązanie całkiem niepodzielne, wykonane być musi w całości, chociaż kilka osób wchodzi w prawo lub obowiązek iedney. Niepodzielność w téy mierze zgadza się z solidarnością; ta tylko zachodzi różnica, że solidarność przywiązana iest do osób, a niepodzielność do rzeczy. Co innego iest zobowiązanie podzielne, a co innego niepodzielone ieszcze. Podzielność uważać można fizycznie, i cywilnie albo umysłowo.

206. *Zastrzeżenie kary.*

Na przypadek niedopełnienia umowy, albo opóźnienia w dopełnieniu, wyznaczenie innego obowiązku iest gatunkiem kary umówioney za nierzetelność. Jest to nieiako druga umowa wiążąca się z pierwszą; ginie druga, ieżeli pierwsza nieważna. Kara tego gatunku zastępuie mieysce wynagrodzenia szkód i straconych zysków. Częściowe niedopełnienie umowy istotney, częściową karę pociąga za sobą, ieżeli szczególnego w téy mierze zastrzeżenia nie masz, któreby

całą karę choć tylko do częściowego niedopełnienia umowy, albo opóźnienia w dopełnieniu przywiązywało. Nadzwyczayna ilość kary może być umiarkowana rostropnością zwierzchności.

207. *Zniesienie zobowiązań.*

Uskutecznienie zobowiązań, istotne w nich przemiany, bądź z strony rzeczy które są z obowiązań przedmiotem, bądź też z strony osób zobowiązanie zaciągaiących, i moc czasu czyli przedawnienie, są to środki którym prawo zniesienie zobowiązań przyznaie.

208. *Uskutecznienie zobowiązań, czyli zapłacenie.*

Cel iest zawierania umów, aby dopełnionemi były. Nayprzyzwoitszy iest środek znoszący zobowiązania, dopełnienie ich rzetelnie. Uskutecznienie iakiéykolwiek umowy, obeymuiącéy danie, uczynienie, lub nieczynienie, nazywa się zapłaceniem. Zapłacenie następować powinno przez zdatne, i zdatnym osobom przedmiotów umówio-

nych, we wszystkich szczegółach podług ści słości opisów umowy.

209. *Zarachowanie zapłaty.*

Gdyby długi płacone były częściowo, wolno iest dłużnikowi oznaczyć, który dług, lub którą część w długach zaspokaia; ieżeli dłużnik nie oznacza tego, to wierzyciel oznaczyć iest mocen byleby w tém nie pokrzywdzał dłużnika; ieżeli ani ieden ani drugi nie oznacza, to uważać potrzeba aby część naywięcéy interesuiąca dłużnika zniesiona była; gdyby równy był interes we wszystkich częściach lub różnych długach, to rachunek zapłacenia idzie na długi naydawniéysze; w długach równych zupełnie, zachowuie się stosunkowe zarachowanie, w długach od których należy się stowe, naprzód rachować potrzeba wypłacenie stowego, a potém kapitału.

210. *Zaznaczenie.*

Nie można przymuszać wierzyciela, aby odbierał nsłeżytość swoią przed czasem, ale-

też nie można uciążać dłużnika, aby miał czekać z wypłaceniem i pilnować dłużéy rzéczy, które chce oddawać w właściwym czasie; wolno przeto w takim przypadku, gdyby wierzyciel zapłacenia nieodbierał, oddać rzeczy w skład urzędowy. Opóźnienie z strony wierzyciela, daie powód do zaznaczenia. Dłużnik oddawać powinien wierzycielowirzeczywiście niżeli zaznaczenie pozyska. Oddawanie powinno mieć przymioty do ważności zapłacenia wpływaiące; powinien być dowód urzędowy, że przyięte nie było. Zaznaczénie ważnie dokonane uwalnia dłużnika, wystawia rzeczy zaznaczone na stratę wierzyciela. Wolno iest dłużnikowi cofnąć zaznaczenie, ieżeli ieszcze nie iest przyięte przez wierzyciela, albo nienakazane od zwierzchności. Cofnienie znosi wszelkie zaznaczenia skutki.

211. *Zmiany rzeczy.*

Gdy w zobowiązaniach idzie o wydanie rzeczy pewnéy, oznaczonéy, to zguba téy

rzeczy bez winy dłużnika następuiąca, znosi zobowiązanie; równie także taka rzeczy przemiana, iż ta rzecz przedmiotem zobowiązania być iuż nie może. Częściowa strata w oznaczoney rzeczy, stosowną część w zobowiązaniu znosi.

212. *Przemiany z strony osób.*

Przemiany z strony osób, albo następuią dobrowolnie, albo przypadkowo, albo zobowiązanie inną postać przybiera, albo stosunki osób w zobowiązaniu innym podlegaią względom.

213. *Odnowienie.*

Nowy dług na mieysce dawnego umówiony, znosi dawny; albo ta umowa zachodzi tylko między dłużnikiem i wierzycielem, albo kto inny mieysce dłużnika lub wierzyciela obeymuie. Ważność odnowienia takich samych warunków wymaga, iakich i zawieranie umowy. Odnowienie tak skutkuie, iak i zapłacenie.

214 *Kiedy trzeci mieysce wierzyciela bierzę, czyli podstawienie w zapłaceniu.*

Trzeci płacąc za dłużnika, w mieysce wierzyciela wchodzi, praw iego nabywa. Podstawienie takie może być umowne, gdy za zezwoleniem stron następuie; może z mocy prawa pochodzić, gdy osoba któréy wiele zależy na tem aby zobowiązanie zniesione zostało, płaci za dłużnika.

215. *Przekazanie.*

Gdy dłużnik przedstawia inną osobę, która się podeymuie zapłacić wierzycielowi, iest to przekazanie, które czasem dwoistém odnowieniem bywa. Przekazanie bez zezwolenia wierzyciela, ważne nie iest. Przekazuiący ważnie, wolnym się staie, choćby przekazany stracił późniéy odpowiedzialność.

216. *Ustąpienie maiątku.*

Dłużnik nieszczęśliwy niemogąc zaspokoić wierzyciela, oddaie mu swóy maiątek; ie-

żeli wierzyciel przyimuie, znosi się dawna umowa. Czas m nakazuie urząd wierzycielowi, aby przyiął maiątek nieszczęśliwego dłużnika; iest to środek uwalniaiący dłużnika od dalszych przeciw niemu poszukiwań; ale znosi dług tylko co do ilości, iaką urzędowa przedaż tego maiątku okaże, reszta poszukiwana być może w czasie na przybyłym maiątku dłużnikowi. Podstęp, zła wiara dłużnika, nie czynią go godnym dobrodzieystwa prawnego, którym iest ustąpienie maiątku.

217. *Darowanie długu.*

Darowanie długu następuie, albo przez wyraźną umowę, albo przez czyn, z którego niewyraźne darowanie wnosić należy, iak naprzykład: dobrowolne oddanie pisma dowodzącego zobowiązanie. Darowanie może mieć mieysce w całości lub w części.

218. *Potrącenie.*

Mogą być dwie strony dłużne względem siebie nawzaiem; dług iedney może znieść

dług drugiéy. Równość w potrąceniu ściśle się uważa. Jednakowe rzeczy, rzeczy pewne, oznaczone, należące się nawzaiem, w iednym czasie potrącone być mogą podług ich ilości. Potrącenie następuie samém przez się prawem; w momencie zeyścia się długów wzaiemnych, stosowne ich zniesienie wypada.

219. *Pomieszanie.*

Gdy w téy saméy osobie przymioty dłużnika i wierzyciela z iednego zobowiązania zeydą się razem, pomieszanie ma mieysce. Może dłużnik dziedziczyć po wierzycielu, lub wierzyciel po dłużniku, w całości lub w części; giną przeto stosunki dwóch stron w iednéy połączone.

220. *Moc czasu.*

Dane raz zezwolenie w umowach trwa na zawsze, póki wykonane nie będzie; bywaią iednak ograniczenia zobowiązań do pewnego czasu, do pewnego wypadku; gdy

czas oznaczony upłynie, gdy wypadek nastąpi, skończy się umowa. Smierć kończy zobowiązania tylko do osób przywiązane, zupełnie niezawisłe od ich maiątku. Kto się przez czas długi nieupomina swoiéy należytości, iest domniemanie, że albo zapłacony, albo darował, albo innym sposobem zaspokoiony został, i zniesienie zobowiązania nastąpiło. Dawność czasu uwalnia dłużnika. Naydłuższy przeciąg czasu w przedawnieniach służy zobowiązaniom, wyiąwszy niektóre mnieyszéy wagi w codzienném używaniu będące, w ktorych dowodzenie trudne; te mieyscowemi przepisami prawa wyszczególniane bywaią.

221, *Umowy przyłączone do innych umów.*

Pomieszane bywaią z sobą rzeczy, o które umowy zwykły być czynione; wiele do nich warunków wchodzi, wiele rozwagi, namysłu i czasu zaymuią, nim ostatecznie ułożone zostaną. Kilka razem umów łączy

się częstokroć do iednéy. Jedne są dla drugich; iedne z drugich pochodzą. Ogólne o umowach przepisy stosuią się do każdéy; z połączenia iednak kilku umów razem, maią mieysce niektóre ograniczenia szczególne.

222. *Zaręczenie.*

Pewność, bezpieczeństwo, iest zamiarem wszystkich usiłowań człowieka w towarzystwie; iest zasadą wszelkich między ludźmi zamian. Nie zawsze zyskuią zaufanie nasze ci, z któremi umowy czyniemy, którzy względem nas zobowiązanie zaciągnęli. Niepewność tę i obawy zastępuie zaufanie w drugich. Odpowiedzialność iednych osób, nagradza niedostatek odpowiedzialności innych; ztąd wynika umowa zaręczenia, przez którą trzeci bierze obowiązek zapłacenia czyli uskutecznienia zobowiązania za dłużnika wierzycielowi iego, gdyby się nie uiścił dłużnik; obowiązuiący się tym sposobem nazywa się ręczycielem. Zaręczenie bierze ścisłe uczestnistwo od pierwotnéy

umowy, do którey przyłączone; rozciągać się więcey niemoże; przy nieważności umowy pierwotnéy, ważne nie bywa; z rozwiązaniem pierwotnéy umowy rozwiązuie się także: lecz ieszcze i z szczególnych warunków w nim umieszczonych, moc i rozwiązanie bierze.

223. *Różne gatunki zaręczenia.*

Zaręczenie pochodzi albo z dobrowolnéy wszystkich stron umowy, albo przepisane iest prawem, albo od sądu wyznaczone. Szczególne bywaią w téy mierze formalności. Większa ścisłość przywiązywana bywa do zaręczeń prawnych i sądowych, iako z widoków dobra publicznego bardziéy wypływaiących, a niżeli do zaręczeń całkiem umownych.

224. *Istotne do zaręczenia warunki.*

Cokolwiek iest potrzebne do zawierania umów tak z strony osób, iakolitéż i z stro-

ny rzeczy, to samo staie się potrzebném i do zaręczenia. Ręczyciel dobrowolnie zaciąga na siebie obowiązek, powinien zatém sam przez się działać, albo sam zlecić przyięcie obowiązku zaręczenia na siebie. Ręczyciel powinien mieć dostateczną odpowiedzialność, inaczéy przyięty niebędzie. Odpowiedzialność w téy mierze brana bywa szczególniéy z nieruchomego maiątku, należącego do ręczyciela, niepodlegaiącego wątpliwościom i sporom; uważa się także łatwość, z iaką poszukiwać można w czasie odpowiedzialności na ręczycielu.

225 *Dobrodzieystwo roztrząsania.*

Ułatwiać potrzeba zaręczenia, a nieobciążać ręczycieli; w tenczas oni płacą, gdy się dłużnik nie uiści; lecz mogłby dłużnik podstępnie działać, ukryć swóy maiątek, korzystać ze ścisłości prawa przeciw ręczycielom. Zapobiega tym nieprzyzwoitościom wynalazek dobrodzieystwa roztrząsania. Wolno iest ręczycielowi wymagać, aby roztrzą-

śniony był pierwéy maiątek dłużnika, który się niewypłaca, czy iuż iest nieodpowiedzialny zupełnie, a dopiero po dowiedzionéy tey nieodpowiedzialności, ręczyciel płaci za dłużnika. Nakłady na to roztrząsanie ponosi ręczyciel. W zaręczeniach prawnych i sądowych; dobrodzieystwo roztrząsania nie służy; równie nie ma mieysca w umowach, ieżeli iego wyłączenie zastrzeżone było; albo gdy podług zbiegu okoliczności wykonanie roztrząsania zbyt trudne byłoby.

226. *Kilku ręczycieli razem.*

Obowiązki podzielone między osoby lżeyszemi staią się. Kilka osób razem więcéy zaufania znaleść może, niżeli iedna; mogą prędzéy kilku nakłonić się do pomocy innym w ich zobowiązaniach, a przeto kilku razem może ręczyć za iednym, lub kilkoma iednym połączonych interessem; odpowiadaią solidarnie, ieżeli nie zastrzegli sobie zare-

zaręczenia częściowego, bo zaręczyli za całość zobowiązania.

227. *Zaręczenie zaręczenia.*

Też same powody być mogą do zaręczenia za ręczycielem, iakie są do zaręczenia za dłużnikiem; podobne są w tém względzie warunki, podobne skutki, z zachowaniem stósownego w poszukiwaniach następstwa.

228. *Dobrodzieystwo rozdziału.*

Zastrzeżenie częściowego zaręczenia, podzielność obowiązku między dziedziczących, podzielność zaręczenia między kilku ręczycieli razem, daie mieysce żądaniu, aby cała odpowiedzialność z zaręczenia wynikaiąca, rozłożona była na stósowne części podług ścisłości zobowiązań między osoby. Może nawet wymagać współręczyciel, aby wierzyciel na ręczycielach za dłużnika swego poszukuiący, rozdzielił ilość żądania swoie-

go na wszystkich współręczycieli dostateczną odpowiedzialnosć maiących. To dobrodzieystwo podobnym zastrzeżeniom podlega, iakim i dobrodzieystwo roztrząsania.

229. *Dobrodzieystwo zastąpienia.*

Ręczyciel płacący za dłużnika wstępuie w mieysce wierzyciela; przymuszony za dłużnika płacić, może wymagć od wierzyciela, aby mu odstąpił, oddał wszelkie prawa do zapłaconéy należytości; przeymuie ręczyciel te prawa w téy saméy mocy względem dłużnika, w iakiéy służyły wierzycielowi; a nawet podług praw powszechnych, ręczyciel w tym przypadku mieysce wierzyciela całkiem zastępuie, choćby niebyło wyraźnego od wierzyciela przekazania; iednakże wzgląd mieć należy, aby ręczyciel nieostrożnie i bez przyczyny niepłacił za dłużnika, iżby przez to nieobciążać bardziéy zobowiązań dłużnika, i ręczyciel płacący wcześnie za dłużnika, złe ztąd skutki samemu sobie przypisaćby musiał. Może tak-

że przed czasem poszukiwać bespieczeństwa swoiego ręczyciel na dłużniku, gdy ten zmieysza odpowiedzialność swoię po czasie danego zaręczenia.

DZIAŁ DWUNASTY.

230. *Szczególne umów gatunki.*

Zamiany, wyraz ten ogólnie biorąc, odbywaią się między ludźmi; albo rzeczy, albo usług, albo użytku rzeczy za rzeczy, albo usług za rzeczy, albo usług za usługi. Wynalazek pieniędzy ułatwia wszelki zamian gatunek. W zamianach kieruie albo wzaiemna pomoc i potrzeba, albo li dobroczynność. Z tych zrzódeł pochodzą rozliczne umów gatunki, iakoto: przedaż, naymowanie, pożyczki, wspólka, pełnomocnictwo, zastaw, darowizna, i rozmaite ich podziały. Stosuią się do nich ogólne zasady o umowach, i niektóre szczególne przepisy niektórym gatunkom umów właściwe.

231. *Zamiana*

Gdy strony daią sobie rzeczy nawzaiem, iest umowa zamiany, wściśleyszém znaczeniu ten wyraz biorąc. Przed wynalezieniem pieniędzy, takie tylko gatunki przedaży i kupna były. Następnie, ta umowa samém stron zezwoleniem. Każda z nich iest razem przedaiącą i kupuiącą; iednakowe są obowiązki i iednéy i drugiéy.

232. *Przedaż.*

Umowa dania rzeczy z iednéy strony, a oznaczonéy ilości pieniędzy z drugiéy, iest przedażą. Strona rzecz daiąca, iest przedaiącą, a daiąca pieniądze kupuiącą. Zezwolenie stron iest dostateczne do umowy przedaży, choćby ieszcze rzecz lub pieniądze wydane nie były. Zezwolenie zupełném nie iest w rzeczach kupowanych podług miany i wagi, gdy ieszcze nie są wymierzone i odważone; równie, gdy rzeczy kupowane są podług maiącego nastąpić poprzedniczo

doświadczenia, póki doświadczenie nie nastąpi. Każda osoba zdatna do zawierania umów, kupować i przedawać może. Są iednak wyiątki względem przedaży pomiędzy mężem a żoną, pomiędzy opiekunem a mianym w opiece; równie co do zawiadowców cudzemi rzeczami. Wszelkie rzeczy przedawane być mogą, których prawo niewyłącza. W niektórych przedażach szczególne formy być powinny, gdy dobro publiczne tego wymaga.

233. *Obowiązki przedaiącego.*

Powinien wytłumaczyć się iasno w umowie do czego się zobowięzuie; wątpliwość lub ciemność przeciw niemu tłumaczona bywa. Obowiązany iest rzecz przedaną wydać, i być rękoymią, że iest przedanéy rzeczy właścicielem, i że w niéy nie znayduią się wady.

234. *Wydanie rzeczy przedanéy.*

Rzeczy ruchome pospolicie wydaią się

rzeczywiście, a nieruchome przez przeniesienie prawa własności. Przedaiący może się wstrzymać z wydaniem, ieżeli kupuiący nie oddaie pieniędzy, gdy odmiennych zastrzeżeń nie było. Rzecz wydaną być powinna w takim stanie, w iakim iest w czasie przedaży, ze wszystkiemi do niéy przynależytościami i przyłączeniami; wydaną być powinna w mieyscu umowy, ieżeli inne oznaczone nie iest, lub nie wypływa z istoty umowy. Koszta wydania spadaią na przedawcę, koszta zaięcia czyli odebrania, na nabywcę, ieżeli szczególne w téy mierze wyiątki nie zaszły.

235. *Rękoymia przedaży.*

Gdyby rzecz przedaną odebrał prawdziwy iéy właściciel, obowiązany iest przedawca wrócić kupuiącemu cenę wziętą, i wynagrodzić szkody i stracone zyski; ten obowiązek rozciąga się tak do całości, iak i do części; samém przez się prawem następuie, choćby zastrzeżony niebył; iednakże zrzec się go można. Pozwany nabywca przez trzeciego o oddanie rzeczy kupionéy, obowiązany donieść przedawcy, aby ten miał sposobność do przyzwoitéy obrony. Równie odpowiada przedawca za wady rzeczy przedanéy, za wady takie, dla których rzecz niebyłaby kupiona; wady widoczne niesprawuią skutku w téy mierze.

236. *Obowiązki kupuiącego.*

Kupuiący zapłacić powinien cenę umówioną w czasie i mieyscu zastrzeżoném umową; a gdyby zastrzeżenia tego nie było, to w czasie i mieyścu wydania rzeczy kupionéy. Może wstrzymać wyliczenie pieniędzy, gdy rzecz nie iest mu wydana w czasie przyzwoitym, lub gdy zachodzi sprawiedliwa obawa aby przedawca nie stracił i rzeczy i pieniędzy; albo gdy iest wzruszone spokoyne posiadanie rzeczy.

237. *Ustąpienie praw niezmysłowych.*

Ustąpienie praw niezmysłowych odbywa

się przez oddanie tytułów kupuiącemu. Uwiadomić potrzeba dłużnika, aby wiedział że ma płacić nabywcy tych praw. Jeżeli ustąpienie bywa spraw spornych, to niektó. re prawodawstwa dozwalaią dłużnikowi, aby płacąc cenę ustąpienia, tem samém zaspokoił nabywcę; iest to środek zapobiegaiący pieniactwu i oszukaniom. Przedawca praw niezmysłowych, iest tylko rękoymią za ich byt w czasie przedaży; ale nie odpowiada za niewypłacalność dłużnika, ieżeli tego obowiązku nie wziął na siebie.

238. *Zerwanie przedaży dla pokrzywdzenia.*

Znać powinny osoby co kupuią, co przedaią; od ich woli zależy wybór rzeczy i ugoda o cenę. Zapobiegaiąc iednak zbytecznym oszukaniom w przedaży, zwłaszcza nieruchomości, ustanowiona iest możność zerwania w pokrzywdzeniu o więcéy niż połowę wartości; podług iednych praw dla przedawcy, że mógł być potrzebą, lub płochością do

przedaży chciwym osobom znaglony; a podług innych dla kupuiącego, że może wystawiona mu była nie rzeczywiście rzecz przedawana.

239. *Możność odkupu.*

Można w przedaży zastrzedz, że za powróceniem pieniędzy wziętych, rzecz przedana zwróconą będzie. Przypadki nagłéy potrzeby pieniędzy, z nadzieią ich oddania połączone, do takiey przedaży daią powód. Czas nieograniczony do od kupu, lub długo trwać maiący, nie iest stosowny do rozszerzania przemysłu kraiowego. Bywaią także dodatki w przedażach pierwszeństwa przy odprzedaży, zatrzymania rzeczy przedanéy w posiadaniu, rozeyścia się przedaży w czasie dalszym, zatrzymania odpowiedzialności na rzeczy przedanéy i t. p.

240. *Naymowanie.*

Rozliczne zatrudnienia w towarzystwie ludzkiém, rozmaite położenie okoliczności w iakich człowiek znaydować się może, niedo-

zwalaią każdemu aby sam zarządzał rzeczami swoiemi, i pożytki z nich pobierał, aby sam mógł pracować osobiście koło rzeczy, których iest właścicielem, lub których potrzebuie, aby sam mógł doglądać tych rzeczy i znich użytkować. Równie nie każdy ma rzeczy, któremi umie rządzić, i pożytki z nich ciągnąć. Ztąd pochodzą różne gatunki umów, przez które naymowane bywaią rzeczy, lub roboty. Naymowanie rzeczy można nazwać dzierzawą, naymowanie robót, naymem usług lub pracy. W naymowaniu rzeczy, rozróżnić można naymowanie gruntów, które szczególniéy dzierzawy ma imie; naymowanie domów czyli komorne; naymowanie zwierząt albo puszczanie w pakt. W naymowaniu robót, albo się naymuie dzienna praca, miesięczna, roczna, lub ogólnie na czas pewny usługa; albolitéż pewna robota, i oznaczona miarami, wyszczególnieniem poprzedniczém, lub na ogół. Ztąd téż różne wyrazy być mogą łatwe do poięcia: puszczaiący, biorący

w dzierzawę, naymuiący, naiemnik, komornik, sługa, robotnik ogółowy.

241. *Niektóre względem naymowania zasady.*

Można naymować na pismie lub słownie wszelkie rzeczy, które się niepsuią natychmiast samém ich używaniém. Można naymować, na czas długi. Nie można podnaymować gdy zabronienie w téy mierze wyszczególnione w umowie. Puszczanie rzeczy publicznych, rzeczy małoletnich osób, lub rzeczy mężatek, szczególnym ograniczeniom podlega. Gdy się czas naymu skończy, a zostaie się nadal naymuiący, następuie nieiako taiemna umowa, czyli potwierdzenie pierwszéy. Wypowiadanie wcześnie przed ukończeniem naymów, w których czas ukończenia zastrzeżonym nie był, powinno następować stosownie do zwyczaiów mieyscowych. Wielkie szkody poniesione w rzeczach naiętych bez winy naiemnika, idą na rachunek straty puszczaiącego w naiem. Puszczaiący

w naiem obowiązany iest oddać rzeczy w czasie właściwym, zdatne do użycia dla którego są naięte, i utrzymywać ie w stanie przyzwoitym, przez czas naymu. Biorący w naiem, obowiązany wypłacić rzetelnie umowioną cenę, i używać naiętych rzeczy iak dobry gospodarz, czyli iak dobry oyciec familii, podług zamiaru umowy. Strata naiętéy rzeczy, zrywa umowę naymu. Przédaż przez puszczaiącego w naiém, nie zrywa téy umowy, ieżeli wyraźnego w téy mierze zastrzeżenia niebyło. Wreszcie ogólne zasady o umowach, i warunki w różnych szczególnych gatunkach naymu umieszczane, wskazuią prawidła, podług iakich też umowy rozpoznawane być maią.

242. *Emfiteuzys.*

Puszczanie nieruchomości na długi lat przeciąg, lub dla pewnych osób dożywotnie, z wolnością dla biorącego używania i polepszania tychże nieruchomości, pod obowiązkiem płacenia rocznie lub w pewnych czasach, pewnéy ilości lub rzeczy, nie iako na znak: że te nieruchomości podlegaią ich właścicielowi, iest to Emfiteuzys, wyraz z greckiego ięzyka pochodzący. Oddziela się przez tę umowę prawo własności od prawa użytkowania. Może Emfiteuta alienować nieruchomość emfiteutyczną, za pozwoleniem właściciela, ieżeli potrzeba pozwolenia tego zastrzeżona. Powiększana bywa przy przedażach opłata. Prawo emfitetuty przechodzi do dziedziców po nim, ieżeli do osoby iego iedynie niebyło przywiązane. Emfiteuzys iest umową biorącą nieiakie uczestnictwo z przedaży i z naymowania. Podług szczególnych dodatków w téy umowie umieszczonych, iéy rozciągłość uważaną być powinna.

243. *Puszczanie na czynsze i inne podobne wypłaty.*

Nabywanie własności nie tak łatwo następować może. Dzierzawienie nie zawsze spokoyność i pożytki zapewnia. Wynalezione są zatém umowy, przez które zbywaią się rzeczy

pod obowiązkiem, aby z nich corocznie lub w czasach oznaczonych ilość iaka w pieniądzach, w rzeczach, lub w usługach oddawaną była, na zawsze, albo przez czas ułożony. Różne w téy mierze ograniczenia po różnych mieyscach znayduią się i z praw lennych, których szczegóły dosyć obszerne, oddzielną mogą być nauką w prawie; wiele mieszaniny do umów tego rodzaiu wchodzi.

244. *Ogólna uwaga o Emfiteuzach i puszczaniu na wypłaty.*

Wzaiemna iest dogodność dla stron z umów w tych gatunkach. Właściciele maią z nich pożytki bez własnéy pracy, a osoby pracowite znayduią łatwą sposobność do użycia przemysłu swoiego i rozszerzenia z niego zysków; lecz zadawnione umowy, wiele w czasie trudności i sporów sprawuią, zwłaszcza przy odmianach, iakich towarzystwo ludzkie, i szczególne osoby częstokroć doświadczaią. Wszelkie ograniczania prawa własności, staią się z czasem

ciężarem przykrym dla wolności przemysłu, i tamą w przechodzeniu własności od iednych osób do drugich.

245. *Pożyczka.*

Nie każdy ma rzeczy których potrzebuie w pewnych okolicznościach. Nie każdy używa rzeczy które posiada. Przyiaźń, znaiomość, ludzkość, tworzą pożyczki między ludźmi. Pożyczka pociąga za sobą oddanie. Jedne rzeczy psuią się od razu używaniem, podobne za nie oddawane bywaią; inne oddaiemy po ich użyciu przez które nie psuią się i ztąd się uważa dwoista pożyczka: do strawienia, i prosta. Pożyczka następuie przez danie rzeczy; obowiązki z niéy przechodzą i do dziedziczących po stronach.

246. *Pożyczka do strawienia.*

W téy pożyczce, biorący staie się właścicielem pożyczonych rzeczy; odddać powinien podobne podług ilości i dobroci téy samey, w iakiéy pożyczył; powinien oddać w czasie

i mieyscu umówionym, częstokroć z dodatkiem za pożyczenie. Straty w pożyczonych rzeczach tym sposobem, idą na biorącego. Daiący odpowiada za wady rzeczy pożyczonych, gdy te wady czynią rzeczy niezdatnemi do użycia dla iakiego pożyczone; nie może wymagać oddania przed czasem umówionym, który gdyby oznaczony nie był, to zwłoka po upominaniu się może bydź dozwolona.

247. *Pożyczka prosta.*

W téy pożyczce, daiący nie przestaie być właścicielem pożyczonych rzeczy; nie może iednak odbierać ich, aż po czasie umówionym, chybaby gwałtowna na niego wypadła potrzeba tych rzeczy. Biorący w pożyczkę, powinien obchodzić się z pożyczonemi rzeczami iak dobry oyciec familii, powinien ich używać na to tylko, na co przeznaczone; nie odpowiada za przypadki, do których bynaymniéy się nie przyczynił; nie może pożyczonéy rzeczy zatrzymywać za to, co mu winien daiący w pożyczkę. Umowa pożyczki iest do-

dobroczynną ścisła odpowiedzialność na biorącego iest ułożona gdyby zawodził.

248. *Wpływ odmiany w wartości pieniędzy.*

Pożyczone rzeczy oddawać potrzeba takie, iakie były przy ich braniu; nie masz względu na odmianę ich ceny w czasach pożyczania a oddawania; ale odmiana wartości pieniędzy gdy iest w kraiu powszechna, z przyczyn politycznych pochodzi, nie wpływa na skutek téy umowy; biorący pieniędze w pożyczkę oddać powinien liczbę wziętą podług biegu iaki w czasie oddawania będzie, wyiąwszy gdy w pożyczaniu zastrzeżone są gatunki. W niektórych prawodastwach uważano ściśle w téy mierze wartość w czasie samego brania.

249. *Ilość stowego w pożyczkach.*

Pieniądze użytecznym są śrzodkiem zysków dla przemysłu. Ilość zysku z obrotu pieniędzy różna wypada, w ciągu pewnéy

miary czasu podług rozlicznego zbiegu okoliczności. Doświadczenia i domniemania wskazuią umawiaiącym się o pożyczkę pieniędzy, iakie stowe oznaczyć maią. Potrzeba, i nierostropność w biorących odważa ich na wielkie stowe. Nie czułość na potrzeby cudze, obawa niepewności czy kapitał oddany będzie w czasie, zbytnia chęć nad zwyczaynego zysku, daiących pieniądze na pożyczkę wielkiego stowego wymaga. Naytrudniéy oznaczać granice właściwe między przyzwoitą miarą stowego, a zbytecznem wymaganiem, które lichwą nazywane bywa. Zapobiegać potrzeba lichwie skutecznemi sposoby, ale nie można nadwerężać wolności w czynieniu umów; i same tylko zakazy niebrania wielkiego stowego, nie wstrzymuią lichwy zupełnie. Dobroć rządu podług zasad Ekonomii politycznéy prowadzonego, naywięcéy w téy mierze działa. W zwyczaynym biegu rzeczy, pięć od sta rocznie rachować się zwykło, a w przedmiotach handlu sześć, lub siedm.

250. *Pełnomocnictwo.*

Zlecenie swoich interessów drugiemu iest pełnomocnictwo; staie się zupełną umową gdy iest przyięte wyraźnie, lub niewyraźnie przez wykonywanie zlecenia. Bywa pełnomocnictwo ogólne, lub szczególne. Do ważnych przedmiotów, gdzie idzie o pewność zezwolenia strony, gdzie trudne obowiązki na stronę spadaią, szczególne częstokroć pełnomocnictwo i urzędowe iest potrzebne. Przyzwoite tylko zlecenia mogą być przedmiotem pełnomocnictwa. Pełnomocnictwo przywiązane iest do osoby. Z zaufania i przyiaznych stosunków wypływa; kończy się z śmiercią bądź pełnomocnika, bądź pełnomoc daiącego; i równie można go odwołać i złożyć, byle nie w złym razie, z któregoby szkody dla daiącego pełnomoc - wynikały. Daiący pełnomoc przyimuie wszystko cokolwiek pełnomocnik uczyni podług rozciągłości pełnomocnictwa; wraca potrzebne wydatki, i nagradza pełnomocnika, ieżeli nagrodę przy-

rzekł. Pełnomocnik odpowiada za złośliwość i winę w sprawowaniu pełnomocnictwa; zdaie rachunki pełnomoc daiącemu; odpowiada za osoby na swém mieyscu postawione, a nie może się wyręczać ieżeli to zabronione mu było. Kilku pełnomocników razem do iednego interessu nie są odpowiedzialni solidarnie: kilku pełnomoc daiących do iednego interesu wspólnego, solidarnie odpowiadaią.

251. *Współka.*

Połączone siły więcéy działaią niż poiedyncze. Można umówić się względem połączenia razem rzeczy, lub przemysłu, dla podzielenia się zyskiem lub stratą, iakie ztąd wypadną. Współka bywa ogólna, łącząca wszystkie wspólników dobra i zyski; lub szczególna, w którą pewne tylko oznaczone rzeczy, ich użytki, lub roboty wchodzą. Same stron zezwolenie dostateczne iest do umowy współki. Wzaiemne i ścisłe są obowiązki między wspólnikami; stosowne być

powinny zyski i straty, przemoc mieysca mieć niepowinna. Kończy się współka wyiściem czasu na który ustanowiono była, ukończeniem interesu, śmiercią lub odstąpieniem wspólnika. Współki handlowe szczególnym przepisom podlegaią, które z szybkości działań w handlu, z utrzymaniu dobréy wiary, i ogólnie z widoków politycznych wypływaią. Są współki pod imieniem zbiorczym, czyli firmą odbywane, w których wszyscy wspólnicy odpowiadaią solidarnie. Są współki, w których osoby pewną tylko ilość przyłączaią ze swego, niemieszaiąc się do zarządzania współki, stosunkowy podział zysków lub strat ponoszą, stosunkowo są odpowiedzialni. Są współki bezimienne, dla pewnego przedsięwzięcia, wykonania dzieła iakiego lub iednego zamiaru, za pozwoleniem rządu odbywane. Warunki umów współki, są wskazówką w rozpoznawaniu mogących zachodzić sporów.

252. *Skład.*

Bezpieczeństwo w towarzystwie ludzkiém, dobra wiara i zaufanie, w przyzwoitym, sprawiedliwém i dobroczynném postępowaniu ludzi, sprawuie z łatwością, że iedne osoby składaią rzeczy swoie u drugich. Nie każdy iest w sposobności pilnowania własności swoiéy, powierza ią drugiemu. Skład bywa dobrowolny, lub sądowy. Dobrowolny skład następuie za poprzedzaiącą umową lub w gwałtownych okolicznościach samym czynem. Biorący w skład niemoże używać rzeczy złożonych, ani ich przeglądać ieżeli są zamknięte lub pieczęciami opatrzone; pilnować ich powinien iak dobry oyciec familii; oddać ie w zupełnéy tosamości, w stanie, w iakim będą przy oddaniu; oddać na żądanie skład czyniącego; nie domagać się nagrody. Odpowiada za oszukania lub niedbalstwo znaczne; oddać powinien pożytki z rzeczy złożonych pobierane. Daiący skład powraca potrzebne wydatki na ten skład po-

deymowane, i nagradza szkody iakie z powodu składu nastąpiły. Utrzymuiący domy zaiezdne, odpowiadaią za rzeczy podróżnych którzy w nich stawaią. Sciśleysza iest odpowiedzialność przyimuiącego skład w potrzebie czyniony, czyli skład konieczny. W sporze dwóch stron o własność rzeczy, albo gdy ieszcze trudność zachodzi w oddaniu ich właścicielowi, mogą być temczasem powierzone trzeciéy stronie; albo sąd ie oddaie pod straż szczególną: iest to sekwestr dobrowolny lub sądowy. Trzymaiący rzeczy w tym gatunku składu, czyli w sekwestrze, odpowiedzialni są ściśle. Mogą być trzymane przez sekwestr rzeczy nieruchome. Czas oddania rzeczy z sekwestru zależy od stron obydwóch, gdy sekwestr dobrowolny; a od zlecenia sądu, gdy sądowy.

253. *Umowy losowe.*

Nadzieia ożywia każdego człowieka. Trudno przewidzieć wypadki przyszłe; stósować się do odmian potrzeba. Można iednak

względem spodziewanych zdarzeń umowy czynić. Szczególny wzgląd w téy mierze zachowuią prawa na moralność i obyczaie. W pożytecznych zatrudnieniach, umowy których skutek choć od losu zależy, pozwolone są prawami, lekkomyślnych układów prawa nie przyimuią.

254. *Pożyczki na upad.*

Zwyczayne stoowe w pożyczkach pieniędzy lub innych rzeczy, nie wiele czyni rocznie; można go powiększyć daiąc kapitał na upad, to iest: oznaczaiąc, że przez powien czas częstokroć kończący się śmiercią iakiéy osoby, płacona będzie corocznie pewna ilość; a po upłynieniu czasu tego, kapitał zginie na zawsze dla daiącego w pożyczkę.

255. *Umowy zabezpieczenia.*

Jeżeli się strony, umowiły że iedna zapłaci raz lub czasami płacić będzie pewną ilość, aby od drugiéy strony wrócona była

pierwszéy oznaczona wartość rzeczy podległéy niebespieczeństwu, gdy ta rzecz zginie przypadkiem lub uszkodzona zostanie, iest to umowa zabezpieczenia. Zbiory osób, towarzystwa zabespieczaią stronom spodziewane straty w niebezpieczeństwach. Zabespieczenia maią mieysce szczególniéy w handlu wodnym. Warunki umów w téy mierze za istotne służą prawidła. Poprzednicze oszacowania rzeczy na niebespieczeństwa wystawionych, dowody ścisłe nastąpionych przypadków i znich skutku, koniecznemi staią się.

256. *Pożyczki na traf.*

Gdy iedna strona pożycza drugiéy na przypadki losowe, z zastrzeżeniem; że ieżeli rzecz cała lub w części zginie na którą pożyczka nastąpiła, to pożyczka stósownie zniesioną będzie, a strona druga pewne stowe za pożyczenie opłacać przyrzeka, iest umowa pożyczki na traf; ta ma mieysce szczególniéy w handlu wodnym; używa się

do pożyczki na statki, lub na ich ładunki, lub na oboie razem. W szczególnych praw zbiorach znayduią się w téy mierze obszerne przepisy, pospolicie z przypadków żeglugi i srzodków ndowodniania tych przypadków wyciągane.

257. *Wexle.*

Karty ręczne szczególną formą prawną wyrażone, z obowiązkiem ścisłéy odpowiedzialności, nawet z osoby, na zapłacenie przez siebie, lub przez trzecią stronę ilości oznaczonéy, są wexle. Gdy zapłata ma być czyniona w innym mieyscu, iest wexel trassowany; suchy zaś, gdy zwykle w tém mieyscu w którém wydany, i przez osobę wexel daiącą. Same napisanie na odwrotnéy stronie wexlu, że iest ustąpiony innéy osobie, iest dostateczne do ustąpienia prawa swego w tym wexlu. Daiący wexel, zowie się trassant; biorący zadane pieniądze lub rzeczy, iest remittent; przyimuiący do zapłacenia, akceptant; przekazuiący indostant. Wszystkie te strony są odpowiedzialne solidarnie właścicielowi wexlu, i stosowną solidarnością związane między sobą. Wiele iest szczególnych o wexlach przepisów, które w prawach handlowych dostatecznie wykładane bywaią. Wexle są umowy mieszane; wielki ich użytek w handlu, w podróżach, i w wszelakich związkach pomiędzy mieyscami oddalonemi od siebie.

258. *Komissanci, szyprowie, faktorowie, furmani; składka w stratach z rozbicia się statku, i z innych przypadków.*

Różne są szczególne umowy i obowiązki zwłaszcza w handlowych działaniach, które za nas, i w imieniu naszém odbywaią, maiący od nas zlecenia, podeymuiący się przewozić lądem lub wodą rzeczy nasze, ułatwiaiący przedaże i kupna pośrzednictwem swoiém. Ogólne przepisy o umowach, zasady umów pełnomocnictwa, składu, naymu;

a w przypadkach którym statek lub powóz ogólnie podlega, stósowne podzielanie straty do częściowych własności, które są na statkach, i do właściciela statków lub powozów; wzgląd na dobro publiczne przez ułatwianie szybkości i pewności w zamianach, są zrzódłem szczególnych w téy mierze przepisów, które w właściwych prawa zbiorach czerpane być powinny do oddzielnych zdarzeń.

259. *Jako — umowy.*

Nie zawsze iest czas i sposobność zawierania umów chociaż potrzeba usługi i pomocy zachodzi; z samych czynów mogą pochodzić zobowiązania iednostronne, a nawet i wzaiemne; naprzykład: Kto interesa drugich osób bez ich wiedzy sprawuie, obowiązany ie sprawować iak dobry oyciec familii, iak pełnomocknik. Sprawowane przy zwoicie interesa w potrzebie, chociaż bez danego pełnomocnictwa, przyięte być powinny iak się przyimuie co pełnomocnik zdziała-

Kto cudzą należytość przyimuie gdy iest oddawana, oddać ią powinien temu do kogo należy.

260. *Zastawianie.*

Mieszanina potrzeb ludzkich w towarzystwie, z nierzetelnością niektórych osób, wprowadziła pożyczki na zastaw. Jest to przywiązanie zobowiązania do rzeczy w zastaw danéy. Rzecz zastawiona nie staie się własnością biorącego zastaw, choćby niedopełnione było zobowiązanie zastawem związane, ale tylko nadaie mu prawo w tenczas, aby z urzędowéy téy rzeczy przedaży był zaspokoiony. Biorący w zastaw pilnować powinien rzeczy zastawionéy iak dobry oyciec familii; odpowiada za uszkodzenia umyślnie lub z niedbalstwa zdziałane; powraca zyski ieżeli z zastawionéy rzeczy wynikły. Daiący zastaw nagradza potrzebne wydatki na rzecz zastawioną, przez biorącego zastaw łożone, potrąca należytość biorącego zastaw w całości lub w części, podług ilości pożytków, które rzecz zastawiona przyniosła, i

podług zastrzeżeń w umowie. Zastawy bywaią w rzeczach ruchomych lub nieruchomych. Pożyczki na zastaw w ustanowieniach publicznych, powagą rządu utwierdzonych, szczególnym i właściwym w ich utworzeniu podlegaią przepisom.

261. *Hipoteka.*

Przywiązanie zobowiązania do rzeczy nieprzechodzących w posiadanie strony, dla którey zobowiązanie ma bydź wykonane, iest nieiako gatunkiem zastawu, zwanym hipoteką. Stosuie się hipoteka w prawach nowszych do rzeczy nieruchomych, wiąże się z niemi tak ściśle, że choćby te rzeczy na które wniesiona, przechodziły do różnych właścicieli, to zawsze na tych rzeczach trwa hipoteka, póki przyzwoitemi śrzodkami zniesiona nie zostanie. Hipoteka bywa: prawna gdy następuie z mocy samego prawa, umowna z woli stron, a sądowa z rozrządzenia sądu. Bywa hipoteka ogólna na całym maiątku, szczególna na pewnéy iego części.

Kto pierwéy hipotekę do rzeczy dłużnika swego przywiązał, ten ma pierwszeństwo aby był zaspokoiony z tych rzeczy przed innemi wierzycielami tegoż dłużnika. Wierzyciele niehipoteczni, to iest, którzy nieprzywiązali wierzytelności swoiéy do rzeczy dłużnika, zaspokoieni bywaią dopiero po wierzycielach hipotecznych. Hipoteka moc swoią bierze z samego zobowiązania; iednakowoż żeby wiadomą była publiczności, żeby ułatwiać zamiany i pożyczki w towarzystwie, przez iawność odpowiedzialności do rzeczy przywiązanéy, ustanowione są różne, w różnych prawodawstwach akta hipoteczne; szczególne formy, podług iakich zobowiązania w mocy hipotecznéy dopełniane bywaią.

262. *Przywileie i składkowy podział*

Gdy iedna strona różne należytości iest winna różnym stronom, potrzeba uważać pobudki, dla iakich zaciągane są zobowiązania. Ułatwianie zobowiązań w konie-

cznych potrzebach, większą moc przywiązuie do nich, choćby nie były związane zastawem lub hipoteką; i ztąd to pochodzą przywileie, czyli pierwszeństwa w należytościach; że przed innemi nayprzód zaspokoione być powinny. Przywileiowane należytości, albo, co iest iedno, wierzytelności lub długi, są te, które wynikaią z obowiązków dla rządu, dla wyleczenia z choroby, dla pogrzebu, dla usług, dla pożyczek w potrzebach koniecznych, dla naymu rzeczy, dla nabycia rzeczy, lub z nich użytkowania, gdy te znayduią się ieszcze wśrzód rzeczy dłużnika; i tym podobne podług rożnych prawodawstw. Są przywileie w tym rodzaiu rozciągaiące się na cały dłużnika maiątek, lub na część iego szczególną i oznaczoną. Inne należytości, które niemaią przywileiu, zastawu, lub hipoteki, bez względu na czas w którym zobowiązanie moc im daiące nastąpiło, w równym uważane są stopniu, i wypłacane bywaią w całości ieżeli wystarcza maiątek dłużnika; a gdy niewystarcza,

to w składkowym podziale zachowuiąc ten sam stosunek pomiędzy przypadaiącą częścią z maiątku dłużnika na oddzielną należytość wierzyciela każdego, iaki iest pomiędzy całym maiątkiem dłużnika przeznaczonym na odpowiedzialnośc wierzycielom składkowym, a całym zbiorem należytości tychże wierzycieli.

DZIAŁ TRZYNASTY.

263. Srzodki odpowiedzialności w zobowiązaniach.

Mało byłoby zawieranych zobowiązań w towarzystwie, trudnoby przestawać na samém słowie każdego, gdyby niebyło w towarzystwie przyzwoitych śrzodków przymuszalnych, uskuteczniaiących odpowiedzialność. Zaden towarzystwa członek sam sobie odpowiedzialności czynić z drugich nie może; iest to udział władzy towarzystwa.

Srzodki téy odpowiedzialności ściągaią się albo do maiątku albo do osoby.

264. *Srzodki uskuteczniaiące odpowiedzialność z maiątku.*

Z nakazu zwierzchności, albo z dobrowolnego przez dłużnika poddania się, przez urzędowe pisma zaświadczonego, zaymowane są rzeczy dłużnika przez osoby na to upoważnione; przedane te rzeczy przez publiczne licytacye, i pieniądze rozdawane między wierzycieli według mocy ich należytości. Tu wiele iest do czynienia: w doyściu i zebraniu rzeczywistego maiątku dłużnika; w wykazaniu długów które winien; w przyzwoitém zarządzaniu tym maiątkiem, póki rozdzielony stosownie nie zostanie; w uporządkowaniu należytości wierzycieli, podług przywileiów, zastawów, hipoteki; w rozstrzyganiu rozlicznych wątpliwości i sporów; w oszczędzaniu czasu i kosztów. Wiele iest delikatnych i drobnych ostrożności: co do zabierania i przedaży nieruchomego maiątku dłużnika; co do zapobiegania podstępom, skrzywdzeniom, bądź wszystkich wierzycieli, bądź z nich niektórych, bądź dłużnika, bądźlitéż stron trzecich. Sekwestracye, administracye, likwidacye, subhastacye, klassyfikacye, rozdziały, konkursa, mnogość przepisów w zbiorach ustaw każdemu kraiowi właściwych, obeymuią. Ta iest w nich istotna zasada: że cały maiątek dłużnika teraźnieyszy i przybywaiący, obciążony iest odpowiedzialnością za zobowiązania do dłużnika przywiązane, póki zupełnie taż odpowiedzialność zniesiona nie będzie.

265. *Uskutecznianie odpowiedzialności z osoby.*

Areszt osoby; odebranie dłużnikowi wolności, zamknięcie iego w mieyscu szczególném, oddanie pod straż rządową; czyli przymus osobisty, iest śrzodkiem przynaglaiącym dłużnika do zaspokoienia zaciągniętych

zobowiązań. Wolność człowieka szacowniey-sza niż maiątek. W zwyczaynych zatém zobowiązaniach przymus mieysca niema, odpowiedzialność kończy się na maiątku. Gdzie zaś występki zachodzą, gdzie dobra wiara zgwałcona, gdzieby trudno na maiątku odpowiedzialności poszukiwać; i whandlu, gdzie szybkość działań i zaufanie tworzy, ułatwia, pomnaża zobowiązania, tam ściśleysza odpowiedzialność, surowsze poszukiwania i na osobach wykonywane bywaią, przez osobisty przymus. Prawa kraiowe wyrażać powinny wszystkie choć drobne szczegóły, co do aresztowania osób, ażeby naymnieysza samowolność i uciemiężania z tego powodu niemiały mieysca.

DZIAŁ CZTERNASTY.

266. *Uchybienia przeciw prawu.*

Prawo przepisuie należytości i powinności ludziom, które do ich dobra zmie-

rzaią. Nieoddawać należytości cudzéy, nie wypełniać swoiéy powinności, iest to szkodzić dobru ludzkiemu. Nie byłoby prawo pożyteczne, gdyby uchybiaiący przeciw niemu, przykrych skutków nie doznał. To uczucie przykrego skutku, iest karą w ogólności. Każde przeciw prawu uchybienie iest przewinieniem, pociąga karę za sobą. Różne są stopnie w należytościach i powinnościach, nie wszystkie przyczyniaią się iednakowo do dobra ludzkiego. Niewszystkie względem nich uchybienia równie są szkodliwe, różne też są stopnie kary za uchybienia przeciw prawu, czyli przewinienia. Jedne przymuszaią tylko do oddania rzeczy cudzéy i wynagrodzenia drugim szkód poniesionych i straconych zysków; inne pozbawiaią człowieka wolności, własności, a nawet wyłączaią go z towarzystwa. Są to przykre środki w potrzebie, i iako lekarstwa nieprzyiemne, które leczą rany towarzystwu zadane. Piérwsze nazwać można

skutkami cywilnemi; a drugie karami właściwie.

267. *Wyobrażenie zbrodni, występku, wykroczenia.*

Maiąc wzgląd na ciężkie, lżeysze i środkowe między nami uchybienia przeciw prawu, karę za sobą pociągaiące, utworzone iest wyobrażenie zbrodni, występku i wykroczenia. Trudno iest iednę tylko stałą i ogólną granicę między niemi położyć. Wielkość kary która zawsze stósowną być powinna ile możności do miary uchybienia przeciw prawu, oddziela zbrodnie od występków i wykroczeń. Szczególne przepisy prawa po narodach, oznaczaią każdy gatunek zbrodni, występku, wykroczenia. Srzodki rozpoznawania i karania wszelkich przeciw prawu uchybień, uważaią się kryminalne co do zbrodni, poprawcze co do występków, policyine co do wykroczeń. Całe prawodastwo w téy mierze, można nazwać ogólnie prawodastwem kary.

268. *Jako-występki.*

Odpowiedzialni iesteśmy, nie tylko za samych siebie, ale téż i za osoby któremi rządziemy, i za rzeczy nasze, uszkadzaiące drugich. Nagradzaią rodzice szkody przez ich dzieci komużkolwiek zrządzone, panowie i gospodarze nagradzaią takież szkody zdziałane przez swych służących, czeladź, zwierzęta swoie, budowy.

269. *Przedmioty uszkodzone uchybieniem przeciw prawu.*

Różnemi uchybieniami przeciw prawu, obrażona być może osoba, własność, sława, stan człowieka, albo kilka z tych względów razem. Obrażone być może bespieczeństwo towarzystwa, sprawiedliwość, policya, siła zbroyna, bogactwa narodowe, skarb publiczny, ludność, władza kraiowa, religia.

270. *Istotna różnica między karą za uchybienie przeciw prawu, a cywilnym z uchybienia skutkiem.*

Cywilny skutek z uchybień przeciw prawu uważa się ze względu na szczególne członki towarzystwa; a kara uważa się ze względu na towarzystwo całe. Każdy w szczególności dochodzić może nagrodzenia dla siebie drogą przyzwoitą; kara zaś imieniem towarzystwa poszukiwana bywa. Z iednego uchybienia przeciw prawu, i skutek cywilny i kara może następować.

271. *Różne zrzódła miary uchybień karę za sobą pociągaiących.*

Dobro towarzystwa całego, dobro każdego członka w towarzystwie, istotnym iest zamiarem do którego wszystkie praw przepisy dążyć powinny. W prawach kary naywiększą ostrożność zachować należy, aby przez usiłowanie ocalenia dobra towarzystwa całego, niepogorszać stanu któregożkol-

wiek członka towarzystwa. W ocenianiu uchybień, ze względu na dobro towarzystwa, uważaią się więcéy lub mniéy szkodliwe skutki; a we względach na dobro członka towarzystwa, uważa się mnieysze lub większe przychylenie się iego do uchybienia.

272. *Uchybienie przeciw prawu publiczne i prywatne.*

Prawa zabezpieczaią dobro publiczne wyraźnie, gdy prosto i bezpośrzednio do niego zmierzaią; niewyraźnie, przez zabespieczanie dobra każdego członka w towarzystwie. Każde uchybienie przeciw prawu iest przewinieniem publicznem; iednakże gdy szkodzi wyraźnie dobru publicznemu, dobru całego towarzystwa, nazywa się w ściśleyszém znaczeniu publiczne; a gdy szkodzi dobru szczególnego członka towarzystwa, nazywa się prywatne; może szkodzić kilku razem członkóm, albo części towarzystwa; możnaby go nazwać na pół publiczne. Można

także szkodzić dobru własnemu; byłoby to w tym względzie uchybienie przeciw prawu osobiste.

273. *Uchybienia powszechne i właściwe.*

Z strony osob uchybienia popełniaiących uważaią się: albo takie które każdy zdolny iest popełnić, i te są powszechne; albolitéż uchybienia przeciw obowiązkom szczególnym, które pewnym tylko osobom służą, i te są uchybienia właściwe.

274. *Uchybienia z złośliwości czyli z podstępu, i z winy.*

Chęć zła w uchybieniu przeciw prawu surowszéy kary wymaga, aniżeli opuszczeni przyzwoitéy ostrożności; różne są stopnie złéy chęci: albo wyraźnie zmierza do gatunku uchybienia, albolitеż niewyraźnie przez chęć innego czynu, z którego pierwsze uchybienie chociaż niezamierzone następuie. Wina także bywa większa lub

mnieysza, według niektórych oznaczeń pod liczbą 88. tego pisma. Wiele rostropności zachowywać należy w rozpoznawaniu stopnia złéy chęci lub winy, i w porównywaniu wszelakich okoliczności, z których miara przyczytania czynu człowiekowi dochodzona bywa.

275. *Uchybienie imienne, bezimienne.*

Wola ludzi ustawicznym zmianom podlega. Nie podobno iest ściśle oznaczyć każdą człowieka sprawę; nie wszystkie zatém uchybienia właściwe imie mieć mogą; niektóre z podobieństwa, oznaczonego w przepisach prawa, ze zbiegu okoliczności które się z niemi łączą, szczególną iakość biorą, i osobliwym karom ulegaią.

276. *Różne ieszcze względy w oznaczaniu uchybień.*

Co tylko zmienia w iakiżkolwiek sposób postać czynu człowieka, do oznaczania

uchybień wchodzi. Uważać należy, kto wykracza: czy sam, czy wspólnie; czy sam z siebie, czy namowiony; iakim przedmiotom szkodzi; czy wykonał czyn rozmyślnie, lub przypadkiem; czy usiłował wykonać i sposobił się do wykonania; czy miał przeszkody; czy ieden tylko czyn wykonał, czy kilka; czy ciągle, czy czasem; czy pierwszy raz; iakiego iest gatunku wykraczaiący, zwłaszcza ze strony moralnéy; w iakich był okolicznościach i t. p.

277 *Niektóre zasady względem kar i tych podziały.*

Wstrzymywać aby prawa gwałcone niebyły, istotny iest cel kary: tam tylko powinna być wyznaczaną, gdzie iest uchybienie przeciw prawu. Sama tylko władza przyzwoita może kary wymierzać; ścisły ma zachodzić stosunek ile możności między przewinieniem a karą. Kara bywa zwyczayna, która wyraźnie na oznaczone uchybienie iest ustanowiona; nadzwyczayna albo osobliwa,

gdy prawo dozwala odstąpić od zwyczayney dla przyłączonych do uchybienia okoliczności. Kara bywa: główna, gdy życie winnemu odbiera; dręcząca, któréy skutek przykrości fizyczne sprawuie; hańbiąca, gdy wstyd w towarzystwie sprowadza; dozgonna, albo wieczna, gdy ma trwać na całe życie; czasowa, albo doczesna, gdy iest ograniczona pewnym czasu wymiarem; szczególna, gdy z dodatkami do rodzaiowéy kary przywiązanemi oznaczona; pozbawiaiąca wolności, używania praw kraiowych; pieniężna; odbieraiąca maiątek; i tym podobne.

DZIAŁ PIĘTNASTY.

278. *Rozstrzyganie sporów między osobami, i karanie uchybień przeciw prawu.*

Prawo potrzebuie stróżów i wykonywaczów, aby dzielne być mogło. Podług roz-

maitego gatunku prawodastw, rozliczne są władze w towarzystwie, którym powierzane bywa pilnowanie i uskutecznianie prawa. Różne są z tego względu urzędy. Rozpoznawanie, czy w stosownych należytościach prawem obwarowanych, członek ieden w towarzystwie nie krzywdzi drugiego, gdy zażalenia i obawy zachodzą. Upoważnianie rozlicznych zamian i zobowiązań między członkami towarzystwa są udziałem sądownictwa cywilnego. Rozpoznawanie uchybień przeciw prawu, i przystosowanie do nich kar oznaczonych, należy do sądownictwa karzącego.

279. *Osoby w sądownictwie.*

Miłość samego siebie przeszkadza ludziom cenić bezstronnie własne interesa i czyny, zdanie drugich w tym względzie pewnieysze bywa. W sądownictwie, iedne są osoby sądzące, rozstrzygaiące spory i wątpliwości, upoważniaiące zeznania i czyny podług prawa; a inne są osoby spór wiodące, sta-

waiące przed sądem, udaiące się do sądu powagi. Nie każdy ma sposobność sam przez siebie stawać przed urzędem właściwym, wolno iest być wyręczonym; w rozlicznych stosunkach między ludźmi, potrzebni są pomocnicy; są przeto i pośrzednie osoby w sądzie: pełnomocnicy, trudniący się zwykle prowadzeniem interessów cudzych do sądu wnoszonych, obrońcy stron. Częstokroć w interesach między prywatnemi, łączą się i bliższe stosunki dobra publicznego, i potrzeba opieki rządowéy osobom, które same przez siebie nie są w możności działania; są więc przy sądach i pełnomocnicy rządowi. Odbieranie urzędowe dobrowolnych stron zeznań i układów, zaświadczanie ich rzetelności, dozor nad pismami powagą urzędową oznaczonemi, dokonywanie wyroków i zaleceń sądowych, szczególnym osobom powierzane bywaią. Między osobami przed sąd stawaiącemi, dwie są strony: strona która iest powodem w sprawie, i strona pozwana; interes między dwoma stronami może się ściągać i do in-

nych osób oddzielnych; a zatém trzecia strona i więcéy może do sprawy wchodzić.

280. *Różne sposoby i formy postępowania w sądach.*

Zapewnienie się o rzetelności układów i czynów, rozpoznawanie prawdy, uskutecznianie wyroków i urządzeń, wykonywane być powinno porządnie. Prawo przepisuie stałe sposoby i formy, podług których działania władz sądowych odbywać się maią. W sporach między stronami wiele iest gatunków form takowych. Pozwanie strony aby się stawiła przed sądem, wprowadzenie i przedstawienie sprawy, wzaiemne stron obrony, obiaśnienia, dowodzenia, odpowiedzi, rozliczne wyiątki obalaiące skargę, spór rozwiązuiące, lub odkładaiące rozpoznanie sprawy na dal, zbiiania zarzutów, wnioski; - Wyroki: tymczasowe, przedstanowcze, stanowcze, prawomocne, ostateczne, woczne, zaoczne; - Stósowne uskutecznienie wyroków; same nawet dobrowolne układy mię-

między stronami kończące spory lub uprzedzaiące aby ich nie było, czyli transakcye w szczególném znaczeniu, albo komplanacye; zdanie się na sąd polubowny czyli kompromissarski; tego sądu wyroki maią w przepisach prawa ograniczenia właściwe. Są prócz tego rozliczne postępowania zasądowe: zabezpieczenia się przeciw podstępom i oszukaniom, upoważnienia w stósownych wypadkach, rozpoznawania, sprawdzania, środki ostrożności, oceniania, działy, rozkłady, podług zbiegu okoliczności, co do kogo należy.

281. *Różne gatunki dowodów.*

Prawa ludzkie do zewnętrznych tylko znaków przywiązywać mogą okazanie prawdy. Niestałość serca ludzkiego, zmiany z powodów czasu, mieysca, na odkrycie prawdy wpływaiące, są przyczyną że prawa ustanowiły pewne cechy, któremi zezwolenia i czyny człowieka wyrażane i zatwier-

dzane być powinny, aby za prawdziwe w czasie mogły być uznane. Dowody piśmienne iako mniey oszukaniu podlegaiące, pierwszeństwo w zatwierdzeniu prawdy znayduią; a między piśmiennemi, powagą rządu umocnione. Ustne świadectwa kilku osób co do iednéy rzeczy rzadko zgodne są z sobą, długiego postępowania wymagaią, w potrzebie tylko i w ważnych przedmiotach zwłaszcza według prawodastwa teraźniéyszego, mieysce miewaią. Badania stron i świadków z przezornością i uroczystością prawną są odbywane i porównywane. Domniemania prawne i wnioski gruntowne, na podobieństwie do prawdy zasadzone, mieysce dowiedzenia prawdy w potrzebie zastępuią. Odwołanie się do dzielnéy sprężyny religii, do wezwania nieiako świadectwa naywyższéy istoty, to iest przysięga, między dowodami w rozpoznawaniu sporów używana bywa. Wiele iest w téy mierze po różnych prawa zbiorach szczególnych przepisów, które oznaczaią potrzebę, gatunek, i moc dowodów;

sposób składania ich i rozpoznawania; oraz wszelkie formy każdéy czynności, w postępowaniu zwłaszcza sądowém, tak cywilném iak karzącém.

282. *Różne stopnie choć w iednym rodzaiu sądownictwa.*

Niepodobieństwo, aby prawo mogło przewidzieć wszystkie przypadki między ludźmi. Trudność w rozpoznaniu sporów, i rozstrzyganiu wątpliwości; zwyczayne ludziom błędy, pomyłki, wybiegi, przewinienia, były pobudką do podzielenia sądownictwa, na sądzenie pierwotne, i odzewne. Dwoiste lub troiste rozpoznawanie iednéy sprawy przez urzędy oddzielne, zabezpiecza bezwzględność w wyrokach. Większa liczba stopni w tym względzie, nie byłaby zupełném zapewnieniem ścisłey sprawiedliwości, i nienagrodziłaby zwłoki czasu i kosztów ztąd nieuchronnych. Zdanie

sędziów wyrokuiących iest niepodległe; niemożna im nakazywać, iakie zdanie dać maią w szczególnym przypadku; do nich należy wybór między gruntownemi powodami z rozbioru szczegółów sprawy wynikaiącemi i porównywanemi z duchem przepisów prawa, na których powodach zdanie swoie opieraią; lecz wyraźne sądu przewinienia przeciw prawu, które oznacza należytości między stronami, lub przeciw ważnym przepisom postępowania, może pociągać za sobą zniesienie wyroku, nowe sprawy rozpoznanie. Wytknięte bywaią takie przypadki i śrzodki na nie w szczególnych prawa zbiorach. Drobnieysze sprawy prawem wykazane, raz tylko rozpoznawane bywaią, i z mniéy licznemi formalnościami, bo stopniowanie w ich rozpoznawaniu więcéyby szkody towarzystwu niż pożytku przyniosło.

DZIAŁ SZESNASTY.

283. *Ustanowienia pomagaiące do wykonania przepisów prawa.*

Prawa podaią przepisy postępowania ludzkiego. Wolność wyboru służąca ludziom, w tenczas wykonywa z ochotą przepisy prawa, gdy dobroć ich i ich i użytek poznaie, gdy się do nich przyuczy. Wszystko to, cokolwiek nadaie ludziom nałogi zgodne z prawem, pomaga znacznie do wykonywania iego. Z nałogów tworzą się obyczaie, prawa bez obyczai stósownych martwe się staią. Dobre obyczaie zastępuią nieraz niedostatek praw, i poprawiaią co złe prawa wprowadzać mogą. Walka obyczai z prawami, nayszkodliwsza. Wielkiéy potrzeba mądrości i zręczności na zaprowadzenie w towarzystwie ludzkiém takich ustanowień, i przyzwoite niemi kierowanie, ażeby przekonywać rozum, nakłaniać wolę

ludzi, sprawiać im zamiłowanie dobra, które przepisy prawa obeymować powinny.

284. *Różne w tym celu ustanowień gatunki.*

Cokolwiek działa skutecznie na umysł i serce ludzi, a może podpadać pod kierunek władzy towarzystwa, wszystko to wybierać należy w zaprowadzaniu ustanowień pożytecznych kraiowi. Religia pierwszą iest sprężyną, która nadaie ruch obyczaiom. Wychowanie młodzieży, oświecanie mieszkańców kraiu, xiążki, drukarnie, dzienniki, widoki publiczne, przykład rządców, przyczyniaią się wiele do popędu myśli i chęci w całém towarzystwie. Usuwanie ludziom sposobności do złego, oddalanie przyczyń próżnowania, dostarczanie śrzodków zaspokaiaiących konieczne życia potrzeby i wygody; pomoc w nieszczęściach, klęskach, zapobiegaią skutecznie wykroczeniom, występkom, zbrodniom, zepsuciu obyczaiów. Są na ten koniec ustanowienia

rozlicznego gatunku szkół, ćwiczeń, zabaw, podług widoków i użytków kraiu; różne gatunki towarzystw uczonych, zachęcania i nagrody w pracy, w przemyśle, w wynalazkach, w zasługach. Są rozliczne ustanowienia religiyne, ustanowienia szpitalów rozmaitych. Są domy pracy, sztuk, domy léczenia, domy przytrzymania, domy uwięzienia. Są ustanowienia rozrywek. Są rozliczne ustanowienia dobroczynności, ludzkości, albo z przychodów publicznych, albo z dobrowolnych składek obywateli założone, i utrzymywane. Wszystko to obszernych wymaga wiadomości, trafnego rozsądku, dozoru pilnego i ciągłego, i znacznéy pracowitości, aby używane być mogło z pożytkiem ku właściwemu udoskonaleniu ludzi. Wszystko to wiele wpływa do prawodastwa; na szczególnym względzie być powinno przy stanowieniu praw, i od tego naywięcéy zależy pomyślne praw wykonywanie.

DZIAŁ SIEDMNASTY.

285. *Rys Historyi prawa.*

Nie są nam znane pierwsze początki narodów, niektóre tylko ułomki z dawnych dzieiów ludzkich doszły wiadomości naszéy; z tych się okazuie, że w Azyi i w Afryce rozliczne i wielkie Państwa były. Nie mogły się zawiązać i utrzymywać bez stósownego prawodastwa. Wspomina Historya o wielu prawach Egipcyan, Chaldeyczyków, Babilończyków, Assyryiczyków, Persów, Medów. Pismo święte podaie prawa Hebrayczyków. Szczycą się dawnością praw swoich Chińczykowie, Japończykowie i t. p. Pierwszych Państw prawodastwa, że od Bogów, lub pół-bogow pochodzić miały, starożytne opisy świadczą. Późniéy mędrcy, filozofowie, na prawodawców byli wzywani. Między wielu innemi sławni są pod tym względém Drako, Likurg, Solon i liczni Pitagoresa uczniowie. Prawa Ateńczyków, Lacedemończyków, dokładniéy opisane w dawnych autorach znayduiemy. Od Greków przeymowali prawa Rzymianie, rozszerzyli ie, udoskonalili, i szkoły prawa zaprowadzili. Zadziwiaią dotąd ułamki praw XII. tablic, a zbiór praw rzymskich za Justyniana, z ogromu oddzielnych przepisów, różnemi czasy stanowionych, tłumaczonych i przyiętych, ułożony i ogłoszony, nieśmiertelnym czyni tego Cesarza pod którego panowaniem dokonany; i wiekopomnéy podaie pamięci imię Tryboniana, oraz wielu uczonych pod ów czas mężów, którzy ten zbiór z woli rządu uskutecznili. Upadało Państwo Rzymskie. Narody które prowincye Rzymian zaymowały i w nich osiadały, przyimowały po części Rzymskie prawa, i mieszały ze swoiemi zwyczaiami. Nastąpił rząd feudalny, czyli lenny; stosowne do niego tworzone ustawy, liczne z nich przepisy, przybyły do zbioru praw Rzymskich. Przy rozszerzeniu i upoważnieniu re-

ligii chrześciańskiéy, władza kościelna rozliczne stanowiła prawidła, do celu kościoła zmierzaiące. Prywatne osoby czyniły zbiory szczególne z oddzielnych praw przepisów różnemi czasy podawanych; te zbiory przez ich używanie, powagi prawu służącéy, nabywały. Powstawały różne państwa w Europie pod rozlicznemi nazwiskami, przeymowały wiele z praw rzymskich, kościelnych, feudalnych, i nowe ustawy podług wypadków i okoliczności tworzyły. Założenie i pomnożenie miast znacznieyszych w Europie, było źrzódłem szczególnych dla nich przepisów, które praw mieyscowych, municypalnych, maią nazwisko. Różna przeto mieszanina praw rzymskich, kościelnych, feudalnych, mieyscowych, zwyczaiowych, rządziła państwami Europy, do większéy połowy ośmnastego wieku. Postęp oświecenia rozszerzaiąc i porządkuiąc wiadomości ludzkie, utworzył liczne nauki oddzielne. Rozmaite wiadomości o tak wielu prawach, a szczególniéy rozważanie i zgłębianie praw

rzymskich, dało powód i początek dokładnemu ułożeniu nauki prawa, i podzieleniu iey na części osobne. Naukowe wzory i do trudnéy sztuki rządzenia ludźmi przechodzą. Monarchowie prawodawcy zastosowali ie do dobra narodów. Józef II. Cesarz podał Austryi i innym prowincyom pod berłem iego zostaiącym, uporządkowane praw zbiory. Toż samo uczynił Frederyk Wielki i Jego następcy dla państwa Pruskiego. Katarzyna II. ożywiła Kommissyą prawodawczą w Rossyi, od Piotra wielkiego postanowioną. Ta Kommissya pod dobroczynném panowaniem Alexandra, obfite owoce praw swoich wydaie. Francya ułożyła xięgi praw cywilnych, handlowych, praw kary, i postępowania, tak cywilnego iakolitéż i karzącego. Inne Państwa naszych czasów, uporządkowane praw zbiory dla swych podwładnych, zastosowane do czasów i okoliczności wydaią, lub do bliskiego wydania przygotowuią. Szczyci się i Polska sławnemi prawodawcami swemi w różnych

wiekach; Kazimierzami, Alexandrami, Zygmuntami. Pamiętne będą na zawsze chwalebne w tym względzie usiłowania Stanisława Augusta. Pod łaskawém berłem Wspaniałomyślnego Alexandra, Króla naszego, otrzymamy zapewne dokładne praw zbiory w każdym rodzaiu; iest iuż początkiem ich i podstawą dobroczynna dla nas ustawa konstytucyina.

Ten krótki rys drobnym iest wyciągiem z obszerney historyi prawa, która osobną naukę stanowi, na znaczące dzieloną części, pod względem co do ważney historyi w szczegółach prawa rzymskiego, i co do historyi właściwéy kraiowego prawa, w tylu znanych nam narodach.

WOJEWÓDZKA I MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Nr .....
w Białymstoku
CZYTELNIA DLA DOROSŁYCH

Wykaz rzeczy w téy xiążce objętych.

DZIAŁ PIERWSZY.

	stron.
Ogólne wyobrażenia prawa	1
Ogólne znaczenie wyrazu prawo	1
Są prawa dla wszystkich rzeczy	1
Są prawa dla człowieka	3
Czy można znać prawa wszystkich rzeczy	3
Czy można znać wszystkie prawa człowiekowi służące	4
Czy dostateczna iest dla nas wiadomość praw, któréy nabyć zdolni iesteśmy	5
Istotne cechy wyobrażeń prawa w ogólności branego	5
Prawa fizyczne, prawa moralne	6
O iakich prawach mowa w tém piśmie	7
Główna zasada praw moralnych	7
Wyobrażenie moralności	9
Moralne prawa brane ogólnie, w dwóch widokach uważać można; czyli, znaczenie	

stron.

wyrazów: prawo, należytość, powinność, obok siebie uważanych 11
Człowiek do towarzystwa przeznaczony . 13
Z wyobrażenia prawa pochodzi wyobrażenie władzy stanowiącéy i iéy podległych . 14
Obowiązuiąca moc prawa 17
Jakie mieć można wyobrażenie ustanowienia między ludźmi władzy stanowiącéy dla nich prawa 18
Jak uważać można prawa stanowione względem praw przyrodzonych . . . 19
Prawa dla człowieka wewnętrzne i zewnętrzne 20
Potrzeba praw stanowionych . . . 24
Różne prawa opisy 25

DZIAŁ DRUGI.

Różne praw podziały 27
Prawa dzielić można z wielu względów . 27

ODDZIAŁ PIERWSZY.

Prawa z strony początku od którego pochodzą 28

stron.

Prawa Boskie, prawa ludzkie 28
Prawa pisane, niepisane albo zwyczaiowe 29

ODDZIAŁ DRUGI.

Podział praw z strony celu do którego zmierzaią 30
Wyobrażenie dobra publicznego i dobra prywatnego 31
Znaczenie wyrazu polityka 32
Prawa publiczne, prawa prywatne . . 33
Prawa cywilne 33
Prawa narodów 34
Prawa wewnętrzne w towarzystwie, i zewnętrzne 35
Znaczenie wyrazów Naród, Kray, Państwo . 36

ODDZIAŁ TRZECI.

Podział praw z strony przedmiotu który obeymuią 37
Podział prawa przyrodzonego w ogólności branego, podług różnych przedmiotów 37
Podział praw stanowionych podług różnych przedmiotów 38
Władza w towarzystwach stanowiąca i postanowiona. Konstytucya Państw . . . 40

strona.

Prawa Administracyine 40
Prawa sądowe 42
Prawa kary 43
Prawa Policyi 44
Prawa organiczne 45
Postępowanie 46
Różne ieszcze podziały praw i nazwiska . 47

ODDZIAŁ CZWARTY.

Podział praw ze strony ważności przepisów które podaią 48

ODDZIAŁ PIĄTY.

Z ogólnych wyobrażeń o prawie i iego działach niektore wnioski 58
Czyli są potrzebne tak różne praw podziały 50
Właściwe prawa tłumaczenie i stosowanie 51
Sprawiedliwość, Prawodastwo, Prawoznastwo 53
Rys ogólny dwóch działów powyższych . 55

DZIAŁ TRZECI.

Różne w prawie szczególne przedmioty . 59
Osoba podług prawa 61

strona.

Rrzecz podług prawa 62
Zobowiązanie podług prawa 63
Znaczenie wyrazu akcya *actio* 64
Prawa osób, rzeczy; prawa osobiste, rzeczowe, mieszane 65

DZIAŁ CZWARTY.

Różny stan osób podług prawa . . . 67

ODDZIAŁ PIERWSZY.

Różny podział przyrodzonego stanu osób . 67
Przyiście i byt człowieka na świecie . . 68
Płeć ludzka 69
Wiek życia 70
Stan zdrowia 72

ODDZIAŁ DRUGI.

Różny podział przypadkowego czyli cywilnego stanu osób 73
Stan familiyny 74
Różne wyobrażenia i nazwiska w stanie familiynym 75
Z strony pokrewieństwa 75

stron.

Z strony powinowactwa 77
Różność rachunku stopni w niektórych prawach 77
Różność płci czy wpływa do rachunku stopni 78
Stan familiyny nie z każdego związku małżeńskiego ogólnie branego równie uważany bywa 79
Jak się uważa stan familiyny między dziećmi przyrodniemi 80
Inne rodzaie pokrewieństwa 80
Wpływ pokrewieństwa do prawa . . 81
Stan swoich i obcych w Państwie . . 82
Stan osób z powodu ograniczenia ich wolności 84

DZIAŁ PIĄTY.

Różny podział rzeczy 86
Rzeczy służące do zamian, i niesłużące . 87
Rzeczy ruchome i nieruchome . . . 87
Rzeczy zmysłowe i niezmysłowe . . 88
Rzeczy psuiące się w używaniu i niepsuiące 89

strom.

Rzeczy podzielne i niepodzielne . . . 90
Rzeczy powszechne, publiczne i szczególne czyli prywatne 90
Rzeczy święte, poświęcone, uszanowania godne 91
Rzeczy istotne i przyłączone, czyli istota, przypadkowość, przybyt albo przyrost 92
Pożytki czyli owoce z rzeczy 93
Nakłady na rzeczy 94
Wartość, cena rzeczy i ich szacowanie . 94

DZIAŁ SZOSTY.

Różne wyobrażenia z strony czynów człowieka, ile do nich stosuią się prawa przepisy. 95
Czyn człowieka, przypadek przyczytanie . 95
Wyobrażenie winy i złośliwości albo podstępu 97
Różne stopnie winy 97
Niewiadomość i błąd 98
Przymus i boiaźń 99
Warunki w czynach, sposób, cel czyli przyczyna 100

strón.
Oświadczénie woli 101
Rożne formy czynów 102

DZIAŁ SIODMY.

W pływ wyobrażeń z strony mieysca i czasu 102
Zamieszkanie, właściwość władzy . . 103
Różne czasu granice 104
Przedawnienie 105
Nieprzytomność 107

DZIAŁ OSMY.

Stosunki osób z rzeczami, albo różne sposoby nabywania rzeczy 108
Posiadanie, własność, sposób nabywania, tytuł 109
Różne gatunki posiadania 112
Różne podziały w prawie własności ogólnie uważaném, albo panowania nad rzeczami 113
Przymiot prawa własności, czyli alienowanie 115

stron.
Różne sposoby nabycia własności, czyli panowania nad rzeczami 115
Używanie przychodów, używanie i miészkanie 116
Służebności 117
Z powyższych uwag o prawie własności czyli panowania nad rzeczami, przystosowanie wyobrażeń o prawach rzeczowych, osobistych, i mieszanych . 118

DZIAŁ DZIEWIĄTY.

Rożne prawa stosunki z powodu familiynego stanu osób 120
Stosunki co do małżeństw 120

ODDZIAŁ PIERWSZY.

Stosunki co do osób w małżeństwie . . 121
Przymioty osób małżeński związek zawieraiących 122
Formalności zawierania małżeńskiego związku 125
Zaręczyny 126
Znaczenie wyrazu przeszkoda do małżeństw 126
Wzaiemne małżonków obowiązki . . 127

stron.

Zniesienie małżeńskiego związku . . 128
Zniesienie przez uznanie nieważności . 129
Zniesienie przez zerwanie 129
Rozwód z wzaiemnego zezwolenia małżonków 130
Rozdział co do osób, czyli co do życia wspólnego 132

ODDZIAŁ DRUGI

Stosunki co do maiątku w małżeństwie . 132
Oznaczenie czasu w którym małżeńska umowa zawierana być może, i przez który trwa 133
Główniejsze podziały maiątkowych stosunków w małżeństwie 134
Ważnieysze zasady względem posagu . 135
Ważnieysze zasady względem dóbr niepo-sagowych 136
Ważnieysze zasady co do wspólności maiątku 136
Niektóre ieszcze postrzeżenia co do maiątkowych stosunków w małżeństwie . 138

ODDZIAŁ TRZECI.

Stosunki co do rodziców z dziećmi . . 139

stron.

Różne dzieci gatunki 139
Oycostwo, synostwo 141
Władza rodzicielska 143
Znaczenie wyrazu alimenta 145

ODDZIAŁ CZWARTY.

Przysposobienie 146
Opieka dobroczynna 148

ODDZIAŁ PIĄTY.

Zastąpienie władzy rodzicielskiéy w potrzebie, czyli opieka 149
Różne opiek gatunki 150
Opiekun, współ-opiekun, przydany opiekun, kurator, ... 151
Dozór opiek 152
Wyłączenie, zrucenie, wymowienie się od opieki 153
Sprawowanie opieki 154
Ukończenie opieki 155
Obowiązki kuratorów, doradzców, i innych osób, które do opiek ogólnie uważanych wchodzić mogą 156
Szczególne dobrodzieystwo prawa dla małoletnich: to iest, przywrócenie rzeczy do pierwszego stanu 157

strona.

DZIAŁ DZIESIATY.

Spadki, testamenta, darowizny . . . 158
Dwie drogi ogólne brania spadków . . 159
Należytości i powinności w ogóle biorącego spadek 160
Czas otwarcia spadku 161
Zdatność osób do brania spadku . . 161
Porządek między osobami do brania spadku 162
Zastępstwo w braniu spadku 164
Znaczenie wyrazów branie spadku podług pniów czyli szczepów, i podług głów . 164
Małżonkowie i powinowaci czy biorą spadek? 165
Wpływ do spadków pokrewieństwa z niegodziwego związku 165
Wpływ do spadków pokrewieństwa prawnego, czyli pokrewieństwa z przysposobienia 166
Przeyście spadku na skarb czyli na państwo 167
Zastrzeżenie co do zaięcia spadku w różnych zdarzeniach powyższych . . . 168
Przyięcie i zrzeczenie się spadku . . 169

strona.

Przyięcie spadku z dobrodzieystwem inwentarza i prawo namysłu 170
Srzodki zabespieczaiące spadek w potrzebie . 171
Działy, powrót i wzgląd szczególny . . 172
Rękoymia części działowych każdemu współdziedziczącemu 174
Zerwanie działów 175
Branie spadku z woli tego po kim się został 175
Testamenta, zapisy testamentowe, darowizny z powodu śmierci 176
Podstawienia 177
Część obowiązkowa, część rozrządzalna . 178
Podział maiątku pomiędzy dzieci . . . 179
Wydziedziczenie 179
Rozrządzenia między małżonkami . . 180
Umowy o branie spadków 181
Formy ostatecznych rozrządzeń czyli testamentów 182
Formy testamentów zwyczaynych . . 183
Formy testamentów nadzwyczaynych . 184
Kilka razem testamentów iednéy osoby i kodycylle 185
Wykonywacze testamentu 185
Moc testamentu 186

stron.

Różne gatunki zapisów testamentowych . 186
Kto może rozrządzać przez testament, i dla kogo 187
Darowizny między żyiącemi 188
Odwołanie i zmnieyszanie darowizn . . 190
Niektóre ieszcze postrzeżenia względem rozporządzeń przez testamenta i darowizny 191

DZIAŁ JEDENASTY.

Zobowiązania, umowy 192
Zrzódła zasad do umów 194
Moc umów 194
Wolność czynienia umów 195
Różne umów podziały 195
Rzeczy istotne, połączone koniecznie, i przypadkowe w umowach 198
Osoby czyniące umowy 199
Przedmioty umów 200
Znaczenie wyrazów, strona, wierzyciel, dłużnik, trzeci 201
W iakim sposobie umowy stosuią się do trzecich 202

stron.

Formy umów 202
Tłumaczenie umów 203
Skutki umów 204
Wynagrodzenie szkód i straconych zysków 205
Stowe 206
Różne ograniczenia umów 207
Warunek zawieszaiący 207
Warunek rozwiązuiący 207
Wyznaczenie czasu 207
Wyznaczenie mieysca 208
Zobowiązania na przemian idące . . 209
Solidarność 210
Podzielność 211
Zastrzeżenie kary 212
Zniesienie zobowiązań 213
Uskutecznienie zobowiązań czyli zapłacenie 213
Zarachowanie zapłaty 214
Zaznaczenie 214
Zmiany rzeczy 215
Przemiany z strony osób 216
Odnowienie 216
Kiedy trzeci mieysce wierzyciela bierze, czyli podstawienie w zapłaceniu . . 217
Przekazanie 217

stron.

Ustąpienie maiątku 217
Darowanie długu 218
Potrącenie 218
Pomieszanie 219
Moc czasu 219
Umowy przyłączone do innych umów . 220
Zaręczenie 221
Różne gatunki zaręczenia 222
Istotne do zaręczenia warunki . . . 222
Dobrodzieystwo roztrząsania . . . 223
Kilku ręczycieli razem 224
Zaręczenie zaręczenia 225
Dobrodzieystwo rozdziału 225
Dobrodzieystwo zastąpienia . . . 226

DZIAŁ DWUNASTY.

Szczególne umów gatunki 227
Zamiana 228
Przedaż 228
Obowiązki przedaiącego 229
Wydanie rzeczy przedanéy . . . 229
Rękoymia w przedaży 230
Obowiązki kupuiącego 231
Ustąpienie praw niezmysłowych . . 231

stron.

Zerwanie przedaży dla pokrzywdzenia . 232
Możność odkupu 233
Naymowanie 233
Niektóre względem naymowania zasady . 235
Emfiteuzys 236
Puszczanie na czynsz i inne podobne wypłaty 237
Ogólna uwaga o emfiteuzach i puszczaniu na wypłaty 238
Pożyczka 239
Pożyczka do strawienia 239
Pożyczka prosta 240
Wpływ odmiany w wartości pieniędzy . 241
Ilość stowego w pożyczkach . . . 241
Pełnomocnictwo 243
Wspólka 244
Skład 246
Umowy losowe 247
Pożyczka na upad 248
Umowy zabespieczenia 248
Pożyczki na traf 249
Wexle 250
Komissanci, faktorowie, szyprowie, furmani. Składka w stratach z rozbicia się statku i z innych przypadków . . . 251

strou.

Jako-umowy 252
Zastawianie 253
Hipoteka 254
Przywileie i składkowy podział . . 255

DZIAŁ TRZYNASTY.

Srzodki odpowiedzialności w zobowiązaniach 257
Srzodki uskuteczniania odpowiedzialności z maiątku 258
Uskutecznianie odpowiedzialności z osoby 259

DZIAŁ CZTERNASTY.

Uchybienia przeciw prawu 260
Wyobrażenie zbrodni, występku, wykroczenia 262
Jako-występki 263
Przedmioty uszkodzone uchybieniem przeciw prawu 263
Istotna różnica między karą za uchybienie przeciw prawu, a cywilnem z uchybienia skutkiem 264

stron.

Różne źrzódła miary uchybień karę za sobą pociągaiących 264
Uchybienia przeciw prawu publiczne i prywatne 265
Uchybienia powszechne i właściwe . . 266
Uchybienia z złośliwości, czyli z podstępu, i z winy 266
Uchybienia imienne, bezimienne . . 267
Różne inne względy w oznaczaniu uchybień 267
Niektóre zasady względem kar i tych podziały 268

DZIAŁ PIĘTNASTY.

Rozstrzyganie sporów między osobami, i karanie uchybień przeciw prawu . 269

Osoby w sądownictwie 270
Różne sposoby i formy postępowania w sądach 272
Różne gatunki dowodów 273
Różne stopnie choć w iednym rodzaiu sądownictwa 275

strona.

DZIAŁ SZESNASTY.

Ustanowienia dopomagaiące do wykonywania przepisów prawa 277
Różne w tym celu ustanowień gatunki . 278

DZIAŁ SIEDMNASTY.

Rys Historyi prawa 280

Do poprawienia.

Strona	*Wiersz*	*Jest*	*Bydź powinno*
10.	19.	bliższego wpływu	bliższego lub dalszego wpływu
31.	18.	umawiaią	umacniaią
112.	13.	Bywa bliższe	Bywa posiadanie bliższe
140.	19.	staią się także dziećmi	staią się dziećmi
262.	6.	nami	niemi

WOJEWÓDZKA I MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Nr 20771

0222

34 sz.
Szaniawski
Wiadomości początkowe
20771
XIX

Wiadomość
Pocztkowa
o naukach
Prawa
Xięcia
Kreps...

52445